

СОЦІОЛІНГВІСТИКА

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

SOCIOLINGUISTICS

INTEGRATIVE RESEARCH DIRECTION

ACADEMIC DISCIPLINE

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Львівський національний університет імені Івана Франка

СОЦІОЛІНГВІСТИКА
ІНТЕГРАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

SOCIOLINGUISTICS
INTEGRATIVE RESEARCH DIRECTION

ACADEMIC DISCIPLINE

Монографія

За ред. Галини Мацюк

Львів – 2021

Автори:

Г. Мацюк (ред.), О. Горда, А. Чучвара, О. Бутковська, М. Гавриш,
Ю. Дзябко, Л. Дуда, З. Купчинська, І. Митнік, С. Пилипчук,
С. Соколова, Л. Струганець, М. Рослицька, О. Трумко

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 22/11 від 24 листопада 2021 р.*

Рецензенти:

д-р філол. наук, старший науковий співробітник **Оксана Данилевська**
(Інститут української мови НАН України, відділ стилістики, культури мови і соціолінгвістики);

д-р філол. наук, проф., провідний науковий співробітник **Сергій Єрмоленко**
(Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, відділ загального мовознавства);

д-р філол. наук, проф. **Тетяна Сукаленко** (Університет державної фіскальної служби України, кафедра журналістики, української словесності та культури)

С 70 Соціолінгвістика: Інтеграційний напрям досліджень. Навчальна дисципліна : монографія / [Г. Мацюк, О. Горда, А. Чучвара та ін.] ; за ред. Галини Мацюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. – 280 с.

ISBN 978-617-10-0683-6

Монографія присвячена питанням історичної, синхронної та прикладної соціолінгвістики. У складі авторів представники різних наукових осередків. Праця знайомить з формуванням нової науково-методичної традиції, пов'язаної із розвитком соціолінгвістичних досліджень у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Проблематика розділів висвітлює теоретичні результати дослідницької групи, яка за останні п'ятнадцять років упровадила 10 нових дисциплін соціолінгвістики в навчальні програми філологічного факультету університету, за визнанням МОН України, сьогодні базового вишу з вивчення питань соціолінгвістики.

Різні аспекти взаємодії мови та суспільства в історії та сьогоденні, досліджені на матеріалі української, англійської, німецької, польської, російської та японської мов, зацікавлять студентів та науковців.

УДК 81'27-115

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2021

© Г. Мацюк, О. Горда, А. Чучвара, О. Бутковська, М. Гавриш, Ю. Дзябко, Л. Дуда, З. Купчинська, І. Митнік, С. Пилипчук, С. Соколова, Л. Струганець, М. Рослицька, О. Трумко, 2021

ISBN 978-617-10-0683-6

ЗМІСТ

Вступ

З п'ятнадцятиріччям! Викладання дисциплін соціолінгвістики як нова традиція на філологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка (<i>Святослав Пилипчук</i>)	7
Про наукову комунікацію між дослідницькими групами Інституту української мови НАН України та Львівського національного університету імені Івана Франка (<i>Світлана Соколова</i>)	18
Штрихи до портрета соціолінгвістичної наукової школи Львівського національного університету імені Івана Франка (<i>Любов Струганець</i>).....	23
Розвиток ідей історичної, синхронної та прикладної соціолінгвістики: стан і перспективи співпраці українців Варшавського університету та Львівського національного університету імені Івана Франка (<i>Ірена Митнік</i>).....	25
Місія соціолінгвістики в університетській освіті (<i>Зоряна Купчинська</i>).....	29

Розділ 1. Історична соціолінгвістика

1.1. Проблеми, категорії і зв'язки між мовою та суспільством з історичної перспективи (<i>Ірена Митнік, Мар'яна Рослицька</i>)	33
1.2. Кодифікація української мови на народній основі в мовознавчому дискурсі Галичини (друга половина XIX ст.) (<i>Оксана Горда</i>).....	58
1.3. Комунікативна взаємодія в соціогрупі “міська сім'я” (на матеріалі творів Івана Франка) (<i>Оксана Трумко</i>)	72
1.4. Мовна ситуація в екстремальних умовах повсякденності: роки II Світової війни (<i>Галина Мацюк</i>)	86
1.5. Від мови до нації: приклад Японії (<i>Юлія Дзябко</i>)	112

Розділ 2. Синхронна соціолінгвістика

2.1. Розбудова предметного поля соціолінгвістики в умовах новітньої парадигми (<i>Оксана Горда, Оксана Трумко</i>).....	127
2.2. Формування терміносистеми сучасної соціолінгвістики: теоретичні передумови зіставного аналізу (<i>Оксана Бутковська</i>)	152

2.3. Комунікація в суспільстві. Стратегічний наратив “війна на сході України” в посланнях Глави УГКЦ Святослава (Шевчука) (<i>Адріана Чучвара</i>)	172
---	-----

Розділ 3. Прикладна соціолінгвістика

3.1. Лінгводидактичний аспект формування соціолінгвістичної компетентності філолога (<i>Любов Струганець, Адріана Чучвара</i>)	191
---	-----

3.2. Лексикографічний вимір міського іменника: частотний словник-довідник імен львів'ян першої половини ХХ ст. (<i>Леся Дуда</i>)	202
--	-----

3.3. Лексикографічний вимір невербальної асиметричної комунікації: короткий словник соціально маркованих жестів (на матеріалі художніх творів Івана Франка) (<i>Марія Гавриш</i>)	217
--	-----

Література до розділів	233
-------------------------------------	-----

Інформація про авторів	278
-------------------------------------	-----

Анотація	279
-----------------------	-----

CONTENT

Introduction

Happy 15th anniversary! Teaching the disciplines of sociolinguistics as a new tradition at the Faculty of Philology of Ivan Franko National University of Lviv (<i>Sviatoslav Pylypchuk</i>).....	7
On scientific communication between research groups of the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine and Ivan Franko National University of Lviv (<i>Svitlana Sokolova</i>)	18
Touches to the portrait of the sociolinguistic scientific school at Ivan Franko National University of Lviv (<i>Liubov Struhanets</i>).....	23
Development of ideas of historical, synchronous and applied sociolinguistics: state and prospects of cooperation between the specialists in the Ukrainian language of the University of Warsaw and Ivan Franko National University of Lviv (<i>Irena Mytnik</i>)	25
Mission of sociolinguistics in university education (<i>Zoriana Kupchynska</i>).....	29

Section 1. Historical sociolinguistics

1.1. Problems, categories and connections between language and society from a historical perspective (<i>Irena Mytnik, Mariana Roslytska</i>)	33
1.2. Codification of the Ukrainian language on a folk basis in the linguistic discourse of Halychyna (second half of the 19 th century). (<i>Oksana Horda</i>).....	58
1.3. Communicative interaction in the socio-group “town family” (based on the works of Ivan Franko) (<i>Oksana Trumko</i>).....	72
1.4. Language situation in extreme conditions of everyday life: the years of the Second World War (<i>Halyna Matsyuk</i>).....	86
1.5. From language to nation: the example of Japan (<i>Yuliya Dziabko</i>) .	112

Section 2. Synchronous sociolinguistics

2.1. Development of the subject of sociolinguistics in a new paradigm (<i>Oksana Horda, Oksana Trumko</i>)	127
2.2. Formation of the terminological system of modern sociolinguistics: theoretical preconditions of comparative analysis (<i>Oksana Butkovska</i>).....	152

2.3. Communication in society. Strategic narrative “war in the east of Ukraine” in the addresses of the Head of the UGCC Sviatoslav (Shevchuk) (<i>Adriana Chuchvara</i>).....	172
--	-----

Section 3. Applied sociolinguistics

3.1. Linguodidactic aspect of the formation of sociolinguistic competence of a philologist (<i>Liubov Struhanets, Adriana Chuchvara</i>)	191
3.2. Lexicographic dimension of city names: frequency dictionary-reference book of names of Lviv residents of the first half of the 20th century (<i>Lesia Duda</i>).....	202
3.3. Lexicographic dimension of nonverbal asymmetric communication: a short dictionary of socially marked gestures (based on works of art by Ivan Franko) (<i>Mariya Havrysh</i>)	217

References	233
-------------------------	-----

Information about authors	278
--	-----

Abstract	279
-----------------------	-----

Вступ

З п'ятнадцятиріччям! Викладання дисциплін соціолінгвістики як нова традиція на філологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка

У 2006 р. навчальні плани філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка* оновив спецкурс із соціолінгвістики. Цій події передувала дворічна робота викладачів кафедр загального мовознавства та української мови: вони почали обговорення предметної сфери і категорійної бази цього субполя мовознавства в курсових та магістерських роботах студентів філологічного факультету, на наукових семінарах для студентів 2-го і 4-го курсів, на першому Всеукраїнському соціолінгвістичному семінарі для науковців України (2004 р.) та шляхом укладання першої програми курсу “Основи соціолінгвістики” (2005 р.).

Через п'ятнадцять років студенти філологічного факультету ЛНУ імені Івана Франка слухають 10 дисциплін соціолінгвістичного циклу: *Вступ до соціолінгвістики*, *Соціолінгвістика як знання про мову і суспільство*, *Прикладна соціолінгвістика*, *Мовна політика: Україна і світ*, *Мова та ідентичність*, *Мова та ідеологія*, *Теорія і методи соціолінгвістики*, *Знання про мову і суспільство в середній школі*, *Політична комунікація*, *Мова, громадська думка і пропаганда*. Програми уклали і сьогодні читають предмети викладачі з кафедр загального мовознавства та українського прикладного мовознавства. Відзначу, що за ці роки перелічені дисципліни слухали студенти факультету іноземних мов та історичного факультету, а сьогодні їх продовжують вивчати бакалаври та магістранти філологічного факультету.

Звичайно, нові навчальні предмети є відповіддю на запити сучасного життя. Дисципліни розширюють знання студентів про мову та суспільство, сприяючи формуванню соціолінгвістичної

* Далі у тексті скорочення: ЛНУ імені Івана Франка.

компетентності майбутніх фахівців-філологів. Її розвивають не тільки лекції чи практичні заняття, але й заходи, організовані для обговорення питань соціолінгвістики поза форматом лекцій чи практичних занять студентів. Тобто в ненавчальний час вони теж мають змогу поглиблювати своє критичне мислення і формувати навички аналізу різних аспектів взаємодії мови та суспільства.

За усіма соціолінгвістичними заходами постає праця колективу, який за ці роки став відомою дослідницькою групою у складі професора Галини Мацюк, доцентів Марії Гавриш, Юлії Дзябко, Лесі Дуди, Адріани Чучвари, кандидатів філологічних наук Оксани Трумко, Оксани Горди, Оксани Бутковської, Мар'яни Рослицької. Упродовж останніх років колеги не тільки розробили і впровадили 10 дисциплін соціолінгвістичного циклу, а й готували і проводили круглі столи, всеукраїнські і міжнародні наукові конференції, школи-семінари з соціолінгвістики, лекції для студентів інших вишів, майстер-класи.

Коротко схарактеризую основні напрями діяльності цієї групи науковців. Хоча дехто з них вийшов зі стін університету після закінчення аспірантури і захисту дисертації на соціолінгвістичну тематику під керівництвом проф. Галини Мацюк, однак всі колеги досьгодні співпрацюють вже як члени редколегії та автори збірника “Мова і суспільство” (2010–2020), співавтори міжнародної монографії “Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика” Ч. 1 (2019), співорганізатори Всеукраїнських соціолінгвістичних семінарів (2005–2015) та двох міжнародних конференцій (2016–2018), члени журі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових досліджень із соціолінгвістики (2006–2021) та автори спільних наукових публікацій. Саме системна діяльність членів групи із впровадження соціолінгвістичного знання в суспільний і мовознавчий дискурс дозволила Львівському університету імені Івана Франка, за визнанням Міністерства освіти і науки України, стати базовим вишем з вивчення питань соціолінгвістики.

Насамперед відзначу, що появу 10 навчальних дисциплін супроводжувала організація заходів для розвитку соціолінгвістичної компетентності студентів філологічного факультету в позанавчальний час. І це, на мій погляд, перший напрям діяльності цієї групи дослідників.

2010 р. Міжнародний українсько-німецький студентський соціолінгвістичний проєкт “Мовне законодавство України та Німеччини”¹. У ньому взяли участь студенти від трьох мовознавчих кафедр: загального мовознавства, української мови та українського прикладного мовознавства, які працювали в проєкті разом зі студентами Фрайбурзького університету (Німеччина). У рамках проєкту (керівники – проф. Галина Мацюк і проф. Юліане Бестерс-Дільгер) відбулися засідання у Львівському та Фрайбурзькому університетах, у Парламентській Асамблеї Ради Європи (Страсбург), де студенти обговорювали мовне законодавство України та Німеччини і русифікаційну функцію в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Вийшов збірник “Міжнародні зобов’язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики: українсько-німецький студентський семінар із соціолінгвістики” (2010). Принагідно зауважу, що цей проєкт був здійснений за підтримки фундації DAAD.

2008–2017 рр. Круглі столи і студентські конференції з соціолінгвістики. Учасники, студенти різних курсів, обговорювали питання про роль мовознавчої еліти в сучасному суспільстві (2008 р.), аналізували мовний образ Львова (2013), а також зв’язки між мовою та національною безпекою в дискусійних групах, наприклад, “Інформаційна війна та національна безпека”, “Теорія і методи вивчення пропаганди”, “Теорія і методи аналізу політичного дискурсу”, “Тематичні групи “війна”, “влада”, “терорист” у дискурсі українських та російських ЗМІ”, “Функціонування суспільно-політичних термінів у дискурсі ЗМІ” (у рамках XII Всеукраїнського соціолінгвістичного семінару 2015); “Мова, політика і комунікація в українському суспільстві: жанрові, лексико-стилістичні та соціолінгвокогнітивні показники”, “Мова, громадська думка і пропаганда: взаємодія в умовах української дійсності”, “Мова та ідентичність: історія, сьогодення”, “Мова і політичні актори: взаємодія в інтернет-комунікації” (на Міжнародній соціолінгвістичній конференції “Соціолінгвістичне

¹ Міжнародні зобов’язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики. *Українсько-німецький студентський семінар із соціолінгвістики* : зб. статей і тез / за ред. Г. Мацюк. Львів, 2010. 168 с.

знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ” 15–16 грудня 2016 р.) та ін.

2016–2018 рр. Майстер-класи із політичної комунікації.

Студенти філологічного факультету брали участь в обговоренні питань про мову в суспільстві на різних зустрічах: з академіком Ігорем Юхновським про формулювання статусу мов у текстах перших документів незалежної України (2016), з Романом Матисом про роль української мови як інструменту національної безпеки (2016), з доктором Ладюю Рослицькою – про мову і пропаганду (2016), зі Святославом Літинським – про захист прав україномовних споживачів. (2017, 2019), з Олегом Рибачуком – мову і вибори (2017), з письменницею Ларисою Ніцой про мови в Україні і твори для дітей (2018).

Ще один напрям діяльності львівських соціолінгвістів сформований на розвиток співпраці студентів філологічного факультету з іншими університетами. Маю на увазі організацію заходів для обміну результатами соціолінгвістичних досліджень між студентами різних вишів.

2009 і 2017 рр. Конкурси, присвячені вивченню питань соціолінгвістики. Перший з них, організований спільно з Українським інститутом національної пам’яті, стосувався питань українізації та русифікації, тема: “Ідеї, теорії, школи в українському мовознавстві 20–30 рр. ХХ століття” (20 лютого 2009 р.). Учасники всеукраїнського конкурсу 2017 р. мали за завдання дослідити ставлення жителів різних регіонів України до статусу української мови як мови міжнаціонального спілкування. Результати аналізу, які розкривали міркування жителів м. Миколаєва, районних міст Вінниччини, м. Хмельницького та ін. населених пунктів, прозвучали на круглому столі “Шляхи утвердження державної мови як мови міжнаціонального спілкування в Україні” (21 лютого 2017 р.)

2007–2008 рр. Школи-семінари з соціолінгвістики. Оскільки нові дисципліни соціолінгвістики активно впроваджувалися в навчальні плани саме в ЛНУ імені Івана Франка, студенти філологічного факультету обговорювали питання соціолінгвістики зі студентами з інших вишів. Школи-семінари із соціолінгвістики сприяли обміну результатами студентських наукових досліджень.

2007–2021 рр. Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт із соціолінгвістики. Щорічно на філологічний факультет приїжджали (у 2020–2021 рр. були присутні дистанційно) для участі в підсумковій конференції студенти-переможці I туру конкурсу з різних університетів України. Виступило більш ніж 300 студентів з філологічних факультетів, факультетів іноземних мов та навіть негуманітарних факультетів українських університетів. Конкурсні роботи оцінювало журі, у складі якого, крім організаторів конкурсу, зокрема проф. Галини Мацюк і в різні роки доцентів Юлії Дзябко, Лесі Дуди та Адріани Чучвари, кандидатів філологічних наук Оксани Бутковської, Мар'яни Рослицької, Оксани Горди та Оксани Трумко, також працювали викладачі з кафедр: загального мовознавства, української мови імені професора Івана Ковалика, прикладного українського мовознавства, кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького та кафедри перекладознавства і компаративістики імені Григорія Кочура ЛНУ імені Івана Франка, дослідники з відділу соціолінгвістики (пізніше відділу культури мови, стилістики та соціолінгвістики) Інституту української мови НАН України, з Національного науково-дослідного інституту українознавства, колеги з університетів Вінниці, Горлівки, Донецька, Києва, Кривого Рогу, Кропивницького, Одеси, Сум, Тернополя, Харкова, Херсону.

Третій, не менш важливий, напрям діяльності соціолінгвістичної групи пов'язаний із організацією обміну результатами досліджень між українськими та закордонними науковцями. Покрокове впровадження 10 нових дисциплін соціолінгвістики в навчальні плани філологічного факультету зумовило розширення зв'язків львівських науковців з іншими дослідниками та групами. Цьому посприяли дванадцять щорічних Всеукраїнських соціолінгвістичних семінарів (I–XII), а також дві міжнародні соціолінгвістичні конференції, які зініціювала проф. Галина Мацюк і в різні роки проводила разом з аспірантами Марією Гавриш (2006–2009), Юрієм Римашевським (2008–2011), Лесею Дудою (2009–2012), Юлією Дзябко (2009–2012), Адріаною Чучварою (2010–2013), Оксаною Трумко (2010–2013), Оксаною Бутковською (2012–2015), Мар'яною Салецькою (2014–

2017). Цікаво, що перше засідання Всеукраїнського соціолінгвістичного семінару, який розпочав свою роботу 22 квітня 2004 р., було тематичним: програма фіксує доповіді, присвячені розвитку соціолінгвістики як навчальної дисципліни.

2004–2015 рр. Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар.

За всі роки на дванадцяти засіданнях виступило понад 100 науковців з університетів України. Так, доповідачами були професори: Надія Бабич, Ніна Гуйванюк та Людмила Ткач (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Віктор Глущенко (Державний вищий навчальний заклад “Донбаський державний педагогічний університет”, м. Слов’янськ), Олена Дубова (Миколаївський педагогічний університет імені Василя Сухомилинського), Валентина Статєєва та Мирослава Фабіан (Ужгородський національний університет), Наталія Шумарова і Тарас Кияк (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Галина Яворська (Київський національний лінгвістичний університет), Людмила Васильєва, Роман Лозинський, Лев Полюга, Олександра Сербенська, Марія Яцимірська (Львівський національний університет імені Івана Франка) та ін. Свої результати обговорювали: кандидати філологічних наук, доценти Ірина Брага (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка), Катерина Коротич (Харківський національний університет імені В. М. Каразіна), Анна Ляшук (Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка), Вікторія Ригованова (Київський університет імені Бориса Грінченка), Надія Трач (Національний університет “Києво-Могилянська академія”), Тетяна Сукаленко (Університет державної фіскальної служби України), Вікторія Коломийцева та Людмила Кравченко, кандидати історичних наук, доценти Григорій Любовець та Валерій Король (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та ін.

На цих соціолінгвістичних зустрічах звучали наукові доповіді представників різних міжнародних осередків: професора Юліане Бестерс-Дільгер з Фрайбурзького університету (Німеччини), професора Джаапа де Вілде з університету Гронінгена (Королівство Нідерландів), професора Ніни Мечковської з Мінського університету (Білорусь), професора Ірени Митнік та доктора

Світлани Романюк з Варшавського університету (Польща), докторка Тетяни Фудерер із Загребського університету (Хорватія) та ін.

2016 р. і 2018 р. Міжнародні соціолінгвістичні конференції Львів–2016 і Львів–2018 “Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ”. Конференції розпочали формування лінгвістичного сегмента взаємодії *мова-національна безпека* і були проведені за підтримки Центру документації НАТО в Україні (перша) та факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (друга міжнародна зустріч). Учасники слухали доповіді спеціалістів із стратегічної комунікації НАТО Марка Леті і Бен Німо (Брюссель), психолінгвіста доктора Сюзан Грасман про формування ідентичностей в умовах двомовності (Швейцарія), про зв’язок мовної політики та лінгвістичного ландшафту дослідниці Світлани Ляньвскі (Швеція), професора Бернхарда Бремера про узус української діаспори Німеччини (Грайфсвальд), професора Каміеля Хаманса про Європейську хартію регіональних мов або мов меншин (Данія) та ін.²

У конференціях взяли участь дослідники з різних університетів: професор Олена Дубова (кафедра прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала О. Макарова), професор Марія Яцимірська (кафедра мови засобів масової інформації Львівського національного університету імені Івана Франка), професор Ірина Фаріон (кафедра української мови, Національний університет “Львівська політехніка”), професор Галина Лукаш (кафедра інформаційних систем управління Донецького національного університету імені Василя Стуса), кандидат філологічних наук Ольга Шевчук-Клюжева (старший викладач кафедри української мови Національного університету “Києво-Могилянська академія”) та ін.

З доповідями виступили науковці з Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України: професори Богдан Ажнюк

² Частина публікацій вийшла у збірнику матеріалів за 2018 р.: Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки. *Україна і світ* : матеріали II Міжнар. наук. конф. (22–23 листоп. 2018 р.) / за ред. Г. Мацюк. Львів, 2018.

(директор інституту) та Сергій Єрмоленко (провідний науковий співробітник відділу загального мовознавства), кандидати філологічних наук, старші наукові співробітники відділу мов України Леся Ажнюк, Лілія Андрієнко, Оксана Михальчук. Про нові результати досліджень доповідали науковці з Інституту української мови НАН України: професор Світлана Соколова (завідувач відділу соціолінгвістики), провідний науковий співробітник професор Володимир Труб, старші наукові співробітники Оксана Данилевська та Олена Руда, кандидат філологічних наук молодший науковий співробітник Марина Гонтар та ін.

Прикметно, що згадані конференції стали місцем апробації наукових розвідок аспірантів та магістрантів, зокрема Алли Костовської з Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Марії Бовсуновської з Інституту української мови НАН України, магістранток Довганюк Юлії з Хмельницького національного університету, Марії Орел з Національного університету “Львівська політехніка”, Анастасії Ктіторової з Львівського національного університету імені Івана Франка.

2010–2020 рр. Збірник Мова і суспільство (№1–10)³ теж відіграв об’єднавчу роль в обговоренні та поширенні результатів соціолінгвістичних досліджень. Це перше й єдине в Україні періодичне соціолінгвістичне видання. Головний редактор – професор Галина Мацюк (кафедра загального мовознавства), заступники доцент Ніна Захлюпана (кафедра української мови), а з 2018 р. доцент Леся Дуда (кафедра прикладного українського мовознавства).

Автори збірника – науковці України, зокрема з Інституту мовознавства імені Олександра Потебні НАН України, Інституту української мови НАН України та, крім Львівського національного університету імені Івана Франка, дослідники ще з 27 різних вишів України. Разом з тим, на сторінках видання публікували свої результати науковці Австрії, Великобританії, Естонії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, США Хорватії, Чехії, Південної Кореї, Японії.

³ Мова і суспільство = Language and Society : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010–2020. Вип. 1–10.

2019 р. Міжнародна колективна монографія “Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика”. Ч. 1 – висвітлює нові результати досліджень професора Галини Мацюк, доцентів Юлії Дзябко, Лесі Дуди та Адріани Чучвари, кандидатів філологічних наук, старших наукових співробітників Міжнародного інституту діаспори Оксани Горди та Оксани Трумко⁴.

Підкреслю, що колектив соціолінгвістів, який формувався за алгоритмом *найкращий студент філологічного факультету – аспірант – дослідник* і члени якого в різні роки брали участь у впровадженні нових дисциплін соціолінгвістики на філологічному факультеті, співпрацював з викладачами кафедри загального мовознавства, зокрема з професором Флорієм Бацевичем, доцентами Лідією Сваричевською, Соломією Бук, Ларисою Гонтарук, Світланою Григурок та Світланою Мартінек, старшими викладачами Любов’ю Процак та Оксаною Ясіновською, лаборантами Оксаною Галайчук та Наталею Садовою; з колегами з кафедри української мови, зокрема з доцентами Ніною Захлюпоною та Зеновієм Терлаком, доктором філологічних наук Зоряною Купчинською, з доцентами Любославою Асіїв, Уляною Добосевич та Іриною Кузьмою, з професором кафедри прикладного українського мовознавства Іриною Кочан та старшим викладачем цієї кафедри Лесею Антонів, доцентами Данутою Мазурик і Зоряною Каспришин-Мацюк, з викладачами кафедр слов’янської філології імені професора Іларіона Свенціцького та польської філології (відповідно) професорами Людмилою Васильєвою, Аллою Кравчук та доцентами Ольгою Албул і Наталією Ємчурою, а також з кафедрою перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура, зокрема з професорами Роксоляною Зорівчак (до 2018 р.) та Оксаною Дзерою, асистентом Анною Галас та доктором філологічних наук Тарасом Шмігером, з директором Міжнародного інституту освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, доцентом Іриною Ключковською, з професором цього університету Іриною

⁴ Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика = Language in society: semantics, syntax, pragmatics : кол. монографія / за ред. Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. Ч. 1. 240 с.

Фаріон, завідувачем кафедри українознавства Мартою Лабач, викладачами Галиною Хлипавкою і Мариною Кульчицькою, з доцентом кафедри технічного перекладу Олександрою Пальчевською із Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. У різних заходах брали участь науковці з інших університетів: професори Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Ірина Голубовська, Лідія Гнатюк та Іван Бондаренко, професор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка Світлана Ковтюх та доцент Анна Ляшук, доцент Херсонського національного університету Світлана Мартос, професор Донецького національного університету та Донецького національного університету імені Василя Стуса, сьогодні член-кореспондент НАН України Анатолій Загнітко, професор Григорій Аркушин із Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та ін.

За ці роки плідною була наукова співпраця львівської дослідницької групи і з представниками академічної науки. Насамперед, з професорами Лесею Ставицькою, Ларисою Масенко, Світланою Соколовою, Володимиром Трубом, з доктором філологічних наук, старшим науковим співробітником Оксаною Данилевською, кандидатами філологічних наук, старшими науковими співробітниками Оленою Рудою та Ангеліною Ганжею з Інституту української мови НАН України, з професором Богданом Ажнюком, професором Сергієм Єрмоленком, кандидатами філологічних наук, старшими науковими співробітниками Лесею Ажнюк, Галиною Зимовець та Оксаною Михальчук з Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, з професором Петром Кононенком з Національного науково-дослідного інституту українознавства та ін.

Відзначаю співпрацю і з науковцями західних університетів: зокрема з професором Юліане Бестерс-Дільгер, професором Бернхардом Бремером та доцентом Оленою Новіковою з (відповідно) Фрайбурзького, Грайфсвальдського та Мюнхенського університетів Німеччини, з професором Іреною Митнік і доктором Світланою Романюк з Варшавського університету (Польща), професором Тетяною Фудерер із Загребського університету

(Хорватія), кандидатом філологічних наук Іриною Збир (Південна Корея), доктором Богданом Павлієм (Японія), доктором Албеною Стаменовою (Софійський університет ім. Св. Климента Охридського, Болгарія), доктором Галиною Чубою (Ягелонський університет, Польща), доктором Олесею Палінською (Ольденбург, Німеччина) та ін.

Хочу подякувати всім колегам: професорові Галині Мацюк, доцентам Юлії Дзябко, Лесі Дуді, Адріані Чучварі, кандидатам філологічних наук Оксані Горді, Оксані Трумко, Оксані Бутковській та Мар'яні Рослицькій за формування нових актуальних напрямів роботи зі студентами з метою становлення їх соціолінгвістичної компетентності, за розвиток наукової комунікації факультету із науковцями інших університетів та інституцій України і Європи, а також за розбудову предметного поля соціолінгвістики у власних наукових дослідженнях.

Маю всі підстави сказати, що впроваджені за 15 років 10 нових дисциплін соціолінгвістичного циклу сьогодні виразно ілюструють народження нової наукової та навчальної традиції на філологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

З п'ятнадцятиріччям, шановні студенти та викладачі!

17.03.2021 р.

*Професор Святослав Пилипчук
(декан філологічного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка)*

Про наукову комунікацію між дослідницькими групами Інституту української мови НАН України та Львівського національного університету імені Івана Франка

Запровадження нових дисципліни соціолінгвістичного циклу в навчальних планах бакалаврів та магістрів філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка викликало в мене спогади. Наукові зв'язки між відділом соціолінгвістики, а пізніше і відділом культури мови, стилістики та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України і викладачами Університету, які почали досліджувати проблеми соціолінгвістики, сягають першого Всеукраїнського семінару 22 квітня 2004 р. у Львові, який організувала доктор філологічних наук Галина Мацюк. На ньому виступили професори Леся Ставицька (завідувач відділу соціолінгвістики) з доповіддю “Термінологічно-понятійна парадигма термінів *арго*, *жаргон*, *сленг*” та Павло Гриценко (на той час завідувач відділу діалектології, а сьогодні директор Інституту української мови НАН України) з доповіддю “Просторовий дискурс соціолінгвістики”. Підкреслю, що загальна тема першого семінару стосувалася соціолінгвістики як навчальної дисципліни. Однак пройшло ще два роки підготовчої роботи, перш ніж студенти філологічного факультету почали слухати спецкурс “Соціолінгвістика” в 2006 р.

Сьогодні студенти філологічного факультету вивчають такі предмети, пов'язані із соціолінгвістикою: “Соціолінгвістика як наука про мову і суспільство”, “Вступ до соціолінгвістики”, “Прикладна соціолінгвістика”, “Мовна політика: Україна і світ”, “Теорія і методи соціолінгвістики”, “Мова та ідеологія”, “Мова та ідентичність”, “Знання про мову та суспільство в середній школі”, “Політична комунікація”, “Мова, громадська думка і пропаганда”. Радію, що на етапі підготовки я змогла долучитися до процесу як рецензент програми курсу “Політична комунікація” (2015).

Викладачі, які читають курси соціолінгвістичного спрямування, захистили кандидатські дисертації на соціолінгвістичну проблематику за спеціальностями “загальне мовознавство”, “порівняльно-історичне мовознавство” та “українська мова”. Усі

впроваджені дисципліни соціолінгвістичного циклу, сприяючи розкриттю проблем синхронної та діахронної соціолінгвістики, формують критичне мислення та практичні навички студентів у дослідженні суспільної природи мови та різних аспектів взаємодії мови та соціуму. Впровадження нових дисциплін соціолінгвістики зумовило потребу розширення власних досліджень та проведення організаційних заходів членами львівського соціолінгвістичного осередку у складі професора Галини Мацюк, кандидатів філологічних наук Олени Бутковської, Оксани Горди, Оксани Трумко, доцентів Марії Гавриш, Юлії Дзябко, Лесі Дуди та Адріани Чучвари.

Так, на щорічний Всеукраїнський соціолінгвістичний семінар (2004–2015 рр.), який організували львівські колеги, приїжджали аспіранти, докторанти, викладачі і науковці з різних університетів і наукових установ не тільки України, а й Польщі, Австрії, Німеччини, Хорватії, Бельгії та ін. країн. У науковому звіті про один із семінарів, опублікованому в журналі “Українська мова”, Л. Ставицька так сформулювала завдання для фахівців: “Для зрілих вчених постала в усій очевидності потреба створення фундаментальних теоретичних і методологічних праць із соціолінгвістики, так само, як написання підручників, розробки шкільних факультативних курсів і програм, орієнтованих на вивчення мови в актуальному соціальному режимі “тут і тепер”” (Українська мова, 2009, № 2, с. 129).

Наукові зустрічі на семінарі у Львові стали місцем обміну результатами досліджень робочої групи з соціолінгвістики Інституту української мови НАН України і львівських викладачів. Так, на семінарі 2012 р. виступили з доповідями професори Лариса Масенко, яка обговорювала питання “Мовна політика в Україні (2004–2011 рр.)”, та Світлана Соколова – “Мовна ситуація Києва: погляд зовні”; доктор філологічних наук Володимир Труб звернувся “До проблеми гармонізації мовного питання в Україні”, кандидати філологічних наук Олена Руда розкрила тему “Місто в стереотипному сприйнятті “нових киян”: лінгвальні та соціопсихологічні аспекти”, Оксана Данилевська проаналізувала “Хронологічно марковану лексику в дискурсі української дитячої книжки”. З того часу участь науковців Інституту української

мови в соціолінгвістичних семінарах була регулярною: 2013 р. на семінарі доповідали С. Соколова, тема: “Типи мовної поведінки киян на тлі мовної ситуації в місті”, О. Данилевська – “Дискурс дитячої книжки як об’єкт соціолінгвістики”, О. Руда – “Міські реалії в мовній свідомості “нових киян”: трансформація прецедентності”. У 2014 р. С. Соколова розкрила проблему “Мова ЗМІ в Україні очима майбутніх журналістів”, О. Руда обговорювала “Двомовність засобів масової комунікації в оцінках майбутніх журналістів”. У 2015 р. С. Соколова виступила з доповіддю “Об’єктивні та суб’єктивні критерії оцінювання білінгвізму: вплив територіального чинника”, В. Труб розглянув “Активний і пасивний словниковий запас та його роль у сучасній мовній ситуації в Україні”, О. Данилевська обговорювала питання “Мова в системі цінностей сучасного українського підлітка (за результатами опитування)”, О. Руда – “Маніпулятивний потенціал мовних засобів у дискурсі ЗМІ”.

Пізніше львівські колеги організували і провели дві Міжнародні наукові конференції з циклу “Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: світ і Україна” (2016, 2018), до яких ми із задоволенням долучилися самі, запросивши своїх молодших колег і аспірантів (ці конференції стали надійною платформою для апробації результатів досліджень). Доповіді виголосили професор Л. Масенко, тема: “Роль локальних мовно-культурних особливостей міських середовищ у політичному розвитку України”; С. Соколова, тема: “Координація досліджень територіальних особливостей функціонування української мови як державної”, О. Руда – “Мовна самоідентифікація українців як фактор національної безпеки”. Виступили також аспіранти І. Цар, тема доповіді “Проблеми мовної ідентичності в Київському молодіжному середовищі” і Н. Скіба – “Поняття білінгвізму та диглосії в сучасному мовознавстві” (Міжнародна конференція – Львів 2016). На Міжнародну конференцію 2018 р. київська соціолінгвістична група приїхала в ширшому складі. Прозвучали доповіді С. Соколової “Дослідження мовної ситуації і питання національної безпеки”, В. Труба “Про деякі сучасні тенденції у функціонуванні української мови”, О. Данилевської “Оцінка заходів мовної політики у сфері шкільної освіти і

мова повсякденного спілкування”, О. Рудої “Правописні інтернет-баталії в Україні”, М. Гонтар “Мовна ситуація у сфері торгівлі й послуг в Україні (територіальний вимір)”, аспірантів М. Бовсунівської “Мовні вподобання жителів північного регіону України”, Н. Матвєєвої “Функціонування білінгвізму та диглосії у мовленні київських студентів”, І. Цар “Основні напрями дослідження молодіжного мовлення в умовах білінгвізму”, В. Шелудько “Виконавська інтенція в професійному дискурсі державних службовців”.

Як член журі міністерського Всеукраїнського конкурсу студентських наукових досліджень із соціолінгвістики в 2011–2021 рр. я бачила роботу львівського соціолінгвістичного осередку зсередини. Шлях до студентської аудиторії в ролі викладача із захищеною дисертацією розпочинався з досліджень для участі в міністерському конкурсі доцентів Лесі Дуди та Адріани Чучвари, кандидатів філологічних наук Оксани Бутковської, Мар’яни Рослицької та ін. Додам, що переможниця львівського конкурсу Іванна Цар стала спочатку аспіранткою відділу соціолінгвістики (керівник – професор Світлана Соколова), а сьогодні вона – кандидат філологічних наук, штатний співробітник Інституту української мови НАН України, голова Ради молодих учених Інституту.

Як член редколегії збірника “Мова і суспільство” (ред. Г. Мацюк), який виходив у ЛНУ імені Івана Франка, підкреслюю роль цього видання в обміні ідеями і в поширенні результатів досліджень українських та зарубіжних науковців. У збірнику також опубліковано статті співробітників київської групи соціолінгвістики – Володимира Труба, Марини Гонтар, Іванни Цар, Наталії Матвєєвої.

Члени робочої групи із соціолінгвістики Інституту української мови добре знають дослідження львівських колег ще й тому, що виступали опонентами та рецензентами дисертаційних робіт Марії Гавриш (2009), Лесі Дуди (2013), Адріани Чучвари (2013), Оксани Трумко (2013), Юлії Дзябко (2015), Оксани Бутковської (2016), Оксани Горди (2016), Мар’яни Рослицької (2019).

Хоча не всі випускники після аспірантури залишалися на філологічному факультеті, але співпраця триває. Сьогодні питання

соціолінгвістики розвивають Марія Гавриш у Хмельницькому національному університеті, Оксана Горда та Оксана Трумко у Міжнародному інституті освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, Юлія Дзябло в Ібарацькому християнському університеті (Японія).

Сподіваюсь, що наша співпраця триватиме й далі.

Професор Світлана Соколова
(Інститут української мови НАН України)

Штрихи до портрета соціолінгвістичної наукової школи Львівського національного університету імені Івана Франка

Соціолінгвістика – доволі молода наука. Але відрадно, що вже сформувалися відомі в Україні та за її межами соціолінгвістичні школи, які задають вектор розвитку галузі, сприяють уніфікації метамови, розробляють та впроваджують нові навчальні дисципліни соціолінгвістичного спрямування, апробують різні форми і методи популяризації соціолінгвістичного знання. Одна з таких шкіл – у Львівському національному університеті імені Івана Франка. З приємністю окреслюю здобутки львівських колег, оскільки була учасницею багатьох соціолінгвістичних подій у знаному виші, рецензентом результатів соціолінгвістичних досліджень науковців.

За моїми спостереженнями, філологічний факультет ЛНУ імені Івана Франка – чи не єдиний в Україні структурний підрозділ, де викладачі мають спеціалізовану соціолінгвістичну підготовку з часу навчання в аспірантурі. Згодом соціолінгвістичний вишкіл дає змогу системно доносити до молоді знання з історичної, типологічної та синхронної соціолінгвістики. Ще з 2006 р. студенти трьох факультетів (філологічного і, в різні роки, історичного та іноземних мов) слухають низку соціолінгвістичних дисциплін. Такі предмети сприяють поглибленню змісту навчання, підвищують якість підготовки фахівця-філолога.

Відзначу, що впродовж тривалого періоду викладачі та студенти філологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка тісно співпрацюють з філологічним факультетом ЛНУ імені Івана Франка. Здобувачі вищої освіти нашого вишу були учасниками і переможцями Всеукраїнського конкурсу студентських досліджень із соціолінгвістики під егідою профільного міністерства. Законірно, що такий конкурс проводиться вже багато років (2006–2021 рр.) саме на філологічному факультеті ЛНУ як базовому соціолінгвістичному осередку. Викладачі філологічного факультету та факультету іноземних мов нашого університету неодноразово брали участь у щорічних засіданнях наукового Всеукраїнського

соціолінгвістичного семінару, а з 2016 р. і в роботі Міжнародної конференції “Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: світ і Україна”.

За якісним результатом діяльності криється помітна чи (досить часто) непомітна робота виконавців – керівників проєктів, викладачів. Готували і проводили заходи професор Галина Мацюк зі своїми аспірантами, які сьогодні вже дипломовані фахівці. Це – доценти Марія Гавриш (М. Гринишин), Юлія Дзябко, Леся Дуда (Л. Луньо), Адріана Чучвара, а також кандидати філологічних наук Оксана Бутковська (О. Васильців), Оксана Горда, Мар’яна Рослицька (М. Салецька), Оксана Трумко. Працюючи не тільки в ЛНУ імені Івана Франка, а й в інших закладах вищої освіти, цей колектив одностудійців продовжує брати участь у різних проєктах. Отримані результати наукових студій посприяли формуванню змісту соціолінгвістичних дисциплін у виші. Вважаю, що впровадження нових курсів у навчальні плани, використання соціолінгвістичних категорій у методиці викладання української мови як іноземної ставить перед методологією лінгводидактики нове завдання – сформувати концепцію викладання соціолінгвістичних дисциплін у вишах.

Не омину увагою і те, що розвиток соціолінгвістичних ідей у ЛНУ імені Івана Франка відбувається у тісній співпраці з науковцями відділу соціолінгвістики, яким керували професори Леся Ставицька та Світлана Соколова, а тепер відділу культури мови, стилістики та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, який очолює професор Світлана Єрмоленко, також із дослідниками з різних університетів України.

Упевнена, що досвід львівських колег сприятиме популяризації та уведенню в навчальні плани соціолінгвістичних дисциплін в інших закладах вищої освіти. А соціолінгвістичній науковій школі Львівського національного університету імені Івана Франка зичу розвитку та нових здобутків!

Професор Любов Струганець
(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

**Розвиток ідей історичної, синхронної та
прикладної соціолінгвістики: стан і перспективи
співпраці українців Варшавського університету та
Львівського національного університету
імені Івана Франка**

Кафедра україністики Варшавського університету здавна співпрацює з трьома мовознавчими кафедрами Львівського національного університету імені Івана Франка. Нас цікавлять питання історичної, синхронної та прикладної соціолінгвістики, тому що студенти радо досліджують проблематику цього наукового напрямку. Я знаю, що львівські колеги підготували і викладають сьогодні 10 різних предметів соціолінгвістичного циклу. Це приклад швидкої реакції на запити українського суспільства і прагнення поглибити дидактичні аспекти в підготовці студента. Переконана, що знання, які доносять ці дисципліни, розширюють розуміння складних причинно-наслідкових зв'язків між мовами в глобалізованому світі та в Україні зокрема. За впровадженням дисциплін бачу багаторічну працю колективу, члени якого об'єднані ідеєю розвитку соціолінгвістики і вже більше десяти років ініціюють і проводять низку соціолінгвістичних заходів. Соціолінгвістичний осередок, зокрема проф. Галина Мацюк, доценти Марія Гавриш, Юлія Дзябко, Леся Дуда, Адріана Чучвара, кандидати філологічних наук Оксана Горда, Оксана Трумко, Оксана Бутковська, Мар'яна Рослицька – наші добре знайомі колеги. Ми неодноразово зустрічалися на конференціях, стажуваннях чи друкували свої публікації в спільних виданнях.

Відзначу, що обмін науковими результатами відбувається на сторінках таких періодичних видань, як “*Studia Ucrainica Varsoviensia*”⁵, “*Мова і суспільство*”⁶, а також 3-томного колективного видання “*Тенденції розвитку української лексики та*

⁵ *Studia Ucrainica Varsoviensia* / pod red. I. Mytnik. Warszawa, 2013–2020. Т. 1–8.

⁶ *Мова і суспільство* = *Language and Society* : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010–2020. Вип. 1–10.

граматики”⁷ чи колективної монографії “Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика” (Ч. 1, 2019)⁸.

Важливу роль у поширенні результатів наших досліджень відіграють і конференції. Львівські колеги виступали на міжнародних конференціях Варшавського університету (2014, 2018 і 2021), водночас польські україністи брали участь у засіданнях Всеукраїнських соціолінгвістичних семінарів (2012–2015), у Міжнародній конференції “Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ” (Львів–2016 і 2018). Варшавські студенти перебували на тижневому стажуванні у Львівському університеті (2013), виступали на студентській соціолінгвістичній конференції, яка відбувалася на філологічному факультеті (2015), а ті, хто проходив семестрове навчання та брав участь у кількадемній науково-дидактичній поїздці у Львівський університет, слухали лекції з мовної політики проф. Г. Мацюк (2017). Львівські аспірантки-соціолінгвістки неодноразово брали участь у конференціях молодих вчених, які організовувала кафедра україністики Варшавського університету.

Ще один вияв співпраці – стажування та гостьові лекції. Оксана Бутковська та Мар’яна Рослицька мали змогу потрапити в бібліотеку Варшавського університету, читали лекції варшавським україністам, ознайомлюючи їх із результатами своїх дисертацій. Цикл лекцій студентам та працівникам кафедри україністики Варшавського університету виголошувала проф. Галина Мацюк, перебуваючи на стажуванні в 2017 р. Колеги-

⁷ Тенденції розвитку української лексики та граматики. Ч. 1 / за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2014. С. 314 (сер.: У колі мови, літератури і культури ; т. 3); Тенденції розвитку української лексики та граматики. Ч. 2 / за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. С. 484 (сер.: У колі мови, літератури і культури ; т. 5); Тенденції розвитку української лексики та граматики. Ч. 3 / за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2016. С. 239 (сер.: У колі мови, літератури і культури ; т. 13).

⁸ Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика = Language in society: semantics, syntax, pragmatics : кол. монографія / за ред. Галини Мацюк, Ірини Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. Ч. 1. 240 с.

україністи з Варшави неодноразово мали змогу відвідувати львівські архіви та бібліотеки, зокрема Магдалена Єж та Оксана Борис, які проходили стажування на кафедрі прикладного мовознавства, а проф. Ірена Митнік у 2019 р. читала лекції львівським україністам та полоністам⁹. Варто згадати і про наукову ініціативу наших осередків – науковий проєкт “Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика”, яким керували проф. Галина Мацюк з кафедри загального мовознавства та проф. Ірена Митнік з кафедри україністики Варшавського університету (2015–2018).

Про перспективи співпраці переконливо свідчить продовження цього проєкту уже разом з д-ром Пшемиславом Юзвікевичем із кафедри україністики Вроцлавського університету в 2021–2024 рр. Завдання проєкту, насамперед, полягає в розкритті картини мови в широкому соціокультурному контексті шляхом створення нових мовознавчих інтерпретацій про зв’язки між мовою та суспільством, а також в об’єднанні наукових середовищ України, Польщі й інших країн, у яких проводяться подібні дослідження мови в діахронії та синхронії. Нові результати проєкту будуть представлені в новому випуску колективної монографії “*Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*” (Ч. 2). Також заплановано організацію спільної із кафедрою україністики Університету в Белграді міжнародної конференції “Мова, культура і суспільство” (грудень, 2021), роботу “Міжуніверситетських мовознавчих семінарів” для студентів наших осередків (травень, жовтень-грудень), а в 2022–2024 рр. – і видання чергових томів згаданої колективної монографії.

⁹ Про ті та інші форми діяльності кафедри україністики Варшавського університету та співпраці з Львівським Національним університетом ім. Івана Франка див. напр.: Mytnik I. *Warszawska ukrainistyka – wczoraj i dziś. Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2015. Т. 3. S. 15–20; Mytnik I. *Jubileusz 65-lecia Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2018. Т. 6. S. 17–28; Mytnik I. *Nasza Ukrainistyka. 65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego / Irena Mytnik (red.)*, Warszawa, 2018. S. 11–41; *65-lecie Katedry Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego / Irena Mytnik (red.)*, Warszawa: KU UW, 2018. 75 s.

Вважаю, що подібна співпраця поглиблює наукову комунікацію, допомагає наблизити результати української соціолінгвістичної традиції до адресатів – не тільки студентів Львівського національного університету імені Івана Франка, а й українців Варшавського університету. В умовах глобалізації ці знання формують перспективи міжкультурної комунікації.

*Професор Ірена Митнік
(кафедра україністики
Варшавського університету)*

Місія соціолінгвістики в університетській освіті

Почну з І. Карпенка-Карого, який писав про “горе наше, що ми не маємо ще сильної інтелігенції, що ще багато людей вважають нашу мову мужицькою і соромляться скрізь нею говорити”. Пройшло понад століття з того часу, як про це написав великий українець, але мало що змінилося відтоді... Чому так було і є? На це багато причин, однак головна – багатовікова колоніальність України. Національно-мовний нігілізм українців – результат угодовства, пристосуванства, колабораціонізму. І це найбільше стосується саме освіченої частини суспільства. Тому кожен, хто хотів чогось досягнути, мусив насамперед зректися мови, а потім уже могли бути й інші прояви яничарства.

Національну інтелігенцію потрібно зрощувати, плекати, підтримувати. Очевидним є те, що саме класичні університети несуть відповідальність перед нацією за процес виховання патріотичного інтелігента. Відрадно, що у Львівському національному університеті імені Івана Франка багато зроблено саме в цьому напрямі. Передусім маю на увазі зародження, формування та функціонування соціолінгвістичного осередку на філологічному факультеті. Відомо, дисципліни соціолінгвістики вивчають розкривають проблеми, пов’язані із соціальною природою мови, механізмом впливу суспільних чинників на мову і її роль у житті нації та держави. Саме викладання цих предметів, які розрослися завдяки організаторові та керівникові соціолінгвістичної групи професорці Галині Мацюк аж до десятиох дисциплін (“Вступ до соціолінгвістики”. “Соціолінгвістика як знання про мову і суспільство”. “Прикладна соціолінгвістика”. “Мовна політика: Україна і світ”. “Мова та ідентичність”. “Мова та ідеологія”. “Теорія і методи соціолінгвістики”. “Знання про мову і суспільство в середній школі”. “Політична комунікація”. “Мова, громадська думка і пропаганда”), свідчить про те, що стратегія розвитку університету передбачає формування інтелігента нового рівня: не лише з добрим фаховими компетенціями, але й національно свідомого громадянина України.

Соціолінгвістика передусім потрібна філологам, адже саме вони в майбутньому за допомогою слова формуватимуть

покоління молодих людей, які повинні побороти Кулішеву тьотю Мотю, яка, на жаль, ще в багатьох засіла в підсвідомості. Саме філолог, який простудіював курс соціолінгвістики, буде озброєним тими знаннями, завдяки яким він зможе протистояти ворожим стереотипам суспільної свідомості, які перешкоджають національно-мовному відродженню в Україні.

Через те, що соціолінгвістика міждисциплінарна наука, багато її галузей необхідні й для інших студентів університету, зокрема політологам варто слухати курси “Політична комунікація” та “Мова, громадська думка і пропаганда”; міжнародникам – “Мовна політика: Україна і світ”; історикам – “Мова та ідентичність” тощо.

Випускники університету як представники інтелігенції сьогодні повинні дбати про престиж української мови, адже це один із найпотужніших чинників міцності держави. Тому піклуватися про статус мови своєї нації – обов’язок кожного. І саме соціолінгвістика допомагає збагнути, як це зробити.

Упевнена в тому, що соціолінгвістичний осередок Львівського національного університету ім. Івана Франка ще багато зробить для того, щоб, як сказав Євген Сверстюк, “ознакою нормального культурно-духовного життя буде відсутність розмов про національні проблеми”. А поки такої благодаті нема, бажаю соціолінгвістам Львова наснаги до праці!

*Доктор філологічних наук Зоряна Купчинська
(кафедра української мови
імені професора Івана Ковалика
Львівського національного університету
імені Івана Франка)*

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

1.1. ПРОБЛЕМИ, КАТЕГОРІЇ ТА ЗВ'ЯЗКИ МІЖ МОВОЮ І СУСПІЛЬСТВОМ З ІСТОРИЧНОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Ірена Митнік*
(Варшава, Польща)

Мар'яна Рослицька**
(Львів)

Ідеї та положення історичної соціолінгвістики, нового напрямку про вивчення мови в її історичному та соціальному контексті, розкриває новий міжнародний академічний журнал “*Journal of Historical Sociolinguistics*” (почав виходити в 2015 р.), організоване товариство прихильників історичної соціолінгвістики, літні школи¹. Інституціалізацію цього напрямку пов'язують із виходом “Довідника з історичної соціолінгвістики” 2012 р. з 43 співавторами, які окреслили розвиток цієї дисципліни². Є спеціальні канали публікацій для вчених, зокрема серія праць про нові результати “*Advances in Historical Sociolinguistics*” (виходять у видавничій компанії Джона Бенджамінса в Амстердамі і Філадельфії) та серія досліджень “*Historical Sociolinguistics. Studies on Language and Society in the Past*” (у видавництві Пітера Ленга в Оксфорді).

Ідеї та положення історичної соціолінгвістики, або діяхронної соціолінгвістики (термін, який також функціонує у працях українських науковців) важливі для розуміння розвитку кожної

¹ Auer A., Peersman C., Pickl S., Rutten G. Vosters R. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*. 2015. V. 1(1). P. 3.

² Handbook of Historical Sociolinguistics / ed. by Hernández-Campoy and Conde-Silvestre. Chichester, West Sussex, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2012.

* Ірена Митнік, професор кафедри україністики, Варшавський університет (Польща), e-mail: iwmytnik@uw.edu.pl, <http://orcid.org/0000-0002-9748-3314>

** Мар'яна Рослицька, кандидат філологічних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна), e-mail: saletskam@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-3273-3949>

національної соціолінгвістичної традиції, оскільки вони ілюструють її ідіоетнічну природу та шляхи формування. В українському мовознавстві дослідження Ореста Траченка розпочали свого часу формування предметної сфери діяхронної соціолінгвістики як нового наукового напрямку про зв'язки між мовою і соціумом в історичному розвитку за допомогою типологічного підходу до аналізу мовного матеріалу. Про це свідчать: розділ “Проблеми діяхронної соціолінгвістики” у колективній монографії “Методологічні основи нових напрямів у світовому мовознавстві” (1991), монографія “Українська мова і мовне життя світу” (2004), розділ “Проблеми захисту мов і мовного відродження” в колективній монографії “Мова і мовознавство в духовному житті суспільства (2007)”³.

Правда, систематизація та інтерпретація нової джерельної бази для висвітлення конкретних історичних зрізів у реалізації ознак та функцій української мови до цього часу все ще триває. Так, формуванню теорії історичної соціолінгвістики сприяють монографія Галини Мацюк “До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві” (2008)⁴, в якій лінгвосоціологічні підходи до мови в українському мовознавстві розглянуто в контексті відомих європейських та радянської соціологічних шкіл; праця Ірини Фаріон “Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII ст.: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива” (2015)⁵, яка систематизувала функції мови в контексті ідей доби Відродження та Реформації, а також дослідження Лариси Масенко “Мова радянського тоталітаризму”

³ Ткаченко О. Б. Проблема диахронической социолингвистики. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании*. Киев, 1992. С. 65–139; Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ, 2004; Мова і мовознавство в духовному житті суспільства. Київ, 2007; Фаріон І. Діяхронна соціолінгвістика: історія терміна та галузі мовознавства. *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”*. Сер. “Проблеми української термінології”. 2014. № 791. С. 154–162.

⁴ Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики. Соціологічний напрям у мовознавстві. Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2008.

⁵ Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII ст.: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015.

(2017)⁶, в якому, за спостереженням Пилипа Селігея, переосмислено досвід політичного мовлення з контексту історичної соціолінгвістики⁷.

Обговорюючи питання наповнення предметного поля української історичної соціолінгвістики, важливо знайти нові відповіді про те, які проблеми та категорії отримали свій розв'язок, які аспекти зв'язків між мовними фактами і соціальними ознаками в історії вже стали об'єктом вивчення. Подібні питання хоч і були предметом часткового аналізу⁸, все ж вимагають повнішої характеристики.

Проаналізована джерельна база дозволяє виокремити проблематику та набір досліджуваних категорій, різні вияви взаємодії *мова–соціальний факт/явище/процес* у роботах львівської соціолінгвістичної групи.

1. Нова проблематика досліджень

Одна із складних проблем, *суспільна природа мови*, в європейському мовознавстві виявляє дискусійність та наступність в обговоренні. Так, у працях Й. Гердера категорія “народ” отримала нову ознаку – мову (крім ознаки “національний характер”), В. фон Гумбольдт обґрунтував зв'язок індивіда, нації та мови, а Г. Пауль проголосив синтез індивідуального та соціального в мові, який буде обговорюватися в мовознавстві ще упродовж наступних століть. Тому Галина Мацюк у монографії “До витоків соціолінгвістики: соціологічний напрям у мовознавстві”(2008) на підставі ідей та положень теорії мови західноєвропейських мовознавців розкриває суспільну природу мови, диференціюючи періоди її аналізу в мовознавстві: до появи соціологічного напрямку і в час його розвитку (жєневська та французька школи,

⁶ Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ : Кліо, 2017.

⁷ Обережно – новомова! (Про нову книжку Лариси Масенко) : рец. мовознавця Пилипа Селігея на книжку Л. Масенко “Мова радянського тоталітаризму”. Режим доступу: <http://www.clio.in.ua/index.php?news=4792> (дата звернення: 23.02. 2021).

⁸ Митнік І., Рослицька М. Сучасна українська соціолінгвістика: розвиток теорії і прикладні аспекти досліджень у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку. *Studia Ucrainica Varsoviensia* / pod red. I. Mytnik. Warszawa. 2020. № 8. С. 149–171.

празький лінгвістичний гурток, положення Г. Шухарда, К. Фосслера та Й. Л. Вайсгербера, мова та соціум у працях Е. Сепіра та Л. Блумфілда). Монографія дає відповідь на питання, як пізнання суспільної природи вплинуло на завдання і природу мовознавства в європейській науці. У ході аналізу з'ясовано, що І. Бодуен де Куртене визнав мову явищем соціально-психологічним, а мовознавство в його концепції поставало як *психічно-соціальна наука* або *психологічно-соціологічна наука*. Положення про мову як соціальне явище прозвучало і в рукописах Ф. де Соссюра (в 1891–1894 рр.), однак усі праці цього вченого ілюструють розуміння сутності мовознавства щодо сфер мови та мовлення: “вивчаючи мову, мовознавство постало наукою *суто психічною*, вивчаючи мовлення – *психофізичною*”, “мова як соціально значуща система знаків потрапила до предметної сфери статичного аналізу, тобто синхронії”, яка важливіша для вченого, тому що “є справжньою реальністю для мовців”⁹ та ін. І саме європейський контекст аналізу суспільної природи мови в єдності з ідеями О. Потебні, М. Драгоманова та І. Франка дозволили виокремити Г. Мацюк передумови розвитку соціологічного напрямку в українському мовознавстві¹⁰, який постав у 20–40 рр. минулого століття (у цілому напрям зародився як пошук виходу із кризи на межі двох століть, дев'ятнадцятого і початку двадцятого, коли молодограматика так і не дали відповіді на питання про сутність мови і мовознавства¹¹).

Проблема *етапів розвитку української соціолінгвістичної традиції* привертає увагу до аналізу історичних зв'язків мови та суспільства від часу використання в мовознавстві наукових методів. Характеристика української соціолінгвістичної традиції, як виявляє її реконструкція, передбачає вивчення кореляції *мова – соціум* упродовж чотирьох етапів¹².

⁹ Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики. С. 118.

¹⁰ Там само. С. 15–102.

¹¹ Мацюк Г. Питання філософії мови в німецькомовній лінгвістиці, або про “рух у мовознавстві”: Г. Шухард, К. Фосслер, Й. Л. Вайсгербер. *Магістр гри слова*. Львів, 2009. С. 258–268.

¹² Мацюк Г. Етапи розвитку української соціолінгвістики. *Соціолінгвістичні студії* / за ред. Л. Ставицької. Київ, 2010. С. 17–22

Перший етап, як період аналізу взаємодії мови та суспільства в різних наукових сферах, пов'язаний із розкриттям суспільної природи мови до появи соціологічного напрямку в лінгвістиці. Цей період ілюструють аспекти розкриття взаємодії мови та суспільства в працях О. Потебні, М. Драгоманова, І. Франка.

Другий етап – соціологічний напрям в українському мовознавстві 20–40 рр. двадцятого століття, представники якого розкрили суспільну природу мови “в теоретичному (А. Артимович, Л. Булаховський, М. Гладкий, М. Грунський, О. Курило, О. Синявський), прикладному (І. Велигорський, Є. Грицак, І. Завадовський, А. Машкін) та ідеологічному (Н. Каганович) аспектах”, відстоюючи потребу застосування нового методу вивчення української мови – соціологічного – в програмах з української мови 1926 р. (О. Грунський), у пояснювальній записці до програм (Л. Булаховський)¹³. Г. Мацюк також доводить, що соціальну сутність мови відображала і теорія української літературної мови, її напрями розвитку обговорювали в дискусіях В. Ганцов, М. Гладкий, А. Кримський, А. Ніковський та ін., а у виробленні єдиних норм брали участь В. Ганцов, О. Курило, К. Німчинов, М. Сулима, О. Синявський, С. Смеречинський та ін.¹⁴. Логічним вважаємо і висновок про те, що соціологічний напрям у мовознавстві формували й ідеї українських лінгвістів, які працювали за межами радянської науки, зокрема Івана Огієнка, Агенора Артимовича, Василя Сімовича чи Євгена Грицака¹⁵.

Третій етап – це період радянської соціолінгвістики, який представляли дві школи: І. Білодіда (праці про українсько-російську двомовність, форми існування мови в радянському суспільстві, що ілюстрували вплив радянської ідеології на вирішення мовних питань) та Ю. Жлуктенка (роботи з теорії літературної мови, білінгвізму на матеріалі іноземних мов). Четвертий період – новітня соціолінгвістика, предметна сфера якої почала формуватися після 1991 року. Її представники сьогодні досліджують нові теми: зв'язок *мова – нація, мова – держава*, питання

¹³ Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики. С. 294–295.

¹⁴ Там само. С. 348.

¹⁵ Там само. С. 349–350.

мовної ситуації і мовної політики, мовного законодавства, двомовність, ставлення до мов у різних регіонах, мовлення соціо-груп, характеристику мови за гендерною ознакою, кодифікацію української мови та інші питання¹⁶.

Питання про *соціологічний напрям в українському мовознавстві* пов'язане із передумовами розвитку соціолінгвістики в українській лінгвістичній традиції. Зазначимо, що енциклопедія “Українська мова” не подає інформації про соціологічний напрям в українському мовознавстві, а один із найповніших підручників із сучасного мовознавства О. Селіванової розкриває закріплену в російському мовознавстві думку про соціологічний напрям як про вивчення суспільної природи мови лише в працях представників женецької, французької, празької лінгвістичних шкіл та російських мовознавців¹⁷.

На підставі аналізу праць представників соціологічних шкіл у європейському мовознавстві та лінгвосоціологічних поглядів російських радянських мовознавців Г. Мацюк виявляє ті ж спільні принципи опису мови і в дослідженнях українських науковців 20–30 рр. минулого століття, а саме: розкриття її суспільної природи, починаючи від походження і аж до ознаки соціального у змісті фонем чи лексем, виокремлення корелятивних взаємодій між мовним фактом та соціальною ознакою, а також характеристики суспільної природи мови на прикладі літературного стандарту (шляхом розкриття змісту понять “норма”, “соціальна база носіїв” та ін.). Тому проаналізований розвиток ідей та положень українських науковців з часу виокремленого соціологічного напрямку (перша половина двадцятого століття) і досьогодні

¹⁶ Мацюк Г. Етапи розвитку української соціолінгвістики. С. 17–22; Мацюк Г. Взаємодія ідей мовознавства і соціології: контекст української лінгвістичної традиції. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. Сер. : Слов'янська філологія. Чернівці, 2009. Вип. 475–477. С. 223–229; Мацюк Г. Соціологічний підхід до мови в українській лінгвістичній традиції. *Вісник Львівського ун-ту* : зб. наук. праць. Сер. філологічна. Львів : Львів нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 46. С. 3–15; Мацюк Г. Суспільна природа мови в радянському мовознавстві: концепція М. Марра. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк, 2010. С. 44–54.

¹⁷ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. С. 318–319.

дозволяє дослідниці стверджувати про тяглість ідей у розвитку сучасної української соціолінгвістичної традиції¹⁸.

Проблему мовлення представників різних соціогруп розкрито на матеріалі іменників дітей із соціогруп “робітники”¹⁹, “ремісники”²⁰, “матері-одиначки”²¹ та “баба-повитуха”²². Леся Дуда (Л. Луньо) виявила залежність імен новонароджених від соціального статусу батьків. Так, іменник дітей соціальної верхівки міста характеризує відсутність однайменування та іншомовних одиниць, переважна кількість складних назв, вплив імені батька на вибір найменування новонародженого. Іменник дітей, народжених у сім'ях з нижчих верств суспільства, характеризували: середній коефіцієнт однойменності (одним іменем у середньому було названо дві особи); використання іншомовних імен; проста структура більшості найменувань; значний вплив імен хрещених батьків на вибір найменування для новонароджених. Іменник повитух як представниць нижчого прошарку теж підтверджує залежність імені від соціального статусу його носія, тому що іменник характеризує високий коефіцієнт однойменності (в середньому одне ім'я було спільним для десяти осіб); частотний десяток, основа якого спільна для іменників різних віросповідних обрядів; перелік імен, притаманних лише представникам

¹⁸ Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики. С. 255–350.

¹⁹ Луньо Л. Антропонімікон львів'ян у ХІХ ст.: імена народжених у соціогрупі “робітники”. *Мова і суспільство = Language and Society* : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. Вип. 3. С. 97–105.

²⁰ Луньо Л. Іменник дітей в соціогрупі “ремісники” (на матеріалі метричних книг І половини ХХ століття). *Наукові записки Кіровоград. держ. ун-ту імені В. Винниченка*. Сер.: Філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. Кіровоград: РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 104 (1). С. 454–450.

²¹ Луньо Л. Іменник позашлюбних дітей у метричних записках першої половини ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. Вип. 598. Романо-слов'янський дискурс. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 59–64.

²² Луньо Л. Іменник соціогрупи “баба-повитуха” (на матеріалі метричних книг 1-ї пол. ХХ ст.). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. пр. К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2012. Вип. 24. С. 158–168; Дуда Л. Мова і соціум в Галичині першої половини ХХ ст.: іменник соціогрупи “повитуха”. *Мова і суспільство*. Львів, 2016. Вип. 7. С. 43–50.

соціогрупи “повитухи”; низька частотність іменних слів’янізмів у спектрі; проста структура імен²³.

Проблему *ознаки міжособистісної комунікації* розкрито у двох напрямках – шляхом її дослідження в асиметричних ситуаціях “нижчий→вищий”, “вищий→нижчий” та у зв’язку із вивченням мовлення між членами сім’ї.

Питання *міжособистісної комунікації в ситуації “нижчий→вищий”, “вищий→нижчий”* досліджує Марія Гавриш (М. Гринишин) за допомогою теорії мовленнєвих актів і жанрів. Так, в асиметричних ситуаціях спілкування адресанти вдаються до мовленнєвого акту *прохання*²⁴. Нижчий соціальний і комунікативний статус адресанта (прохача) передбачає ретельний відбір мовних засобів, що пом’якшують категоричність спонукування адресата до дії. Найпродуктивнішими з них є перформатив *прошу*, умовний спосіб, питально-спонукальні речення, уживання зворотів ввічливості. Приклади директивних актів прохання в ситуації “вищий→нижчий” поодинокі, отже, вони нетипові для комунікативної поведінки соціально вищого мовця.

Асиметричну ситуацію комунікації характеризує і мовленнєвий акт *застереження*. У ньому спонукування здійснюють на користь адресата, тому воно передбачає переконання, мотивацію. До застереження вдається мовець як і з вищим соціальним статусом, ніж в адресата (старший за віком, вищий у родинній ієрархії, представник вищого суспільного класу та ін.), так і з однаковим соціальним статусом. Акт застереження виражають перформатив *остерігаю*, дієслово у наказовій формі, допоміжні імперативні слова *гляди, вважай* тощо. За певних обставин застереження

²³ Дуда Л. Формування іменника львів’ян першої половини ХХ ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей (на матеріалі україномовних метричних книг про народження). *Тенденції розвитку української лексики та граматики* / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. Ч. 2 С. 210–223; Дуда Л. Найменування дітей в середовищі соціальної верхівки Львова (перша половина ХХ ст.). *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 122–130.

²⁴ Гавриш М. М. Статусно фіксований мовленнєвий акт прохання (на матеріалі художньої прози Івана Франка). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький : ЦНП, 2012. Вип. 5. С. 34–42.

може формулювати соціально нижчий комунікант, тоді має місце вагома мотивація і вживання транспозиційних форм умовного способу. На думку М. Гавриш, мовні засоби втілення *застереження* більше нагадують прохання чи інструкцію про те, як діяти²⁵.

Проаналізовано зв'язок між соціальним статусом мовців і мовленнєвими засобами вираження *похвали*. В дослідженні асиметричних ситуацій спілкування “вищий → нижчий” виявлено, що релевантними об'єктами оцінки є морально-етичні та інтелектуальні якості, думки, дії та вчинки соціально залежного адресата, тому об'єктом похвали виступають суспільно значимі дії чи якості. Похвалу розкрито як соціально фіксований оцінний мовленнєвий акт, метою якого є висловлення психологічного та емоційного задоволення від дій адресата²⁶.

Марія Гавриш аналізує соціальне навантаження мовленнєвого акту *порада*²⁷. Директивам зі значенням поради у ситуаціях “вищий→нижчий” притаманний широкий спектр відтінків: порада із власне спонуканням та заохоченням, порада із похвалою, власне порада, порада з функцією повчання тощо. Директиви поради свідчать: той, хто радить, має вищий соціальний статус, ніж той, кому адресована порада; адресант, висловлюючи позитивне ставлення до адресата, намагається спілкуватись зі своїм співрозмовником як рівний з рівним.

Асиметричну ситуацію спілкування позначають мовні засоби, зокрема звертання та вокативні речення. На прикладах форм третьої особи однини (“вінкання”), третьої особи множини (“воникання”) і множини шани у найменуванні третіх осіб схарактеризовано зв'язок між соціальним статусом мовців і граматичними формами апеляції в асиметричних ситуаціях спілкуван-

²⁵ Гавриш М. М. Мовленнєвий акт застереження: соціолінгвістичний аспект. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 33–38.

²⁶ Гринишин М. Оцінні мовленнєві акти в асиметричних ситуаціях спілкування. *Вісник Львівського ун-ту* : зб. наук. праць. Сер. : Філологія. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 70–78.

²⁷ Гавриш М. М. Мовленнєвий акт поради: соціолінгвістичний аспект. *Поділля. Філологічні студії* : зб. наук. праць. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2014. Вип. 7. С. 19–23.

ня²⁸. М. Гавриш вважає, що в текстах Івана Франка гонорифікативне звертання до одного адресата (“вінкання” та “воникання”) використано для стилізації та індивідуалізації мовлення соціально нижчого адресанта. Надуживання “воникання” та “вінкання” – типова ознака комунікації дрібних чиновників, кельнерів, торговців, тобто тих людей, які хочуть одержати зиск від соціально вищого співрозмовника. Такий спосіб апеляції до адресата з вищим соціальним статусом дає можливість адресантові зайвий раз номінувати співрозмовника, щоразу підкреслюючи субординацію та місце адресата в суспільній ієрархії. Синтаксичні способи звертання (пряме, непряме звертання та адресативний зворот) є ще одним засобом адекватного вираження соціального статусу особи²⁹. М. Гавриш вважає, що вокативні речення виступають засобами вираження директивних та оцінних мовленнєвих актів та найчастіше характеризують адресантів з вищим соціальним статусом в асиметричних комунікативних ситуаціях³⁰.

Аналіз проблеми *невербальний рівень міжособистісної комунікації* засвідчив, що статус комуніканта зумовлює певний тип взаємодії на невербальному рівні: поведінка комуніканта із вищим статусом зумовлює інтенсивні та ініціативні дії, які можуть принижувати адресата³¹.

Соціально й ситуативно домінантні індивіди активно використовують усі можливі невербальні засоби впливу на співрозмовника: модифікації голосу³², встановлення візуального контакту,

²⁸ Гавриш М. М. Прономінальні форми адресації як засіб маркування соціального статусу мовців. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький : ХмДЦНІ, 2018. Вип. 14. С. 5–14.

²⁹ Гринишин М. М. Синтаксична організація апеляції: соціолінгвістичний аспект (на матеріалі повісті Івана Франка “Основи суспільності”). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький, 2007. Ч. 1. С. 137–139.

³⁰ Гринишин М. М. Вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2007. Вип. 15. С. 243–247.

³¹ Гавриш М. М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування. *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 208–215.

³² Гринишин М. М. Просодичні маркери соціального статусу особи. *Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження і як засіб навчання мови* : зб. наук. доповідей. Полтава, 2007. Т. 1. С. 61–67.

регуляцію просторової дистанції спілкування³³, вільну зміну свого положення у просторі, розкутість у жестах, міміці, право на тілесне покарання тощо. Ці та інші невербальні засоби стають основою для стереотипної поведінки комунікативно домінантного індивіда і їх часто використовують комуніканти, нижчі за соціальним статусом, для маскування своїх реальних позицій³⁴. Ознаки соціального статусу ілюструють мовні засоби фіксації невербальної поведінки³⁵.

Володіння мовою жестів дозволяє створювати й розуміти невербальні повідомлення та контролювати невербальну поведінку. Умови вживання більшості жестів визначаються традиціями і національним характером народу. Знання цих особливостей забезпечує успішну комунікацію. Тому М. Гавриш вважає, що лексикографічна систематизація жестів дозволить поглибити розуміння комунікативної поведінки мовців у ситуаціях домінування та підкорення³⁶. Створення довідника жестових кодів художніх творів Івана Франка приверне увагу до проблеми словника загальноукраїнських жестів.

Проблему *міжособистісної комунікації в сім'ї* досліджує Оксана Трумко. На матеріалі листів Івана Франка до Ольги Хоружинської проаналізовано особливості комунікації *чоловік – дружина*. Встановлено, що, спілкуючись із дружиною, І. Франко реалізує комунікативні інтенції спонукання (спрямована на надання поради, прохання про виконання певних дій і отримання нової інформації), інформування (забезпечує вираження виправдання, висловлення згоди / незгоди та повідомлення нової інформації) та не-

³³ Гринишин М. М. Проксемічні засоби вираження соціального статусу особи (на матеріалі художньої прози Івана Франка). *Наукові праці*. Сер. : Філологія. Миколаїв, 2007. Т. 67. Вип. 54. С. 25–28.

³⁴ Гавриш М. М. Аналіз невербальної поведінки комунікантів у ситуаціях ситуативного домінування. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький : ХмДЦНІ, 2019. Вип. 16. С. 25–30.

³⁵ Гавриш М. М. Поклін як невербальний маркер нижчого соціального статусу людини. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 16. С. 252–256.

³⁶ Гавриш М. М. Проблема лексикографічного опису жестів домінування та підкорення. *Українське мовознавство* : міжвідомчий наук. зб. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. № 38. С. 61–65.

гативної оцінки (висловлена за допомогою докору)³⁷. Дослідниця виявила, що дружина спонукає до виконання певних дій та повідомлення нової інформації, про що свідчить реалізація мовленнєвих актів *порада, прохання та запитання*. Письменник використовує розповідні, спонукальні та питальні / питально-спонукальні речення, дієслова наказового / умовного способу, дієслова наказового способу у сполученні з інфінітивом / заперечною часткою *не* та ін. засоби³⁸. О. Трумко вважає, що інформативний дискурс спрямований на вербалізацію виправдання, висловлення згоди / незгоди з адресатом, інформування про отримання листа та реакцію на слова дружини, повідомлення про літературну, наукову та редакторську діяльність, розповіді про дітей, родичів і спільних знайомих сім'ї, характеристику побуту за відсутності дружини вдома та поза домом, висвітлення фінансових питань. Схарактеризовано мовні засоби інформування на лексичному та граматичному рівнях³⁹.

Комунікацію батьки – діти розкривають вербальні та невербальні характеристики мовлення сім'ї як малої соціальної групи. Зокрема проаналізовано особливості реалізації комунікативної тактики *повчання*, яка забезпечує вербалізацію однієї з основних функцій сім'ї – виховну. О. Трумко вважає, що засобами вираження згаданої вище тактики виступають мовленнєві акти *застереження, настанови, інформування, наказу, поради, осуду, вимоги*. Визначено їхні лексичні, морфологічні та синтаксичні особливості, вибір яких зумовлений комунікативною ситуацією, метою батьків, віком та соціальним статусом комунікантів⁴⁰. Проаналізовано

³⁷ Трумко О. Іван Франко → Ольга Хоружинська: особливості сімейної комунікації. *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика = Language in society: semantics, syntax, pragmatics* : кол. монографія / за ред. Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. Ч. 1. С. 177–190.

³⁸ Трумко О. Мовна особистість Івана Франка у матримоніальному спонукальному дискурсі. *Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. Серія : Філологія. 2020. № 84. С. 67–72.

³⁹ Трумко О. Мовна особистість Івана Франка у матримоніальному інформативному дискурсі. *Південний архів* : зб. наук. праць. Серія : Філологічні науки. Херсон, 2018. Вип. LXXII. Т. 1. С. 53–57.

⁴⁰ Трумко О. Комунікативна тактика *повчання* як ознака змісту соціолінгвістичної категорії “мовлення сім'ї”. *Наукові записки*. Сер. : Філологічні науки (мовознавство) / редкол. : Олег Семенюк (відп. ред.) та ін. Кіровоград, 2011. Вип. 100. С. 387–391.

особливості функціонування директивів у комунікації *батьки* → *діти дошкільного та молодшого шкільного віку* та визначено, що у спілкуванні із дітьми віком 5–7 років батьки використовують вимогу, застереження, наказ, переконання, пораду, пропозицію, прохання⁴¹. Об'єктом аналізу виступили експресиви у мовленні батьків до дорослих дітей. Встановлено, що батьки реалізують такі мовленнєві акти експресивного типу, як *вибачення, виправдання, докір, іронію, осуд, співчуття*⁴². Авторка описала вербалізацію сімейних конфліктів, зокрема ролі батьків у них. Виявлено, що стратегію конфронтативності в сімейному мовленні передають тактики *відмови, грубого спонукання, докору, звинувачення, ігнорування, іронії, критичного оцінювання дітей та погрози*⁴³.

О. Трумко систематизувала засоби висловлення *емпатії* у мовленні дітей до батьків. Зміст цієї категорії дозволяє зрозуміти засоби запобігання конфліктам, покращення психоемоційного стану батьків, висловлення позитивної оцінки діям / висловлюванням / рисам характеру батьків та позначення співпереживань. Виявлено, що для реалізації емпатії діти використовують мовленнєві акти *виправдання, втішання, заспокоєння, компліменту, підбадьорювання, похвали, співчуття, схвалення*. З'ясовано, що на мовному рівні емпатію передають складнопідрядні речення, дієслова наказового способу / дієслова наказового способу в сполученні зі заперечною часткою *не*, дієслова дійсного способу минулого та майбутнього часу, прикметники та прислівники зі значенням позитивної оцінки, вигуки, ласкаві звертання та ін.⁴⁴.

⁴¹ Трумко О. Директиви в комунікації *батьки – діти* (на матеріалі оповідань Івана Франка). *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Сер. : Філологія. / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Федурко, Я. Яремко та ін. Дрогобич : Ред.-видавн. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. Вип. 28. С. 168–179.

⁴² Трумко О. Сімейне спілкування: мовленнєві акти експресивного типу (на матеріалі творів І. Франка). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. праць / голов. ред. Л. І. Шевченко. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2012. Вип. 24. С. 168–175.

⁴³ Трумко О. Стратегія конфронтативності та засоби її реалізації в сімейному дискурсі (на матеріалі творів І. Франка). *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2013. № 1. S. 277–287.

⁴⁴ Трумко О. Емпатія як засіб успішної комунікації в сім'ї (на матеріалі творів Івана Франка). *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 148–155.

Досліджено *ознаки невербальної міжособистісної комунікації в сім'ї*. О. Трумко доводить, що батьки у спілкуванні з дітьми використовують певні типи невербальних засобів: екстралінгвістичні (мовчання, плач, сміх, регіт), просодичні (голос, крик, шепіт) та кінетичні (вираз обличчя, погляд, рухи головою, рухи руками, дотик, обійми, поцілунки, ненормативні жести, пози) та ін.⁴⁵

Невербальні засоби комунікації відіграють важливу роль у мовленні дітей до батьків. Невербальна поведінка визначається ситуацією спілкування, психоемоційним станом дітей та особливостями внутрішньосімейних відносин. Діти використовують такі невербальні засоби: екстралінгвістичні (*мовчання, плач, сміх*), просодичні (*голос, крик, шепіт*) та кінетичні (*вираз обличчя, погляд, рухи головою та руками, дотик, обійми, поцілунки, пози*). Часто у процесі комунікації поєднують декілька невербальних засобів⁴⁶.

Ще однією ознакою є *комунікація в різних за етнічною ознакою сім'ях*, зокрема українській, польській та єврейській. Виявлено відмінності між засобами реалізації стратегії кооперативності⁴⁷ та стратегії конфронтативності⁴⁸ в комунікації *діти → батьки*. Оксана Трумко описала набір комунікативних тактик, які характеризують мовлення батьків і дітей у польській та єврейській сім'ях. У статті “Комунікативні стратегії і тактики батьків у сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка)” виокремлено стратегії і тактики, що характеризують *мовлення батька до доньки*. Це стратегії вираження агресії (тактики грубого спонукання та погрози), кооперативності (тактики згоди, надання нової інформації, перевірки змісту інформації,

⁴⁵ Трумко О. Сімейний дискурс: невербальні характеристики мовлення батьків (на матеріалі творів І. Франка). *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 280–285.

⁴⁶ Трумко О. Невербальна поведінка дітей у сімейній комунікації. *Virtus : Scientific Journal / ed.-in-chief M. A. Zhurba*. Is. 20. P. 2. January. 2018. P. 65–68.

⁴⁷ Трумко О. Стратегія кооперативності в комунікації діти → батьки в сім'ях різних за етнічною належністю (на матеріалі творів Івана Франка). *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 239–248.

⁴⁸ Трумко О. Кореляція *сімейне мовлення ↔ етнічний чинник* (на матеріалі творів Івана Франка). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць / голов. ред. М. С. Скиба. Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. Т. 3 (Р–Я). Вип. 10. С. 163–169.

спонукання до виконання певних дій та спонукання до надання інформації), конфронтації (тактики висунення звинувачень, докору, запевнення, критичної оцінки дій дітей), маніпуляції (тактика надання нової інформації). *Мовлення матері до доньки* розкривають стратегії конфронтації (тактики докору, заперечення та критичної оцінки дій дітей) та маніпуляції (тактики докору та іронії) у польських сім'ях⁴⁹. На матеріалі мовлення у цих же сім'ях схарактеризовано комунікацію *діти* → *батьки* шляхом аналізу взаємодії *син* → *батько*. Оксана Трумко виявила, що для мовлення сина характерні комунікативні тактики: *надання нової інформації, докору, критичної оцінки батьків спонукання батьків до виконання певних дій, спонукання до надання нової інформації, надання поради, вираження заперечення, виправдання та висунення звинувачень*⁵⁰. У єврейській сім'ї для висловлення стратегії кооперативності батьки використовують тактики *виправдовування, згоди, надання нової інформації, надання поради, позитивної оцінки, спонукання до виконання певних дій та спонукання до надання нової інформації*, для стратегії конфронтативності – тактики *відмови, грубого спонукання, демонстрації опозиції, іронії та негативної оцінки*. Стратегія кооперативності переважає у мовленні обох батьків. Стратегія конфронтативності у мовленні батька до сина є більш частотною, аніж у мовленні матері, де її відсоток незначний⁵¹.

Комунікація в різних за соціальним статусом сім'ях. На основі виокремлення комунікативних тактик та засобів їх реалізації у спілкуванні між батьками та дітьми Оксана Трумко простежила за взаємодією соціального статусу сім'ї та особливостями комунікації батьків до дітей. Наприклад, у статті “Комунікація батьки – діти у сім'ях з різним соціальним статусом” встановлено набір

⁴⁹ Трумко О. Комунікативні стратегії і тактики *батьків* у сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка). *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. праць. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2013. Вип. 20. С. 55–64.

⁵⁰ Трумко О. Спілкування *син* → *батько*: комунікативні тактики в сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка). *Українознавство* / гол. ред. П. Кононенко. 2013. № 2(47). С. 103–106.

⁵¹ Трумко О. Комунікація у сім'ях євреїв Галичини другої половини XIX століття (на матеріалі творів І. Франка). *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. № 1. С. 96–105.

спільних та відмінних тактик і засобів їхнього вираження для комунікації у селянській ремісничій та бідній селянській сім'ях⁵².

Здійснено порівняльний аналіз спілкування у різних вікових групах. Наприклад, проаналізувавши засоби реалізації стратегії конфронтативності у мовленні дітей до та після 18 років Оксана Трумко встановила, що комунікативну тактику демонстрації опозиції виражають спільні лінгвістичні показники (мовленнєві акти заперечення та інформування). Комунікативну тактику відмови позначають спільні (мовленнєві акти відмови та інформування) та відмінні (мовленнєвий акт несхвалення та комплексний мовленнєвий акт відмови-наказу в комунікації *дорослі діти* → *батьки*) лінгвістичні показники. Тактику негативної оцінки в мовленні дітей до 18 років передає мовленнєвий акт докору, а в мовленні дорослих дітей присутні мовленнєві акти докору, осуду та прокляття. Комунікативні тактики відмови та демонстрації опозиції є частотнішими в мовленні дітей до 18 років до батьків, ніж дорослих дітей до батьків. Тактики грубого спонування та звинувачення в мовленні дітей до 18 років не виявлені⁵³.

2. Виокремлення та формування змісту понять соціолінгвістики

Формування змісту категорії “кодифікація” отримало перспективу аналізу у зв'язку з розкриттям видової категорії “граматична кодифікація” на матеріалі граматики української мови першої половини XIX ст. За основу аналізу Г. Мацюк бере положення празької лінгвістичної школи про кодифікацію в єдності із такими частково дескриптивними теоріями, як регулювання мовної діяльності, норми, граматичного опису, взаємодії літературної мови та діалектів⁵⁴. Теоретичний аналіз змісту поняття дозволив

⁵² Трумко О. Комунікація *батьки – діти* у сім'ях з різним соціальним статусом. *Мова і суспільство*. Львів, 2012. Вип. 3. С. 315–320.

⁵³ Трумко О. Комунікація діти → батьки: соціолінгвістичний аспект. *Філологічні трактати*. Суми, 2017. Т. 9. № 4. С. 101–108.

⁵⁴ Мацюк Г. Формування теорії кодифікації в українському мовознавстві Галичини (перша половина XIX ст.). *Наукові записки*. Сер. : філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : ЗВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 30. С. 69–70.

обґрунтувати його ознаки: соціолінгвістичні чинники кодифікації, наукове підґрунтя кодифікації, теорію граматичної кодифікації, граматичну правильність літературної мови, лінгвістичну характеристику граматичних норм, практику граматичної кодифікації⁵⁵.

Зміст підпорядкованої категорії “кодифікація української мови на народній основі” збагачується на основі дослідження граматичних праць про українську мову другої половини дев'ятнадцятого і початку двадцятого століть. Оксана Горда проаналізувала терміносистему словотвору і зробила висновки про ознаки словотвірних норм, запропоновані в мовознавчому дискурсі Галичини⁵⁶. У роботах дослідниці виявлено, що кодифікація термінології здійснювалася з урахуванням ідеалу – народної основи (правда, до його реалізації граматисти підходили кожен самостійно). Такому підходу посприяв широкий культурний контекст формування лінгвістичної свідомості авторів граматики. Хоча в центрі уваги аналізу таки терміносистема словотвору, однак О. Горда зазначає, що на формування лінгвістичної свідомості авторів граматики впливали освіта (вони отримували філологічне знання у трьох університетах Австро-Угорщини, зокрема Віденському, Львівському та Чернівецькому), прагнення сформуванати норми для широкого кола українських школярів і знання концепції терміна в тогочасному науковому дискурсі, який доносив ідею кодифікації норм на народній основі⁵⁷.

Категорія “суспільні функції української мови” пов'язана із розкриттям зв'язків між мовою та Церквою, малодосліджених в українській соціолінгвістиці. Г. Мацюк аналізує розвиток

⁵⁵ Мацюк Г. Кодифікація української мови в галицьких граматиках першої половини XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002.

⁵⁶ Горда О. М. Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга половина XIX поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016.

⁵⁷ Горда О. Взаємодія форми та змісту термінів на позначення препозитивних частин слова в галицьких шкільних граматиках української мови (друга половина XIX –X ст.). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Lublin, 2019. Ч. 1. С. 29–42.

суспільних функцій української мови в Церкві як одну із мало-відомих ознак мовної ситуації та мовної політики в 20–30-ті рр. минулого століття. Розкрито функції української мови як засобу богослуження та єдності вірян під час першого та другого етапів державотворення (1917–1918 рр.)⁵⁸. Для цього використано не тільки нові документи з інституційного державного та церковного дискурсу, але й вперше проаналізовано спогади та щоденники учасників подій (джерела засвідчують продуктивність такого методу в соціолінгвістиці, як біографічний)⁵⁹.

З вивченням взаємодії *мова–Церква* пов'язаний і зміст категорії “православізація греко-католиків” в Російській імперії та СРСР. Насильницьке навернення цих вірян у православну віру відбувалася в результаті геополітичних поділів територій, на яких проживало українське населення. Термін *православізація* (у стосунку до автохтонних носіїв української мови греко-католиків після трьох поділів Польщі в кінці XVIII ст. та греко-католиків Галичини після закінчення II Світової війни⁶⁰) доповнює терміногрупу “асиміляційні процеси” і функціонує разом з відповідниками *асиміляція, русифікація, полонізація, чехізація*⁶¹ та ін. Нову категорію “полонізація православної церкви” розкрито на матеріалі неактуалізованої джерельної бази – в основному, спогадів та документів про перебіг мовної політики в II Речі Посполитій⁶². Проаналізовано

⁵⁸ Мацюк Г. Курс на українізацію церкви. Чому він був неефективним в Українській Народній Республіці (УНР) 1917–1918 рр.? *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Lublin, 2019. С. 103–116.

⁵⁹ Мацюк Г. Світська та церковна влада про суспільні функції української мови: період Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня 1918 р., 14 грудня 1918 р.). *Българска украинистика*. Софія, 2019. Бр. 8. URL : C:/Users/user/Downloads/A1_8%20(1).pdf (дата звернення : 17.03.2017).

⁶⁰ Matsyuk H. Multicultural Aspects of Names and Naming in the Ukrainian Greek Catholic Church: The Thematic Group “the Names of New Saints”. *Names and Naming* / Felcan O., Bughesiu A. (eds). Palgrave Macmillan. 2021. Cham. https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-73186-1_5doi.org/10.1007/978-3-030-73186

⁶¹ Мацюк Г. Православізація як суспільний феномен та категорія історичної соціолінгвістики. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2019. № 7. С. 23–33.

⁶² Мацюк Г. Полонізація Православної церкви в II Речі Посполитій як комунікативний процес і категорія історичної соціолінгвістики. *Збірник наукових праць на пошану професора Таміли Іванівни Панько* / ред. О. М. Костів. Львів, 2021. С. 406–434.

повернення функцій української мови в Польську автокефальну православну церкву в роки II Світової війни⁶³. Досліджено збереження традиції богослужень українською мовою в Українських автокефальних церквах за межами УРСР після 1944 р.⁶⁴.

Хоча про формування змісту категорії “українізація в 20–30 рр. ХХ ст” (період уявного сприяння радянської влади розвитку суспільних функцій української мови) є вже чимало праць, однак нова джерельна база, яку нещодавно ввели в обіг історики, зокрема спогади та документи, дозволили Г. Мацюк отримати нові висновки про процес більшовицької “українізації” в 20–30 рр. минулого століття. На підставі аналізу листування між найвищими радянськими керівниками (Ленін – Сталін), документів про діяльність партійної влади, зібраних доносів на інтелігенцію, документів про таємні наміри Державного політичного управління (тогочасна служба безпеки) щодо нищення української наукової та церковної інтелігенції (розвивали суспільні функції української мови)⁶⁵ доповнено картину політичної маніпуляції мовним питанням для насадження радянської ідеології.

Для розкриття змісту поняття “соціальна природа імені людини” Леся Дуда сформулила теоретичні засади опису офіційного іменника в соціолінгвістиці⁶⁶ на підставі аналізу вперше

⁶³ Мацюк Г. Розбудова україномовних комунікативних практик у Холмсько-Подільській єпархії в 1940–1944 рр.: роль архієпископа Іларіона (Огієнка). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : наук. збірник. Сер. філологічна / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), Олег Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 71–84.

⁶⁴ Мацюк Г. Збереження традиції українського богослуження в ХХ столітті: українська мова в Українській Автокефальній Православній Церкві за межами України (1944–1989). *Українська мова у світі* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25 червня 2020; 6 листопада 2020 р.). Львів : Галицька видав. спілка, 2020. С. 100–104.

⁶⁵ Мацюк Г. Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини ХХ століття. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2018. № 6. С. 199–216.

⁶⁶ Луньо Л. Параметри опису іменника в соціолінгвістиці. *Східнослов'янська філологія* : зб. наук. праць. Серія : Мовознавство. Горлівка : ГДПІМ, 2010. Вип. 18. С. 249–256; Луньо Л. Корелятивний зв'язок “власна назва ↔ соціум” у діяхронії (на матеріалі української, російської і польської мов). *Сучасні наукові парадигми* : матеріали I Всеукраїнської наук.-практ. конф. Горлівка, 2010. С. 131–133; Луньо Л. Іменник в соціолінгвістиці. *Східнослов'янська філологія: Від Нестора до сьогодні* : матеріали Міжнар. наук. конф. Горлівка : Вид-во ГДПІМ, 2010. С. 164–166.

введених в науковий обіг архівних документів, зокрема метричних книг XIX–першої половини XX ст. Дослідниця вважає, що зміст поняття “розкриває енциклопедичну та лінгвістичну інформацію власного імені як комплекс реконструйованих знань про об’єкт називання”⁶⁷. На підставі вивчення ознак поняття, зокрема зв’язків між ім’ям та віросповіданням / соціально-професійним статусом / віком / статтю, встановлено, що вони, відображаючи позамовні впливи, закріплені за певними формами найменувань і передають енциклопедичну інформацію про імена. Водночас ознаки, виокремлені на рівні лінгвістичної абстракції: спектр та частотність імен, структура чи мотиви вибору імен, реалізують лінгвістичну інформацію про ім’я, розкриваючи її універсальний та ідіоетнічний зміст (його виявляє ілюстративний матеріал з метричних книг латинською, українською та польською мовами).

Зміст категорії “мовна політика” з урахуванням ознак мовної ситуації та дій різних влад щодо автохтонних українців, що проживали на крайньо західних етнічних українських землях Холмщини і Підляшшя, розкриває Г. Мацюк. Проаналізовано функції мов та мовні практики в різних сферах повсякденного життя мовної спільноти, починаючи від поділів Польщі наприкінці XVIII ст.⁶⁸ і аж до Першої світової війни 1914–1918 рр.⁶⁹. Разом з тим, зміст категорії розширює ознака “окупаційна влада” на прикладі аналізу питання про впливи німецької влади на мовну ситуацію під час Другої світової війни⁷⁰.

⁶⁷ Луньо Л. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2013. С. 14–15.

⁶⁸ Мацюк Г. До типології мовних ситуацій в історичній соціолінгвістиці. Мовна ситуація на Холмщині та Підляшші в 1815–1915 рр. *Мовознавство*. 2021. №3. С. 20–37.

⁶⁹ Мацюк Г. Соціолінгвістичне “зчитування” світу повсякденності: мовні практики українців Холмщини і Південного Підляшшя в Першу світову війну (1914–1918 рр). *Мовознавство*. 2021. №4. С. 17–44.

⁷⁰ Matsyuk H. Towards the typology of language situations in historical sociolinguistics: the development of language situation in Reichskommissariat Ukraine (1941–1943). *Лінгвістичні студії = Linguistics Studies*: зб. наук. праць / гол. ред. Ж. Краснобаєва-Чорна. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2021. Вип. 41. С. 283–300.

Юлія Дзябко аналізує мовну політику на історико-культурному матеріалі про Японію кінця XIX ст. і досьогодні, тобто, від часу становлення Японії як модерної національної держави та початку офіційного мовнополітичного процесу⁷¹. Метамова опису мовної політики Японії охоплює терміни *мовна ситуація, мовне планування, мовна асиміляція, кодифікація, стандартизація, політика щодо національної мови, політика щодо мов національних меншин, інтернаціоналізація, політика мультлінгвізму* та ін. На прикладі історії мовних заходів Японії кінця XIX – першої половини XX ст. досліджено мовну ідеологію, зокрема процес визнання національної японської мови як одного з головних засобів державотворення модерної Японії⁷². Виявлено, що ідеологія національної мови стала виразником націоналістичних переконань Японії і розвивалась у двох напрямках: перший напрям стосувався формування національної ідентичності японців за допомогою вироблення гомогенного стандарту національної мови; другий – був спрямований на мовно-культурну асиміляцію колонізованих Японією територій впродовж кінця XIX – першої половини XX ст. та мав ознаки *мовного імперіалізму*⁷³.

3. Вияви корелятивної взаємодії мова – соціальний факт / явище

Зв'язок між поняттями *мова* і *нація* розкрито на прикладі аналізу праць науковців з української діаспори про українську мову. У руслі концепції про мовну єдність нації (автор Богдан Ажнюк), Галина Мацюк проаналізувала соціолінгвістичні аспекти мовознавчих робіт випускника Львівського університету 1929–

⁷¹ Дзябко Ю. М. Напрями реалізації мовної політики в Японії (історія та сьогодення). *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 133–140.

⁷² Dzyabko Yuliya. Language ideology and nation-state building in Meiji Japan. *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 70–81.

⁷³ Дзябко Ю. 19 seiki kouhan 20 seiki zenhan ni okeru Nihon no gengo seisaku toshite no kokugo ideogogii [Роль мовної ідеології *кокуго* у формуванні мовної політики Японії кінця XIX – у першій половині XX ст.] *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2015. Вип. 54. С. 23–27.

1937 рр. і відомого ономаста Канади Ярослава-Богдана Рудницького (1910–1995), автора більше, ніж 2900 праць. Образ мови, який він конструює, постає як індивідуалізація дійсності у зв'язку з ідеологією, контекстом культури, історією, міграцією та як вроджене право людини. Актуалізація положень Ярослава Рудницького (відштовхувався від думки Ф. де Сосюра, що мова як соціальне і лінгвістичне явище може мати різні зв'язки зі законом держави чи нації) допомагає виявити роль правових засад у функціонуванні мови в суспільстві. На думку авторки, саме цей контекст дозволив ученому вперше увести в обіг новий термін *лінгвоцид* та його похідні *лінгвоцидні засоби*, *свобода мови*, *свобода мовлення*⁷⁴, які активно вживають уже сучасні мовознавці для аналізу української мовної дійсності.

Взаємодію *імені* та *віросповідання носія* Леся Дуда досліджує на матеріалі іменників греко- та римо-католиків⁷⁵. Виявлено, що іменники осіб греко-католицького та римо-католицького обрядів мали спільні ознаки: імена-універсалії в основі спектра та в переліку частотних десятків назв; більшість простих за структурою імен. Відмінні ознаки становили показники однойменності, які виявилися вищими в середовищі греко-католиків, перевага традиційних для української антропосистеми назв в іменному спектрі парафіян греко-католицького віросповідання та вибір традиційних для польської антропосистеми назв для осіб римо-католицького обряду, більша частка імен слов'янського походження та іншомовних одиниць у складі імен римо-католиків, незначна кількість імен з чотирма і більше компонентами в іменнику осіб римо-католицького віросповідання.

⁷⁴ Мацюк Г. Образ мови в суспільстві: методологія конструювання в науковому дискурсі Я. Б. Рудницького (1910–1995). *На сторожі слова* : зб. наук. праць на пошану проф. Василя Грещука. Івано-Франківськ, 2019. С. 203–213.

⁷⁵ Дуда Л. Роль релігійного чинника у формуванні іменника львів'ян першої половини ХХ ст. (на матеріалі метричних книг про народження греко- та римо-католиків). *Тенденції розвитку української лексики та граматики* / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2014. Ч. 1. С. 188–202.

Зв'язок між ім'ям та віком носія⁷⁶ досліджено на прикладі найменувань двох поколінь – батьків та синів римо-католицького сповідання. Леся Дуда виокремила ознаки сформованого наприкінці XIX ст. антропонімікону батьків: вузький спектр, поширення іншомовних імен, низьку частотність назв слов'янського походження. На протигагу іменнику батьків, імена покоління дітей характеризували багатоконпонентні назви з невеликою часткою складних найменувань. Очевидно, що багатоконпонентні імена дітей опосередковано вказували на вищий соціальний статус батьків.

Взаємодію імені та статі носія досліджено на матеріалі метричних книг XIX ст.⁷⁷ Леся Дуда виявила багато нових аспектів процесу називання новонароджених. Насамперед, існувала офіційна вимога подавати в метриках інформацію про осіб, метричні книги містять вказівки про статус, вид діяльності, в основному, лише чоловіків, фіксуючи біля імені титул чи звання (у випадку належності особи до високого соціального прошарку). Характеристика ж виду діяльності жінок спорадична, зафіксовані приклади високого та низького соціального статусу (*magistra scholae* / учителька, *famula* / прислуга). Цікаво, що матір чи хрещену матір новонародженого ідентифікували за особою чоловічої статі (чия дружина або дочка). Можливо, що скорочення імен повитух пов'язане з їхнім низьким соціальним статусом. Тому дослідниця підкреслює, що іменник ілюструє гендерну нерівність у міському соціумі XIX ст. Виявлено й спільні тенденції у формуванні іменників чоловічої та жіночої статі: імена-універсалиї, висока варіантність антропоодиниць, структурний склад антропоніміконів. Відмінні показники підтверджували ширший спектр чоловічого іменника, більшу кількість рідковживаних та одиничних найменувань чоловіків, оскільки в іменах жінок була складніша структура найменувань. Мотиви вибору імен не

⁷⁶ Луцько Л. Віковий чинник у формуванні іменника львів'ян (на матеріалі римо-католицьких метрик першої половини XX ст.). *Проблеми слов'янознавства*. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. Вип. 61. С. 149–157.

⁷⁷ Дуда Л. Гендерний чинник у формуванні іменника львів'ян (на матеріалі метричних книг XIX ст.). *Мова і суспільство*. Львів, 2014. Вип. 5. С. 63–69.

тільки підтверджували зв'язок імені новонародженого хлопця з іменами осіб чоловічої статі або імені новонародженої дівчинки з іменами жінок, а й ілюстрували вплив імен батьків та хрещених батьків на імена новонароджених дівчат, а також відсутність зв'язку між найменуваннями хлопців та осіб жіночої статі. Детальніше про лінгвістичні ознаки змісту поняття “соціальна природа імені людини” див. статті про *спектр та частотність імен*⁷⁸, *структуру імен*⁷⁹ та *мотиви вибору імен*⁸⁰.

Проаналізовані аспекти взаємодії мови та суспільства дозволяють вважати, що предметна сфера української історичної соціолінгвістики сьогодні включає:

– теоретичні проблеми, пов'язані із суспільною природою мови в європейській та українській лінгвістиці та із соціологічним напрямом в українському мовознавстві, з мовленням представників різних соціогруп та з ознаками міжособистісної комунікації, яку проаналізовано в напрямі взаємодій “нижчий→вищий”, “вищий→нижчий” і враховуючи спілкування між членами сім'ї;

– категорії “кодифікація”, “кодифікація української мови на народній основі”, “суспільні функції української мови в Церкві”, “православізація греко-католиків ХІХ і ХХ ст.”, “українізація 20–30 рр. ХХ ст.”, “соціальна природа імені людини”, а також поняття “мовна політика”, розкриті на матеріалі

⁷⁸ Луньо Л. Про тенденції формування іменника львів'ян у першій половині ХХ ст. *Соціолінгвістичні студії* / за заг. ред. Л. О. Ставицької. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. С. 252–257.

⁷⁹ Луньо Л. Багатокомпонентні жіночі імена в іменнику Львова (перша половина ХХ ст.) *Мова і суспільство*. Львів, 2011. Вип. 2. С. 135–143.

⁸⁰ Луньо Л. Мотивація вибору багатокомпонентних імен (метричні записи, Львів, перша половина ХХ ст.). *Беларуская амамастыка. Гісторыя і сучаснасць* : матэрыялы Міжнарод. навуц. канф. Мінск, 2010. С. 170–174; Дуда Л. Мотиви вибору імен новонароджених у різностатусних сім'ях (на матеріалі львівських метричних книг костелу св. Марії Магдалини, перша половина ХХ ст.). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький : ХмЦНП, 2013. Вип. 6. Ч. 1. С. 123–133; Дуда Л. Мотиви вибору імен у середовищі незаможних прошарків м. Львова (перша половина ХХ ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. Івана Огієнка*. Серія : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 138–143.

джерел про мовну повсякденність автохтонних українців Холмщини і Підляшшя та про японську мовну дійсність;

– нові корелятивні взаємодії понять *мова – соціальний факт / явище в історії* на прикладі зв'язків між мовою і нацією, між ім'ям та віком / віросповіданням / статтю носіїв.

Очевидно, що міждисциплінарний підхід до вивчення питань предметного поля історичної соціолінгвістики забезпечує реалізація таких принципів опису мови, як експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм та експланаторність.

Сформульовані у працях науковців перспективи аналізу стосуються розкриття нових аспектів та джерел аналізу з метою дослідження проблем і категорій про взаємодію мови та соціуму в історії.

1.2. КОДИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА НАРОДНІЙ ОСНОВІ В МОВОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ ГАЛИЧИНИ (ДРУГА ПОЛ. ХІХ ст.)

Оксана Горда*
(Львів)

У другій половині ХІХ ст. мовознавці Галичини обґрунтовували норми української літературної мови у граматиках, як, для прикладу, М. Осадца (1862), П. Дячан (1865), Г. Шашкевич (1865), О. Партицький (1873), О. Огоновський (1889), С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер (1893), В. Коцовський та І. Огоновський (1894), О. Попович (1894); у граматичних додатках до читанок та хрестоматій, про що підтверджує хрестоматія О. Огоновського 1881 р.; у лексикографічних працях, як Г. Шашкевич, Я. Головацький та Ю. Вислобоцький (1851), М. Петрушевич (1865), О. Партицький (1866–1867) та ін.; у монографіях – див. праці О. Огоновського, які виходили в 1872, 1877, 1879, 1880 і 1883 рр. та ін. Багато з цих мовознавчих робіт уже отримали оцінку, зокрема І. Огієнка, Н. Москаленко, Г. Мацюк, В. Захарчин, Г. Бідера, М. Лесюка, І. Матвіяса, Л. Пени та ін. Однак ще маловивченим залишається питання про авторські засади кодифікації української мови на народній основі.

За об'єкт дослідження послужили праці граматичного жанру, які в окреслений період були носіями не лише дидактичного, а й мовознавчого знання про українську мову, виступаючи засобами її кодифікації. Звідси мета дослідження – обґрунтувати засади кодифікації української мови на народній основі в другій половині ХІХ ст.

У мовознавчій літературі, зокрема в публікаціях С. Єрмоленко, Г. Мацюк, Л. Струганець, зафіксовано дефініції терміна

* Оксана Горда, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету "Львівська політехніка", e-mail: hordaoksana@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8120-9591>.

кодифікація¹. Найбільш прийнятним для нас є визначення, за яким кодифікація – це процес “мовознавчого пізнання норм літературної мови і практики їхньої реалізації, який у конкретні періоди розвитку літературної мови має теоретичний і практичний вияви й експлікується на описовому, регулятивному етапах та етапі реалізації”². Особливості кодифікації української мови на народній основі розглядаємо, беручи до уваги погляди зазначених вище мовознавців другої пол. XIX ст., їхні теоретичні знання та принципи добору ілюстративного матеріалу до граматичних описів.

1. Погляди авторів граматик на українську мову

Галицькі мовознавці другої пол. XIX ст. перейняли в 60-х рр. XIX ст. від освічених кіл Східної та Центральної України “українофільську концепцію створення окремої української літературної мови” і зреалізували її в наступних десятиріччях, незважаючи на опір як москвофільського, так і полонофільського таборів³. Вони ж, як писав І. Франко, “поклали перші підвалини наукового досліду мови і наукового її трактування по школах”⁴.

У передмовях до публікацій західноукраїнські автори часто наголошували на самотності української мови, її самотійному історичному розвитку. Так, М. Осадца у вступі до своєї граматики розглядав українську мову як одну із трьох окремих гілок східнослов’янських мов. “Дармо сил’ютьь са гдекотри языкъ малорскій яко нарѣчїе языка великорѣского

¹ Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.): монографія. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2001. С. 36–41; Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : монографія. Тернопіль : Астон, 2002. С. 22; Єрмоленко С. Я. Кодифікація норми. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. С. 269.

² Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині. С. 41.

³ Бідер Г. Українська мова в Габсбурзькій монархії. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 25.

⁴ Франко І. Я. Поступ славістики на Віденському університеті. [В:] Франко І. Я. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 31. С. 8.

представити”⁵, – писав він у вступі до своєї праці, підкреслюючи, таким чином, свою позицію щодо самостійності української мови та відмінності її від російської. Щоб не бути голослівним, М. Осадца⁶ апелював у цьому питанні до поглядів найбільших, за його ж словами, знавців слов’янських мов і водночас представників західноєвропейського мовознавства: Ф. Міклошича, А. Шлейхера, П. Шафарика, М. Максимовича й ін.

Важливо, що М. Осадца, з погляду сучасних мовознавців, об’єктивно описав фонетичні та граматичні особливості української мови⁷. Це була “перша спроба відрізнити народну мову від книжної, тобто того язичія, яке формувалось під впливом церковно-слов’янської та російської мов”⁸.

На позиціях давності й самостійності української мови, не поділяючи думки тодішніх “авторитетів” про те, що наша мова малоруська⁹, стояв і сучасник М. Осадци, автор “Малої граматики языка руского” Г. Шашкевич. Він відомий як “активний поборник національної незалежності українців, поділу Галичини на дві адміністративні провінції (українську і польську) за етнічною ознакою, пристрасний оборонець народної мови та противник москвофільської тенденції в письменстві, автор меморандуму, спрямованого проти проєкту латинізації української писемності (1859)”¹⁰.

У передмові до своєї граматики Г. Шашкевич наголосив, що він подає результати власного багаторічного студіювання “духу” української мови, її внутрішніх та зовнішніх властивостей, якими вона відрізняється від інших слов’янських мов і які дають їй змогу виконувати різні функції у суспільстві: бути для осві-

⁵ Осадца М. Граматика руского языка. Львѳвъ, 1862. С. III.

⁶ Там само.

⁷ Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах Австрійського режиму. *Галичина*. 2003. № 9. С. 149.

⁸ Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови (Галичина XIX ст.): текст лекцій. Львів: Ред.-вид. відділ., 1993. С. 75.

⁹ Павлусевич П. Уваги при читанню нововиданої граматики п. Григорія Шашкевича. *Мета*. 1865. Ч. 15. С. 457.

¹⁰ Стеблій Ф. Шашкевич Григорій. *Довідник з історії України (А–Я)* / ред. І. Підкова, Р. Шуст. Київ: Генеза, 2002. С. 1075.

чених українців засобом комунікації та діловодства, служити розвитку та збагаченню народної літератури у всіх сферах¹¹.

У додатку до граматики, призначеному для вчителів, Г. Шашкевич розкрив фонетичні особливості української мови. Порівнявши їх із відповідними в польській, російській, сербській, румунській, угорській, англійській, німецькій та італійській мовах¹², мовознавець підкреслює: українська мова має властиві лише їй певні природні правила і саме їх потрібно дотримуватися на письмі, як того вимагає індивідуальність (“самособно́сть”) народу та мови¹³.

О. Партицький свої міркування про самостійний розвиток української мови, незалежний від польської та російської, висловив у передмові до Німецько-руського словника (1867), обґрунтувавши фонетичні та морфологічні ознаки української мови¹⁴.

Прагнучи ознайомити з самобутніми рисами української мови європейську наукову спільноту, галицькі мовознавці другої пол. XIX ст. писали свої праці іноземними мовами (німецькою та польською). Одною з найважливіших серед таких наукових розвідок є “Студії на полі української мови” (“Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache”) (1880) О. Огоновського, написана німецькою мовою. Це перша спроба “одноцільної, повної” граматики української мови¹⁵. Призначена для європейського читача, праця подавала “оригінальний опис української мови”¹⁶:

¹¹ Шашкевич Г. Мала грамматика языка руского основана на підставѣ читанокъ для III и IV отряда школъ головныхъ въ Цѣсарствѣ Австріи употребляемыхъ jako допомочна книга для оучителѣвъ и препарандѣвъ. Вѣдень, 1865. С. VI.

¹² Там само. С. 224–230.

¹³ Там само. С. 226.

¹⁴ Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови... С. 82.

¹⁵ Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 43. С. 366.

¹⁶ Лесюк М. Грамматика О. Огоновського “Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache” і її роль у розвитку літературної мови Галичини. *Українська філологія : школи, постаті, проблеми* : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяч. 150-річчю від дня заснув. каф. укр. словесності у Львів. ун-ті (Львів, 23–25 жовт. 1998 р.). Львів : Світ, 1999. Ч. 1. С. 121.

її фонетичні та граматичні особливості, систему словотвору. Автор показав її окремішність від російської і польської мов, описав територіальне поширення української мови. О. Огоновський заперечив існування праруської мови як спільної для української та російської мов¹⁷. Монографія враховувала порівняльно-історичний підхід до аналізу ознак української мови, тому з 1881 р. її активно використовували інші автори мовознавчих праць¹⁸.

Не менш важливими були й праці О. Огоновського, написані польською мовою: “O przyimkach w języku starosłowiańskim, ruskim i polskim” (1877), “O ważniejszych właściwościach języka ruskiego” (1883).

“Аналіз української мови і її повна картина для усього наукового світу по-німецьки, показ особливостей української мови для поляків по-польськи, які в той час стали глибше й ширше цікавитися україністикою та її зв’язками з русистикою” – це ті передумови, які, як вважають сучасні дослідники, сприяли зростанню “ваги українського народу у світі, особливо у міжнаціональній політиці Австрії”¹⁹.

Вагомим кроком популяризації української мови серед українців, який сприяв її вивченню, було запровадження фонетики в офіційний правопис²⁰. Граматикою, що давала, на думку її авторів, “правдивий, нефальшований образ української мови”²¹,

¹⁷ Бурдуланюк В. Українське мовознавство Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст. *Галичина*. 2013. № 22–23. С. 372–381.

¹⁸ Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови... С. 79.

¹⁹ Листування українських славістів з Францом Міклошичем / ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ : Наук. думка, 1993. С. 43.

²⁰ Бузинська В., Максимчук Г., Професор С. Смаль-Стоцький і розвиток літературної мови у Галичині та Буковині. *Українська філологія : школи, постаті, проблеми* : зб. наук. пр. Міжнар. конф., присвяч. 150-річчю від дня заснув. каф. укр. словесності у Львів. ун-ті (Львів, 23–25 жовт. 1998 р.). Львів : Світ, 1999. Ч. 2. С. 8.

²¹ Смаль-Стоцький С. Федір Гартнер. *Записки НТШ*. Т. СХХХVI–СХХХVII : Праці фільологічної секції / ред. К. Студинський. Львів : Друкарня НТШ, 1925. С. 243.

стала “Руска грамMATика” (1893) С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера; у третьому та четвертому виданнях мала інші назви: “ГрамMATика руської мови” (1914) і “ГрамMATика української (руської) мови” (1928). Зі слів авторів праці, вони, готуючи до друку вже третє видання підручника, “завзято, але надаремно боролися, щоб наша мова називалася в грамMATиці українською”²², оскільки на окремому засіданні Галицька шкільна рада вирішила, що вона і надалі має називатися руською²³.

Реформуванню правописної системи української мови з опертям на фонетичну основу чинили опір прихильники язичія, тому на вирішення цієї проблеми було затрачено ціле десятиріччя: дозволу на впровадження фонетичного правопису в систему шкільної освіти С. Смаль-Стоцький і його колега Ф. Гартнер домагалися в тогочасної влади з 1886 року²⁴. Лише наполегливість С. Смаль-Стоцького у відстоюванні фонетичного правопису та його апеляція до уряду дали очікуваний результат²⁵, тобто автори грамMATики отримали дозвіл на впровадження фонетичного правопису після тривалої боротьби з прихильниками “етимології”²⁶.

Прагнення історично довести самостійний шлях розвитку української мови та відстояти право на її функціонування в різних сферах суспільства спонукало галицьких учених до комунікації з українськими і західноєвропейськими лінгвістами, зокрема представниками школи Франца Міклошича²⁷, праці якого становили епоху в пізнанні слов’янських мов²⁸.

Професор Ф. Міклошич відстоював самостійність і рівноправність української мови з іншими слов’янськими, вважав,

²² Там само. С. 244.

²³ Там само. С. 244.

²⁴ Там само. С. 241–242.

²⁵ Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Свічадо, 2004. С. 29.

²⁶ Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах Австрійського режиму. С. 150.

²⁷ Тимошенко П. Д. Франц Міклошич і українська мова. *Українська мова та література в школі*. 1963. № 10. С. 89.

²⁸ Франко І. Я. Поступ славістики на Віденському університеті. С. 8.

що література і літературна мова українців повинні розвиватися на народному ґрунті²⁹, тому усіляко підтримував та заохочував галичан до написання й видання праць народною мовою, засуджував спроби культивувати мертве “язичіє”. У ролі консультанта австрійського міністерства освіти Ф. Міклошич долучався до складання робочих планів і програм для шкіл, затверджував проспекти підручників і давав поради їхнім авторам³⁰.

“Порівняльна граматики слов’янських мов” Ф. Міклошича, як наукове дослідження свого часу³¹, доносила інформацію про ознаки та явища української мови, їх реалізацію в говірках, а також формувала серед філологів науковий підхід до її аналізу³². Учений залучав український мовний матеріал до своїх наукових статей. Засади вивчення слов’янських мов, і української зокрема, відомий славіст черпав з граматичної літератури західноєвропейських авторів того часу³³. Впливи теорії, структури та термінології порівняльної граматики слов’янських мов Ф. Міклошича відчутні в українських граматиках другої половини XIX ст., зокрема в працях таких представників його мовознавчої школи, як М. Осадца, О. Огоновський, С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер. Ці граматики знали дослідження ще й інших відомих європейських мовознавців: А. Шлейхера, Я. Грімма, Ф. Боппа, А. Потта, Т. Бенфея та ін., про яких вони згадують у передмовах до своїх праць³⁴. Тому публікації галицьких дослідників другої пол. XIX ст.

²⁹ Лозинський І. М. Взаємини Франца Міклошича з українськими філологами. *Проблеми слов’янознавства*. 1992. Вип. 44. С. 70.

³⁰ Тимошенко П. Д. Франц Міклошич і українська мова. С. 87.

³¹ Лозинський І. М. Взаємини Франца Міклошича з українськими філологами. С. 73.

³² Тимошенко П. Д. Франц Міклошич і українська мова. С. 88–89.

³³ Листування українських славістів з Францом Міклошичем. С. 10.

³⁴ Осадца М. Граматика руского языка. С. IV; Дячань П. Методична граматики языка мало-русского. Львів, 1865. С. 1; Партыцкій О. О назвахъ семейнихъ у русинів. *Правда*. 1869. Ч. 1. С. 7; O przyimkach w języku starsłowiańskim, guskim i polskim przez Dra Emila Ogonowskiego. 1877. S. 6–9.

грунтувалися не тільки на положеннях віденської славістичної школи, але й працях представників західноєвропейського мовознавства.

З одного боку, галицькі вчені переймали науковий досвід своїх європейських колег, а з іншого – давали цінний фактичний матеріал для їхніх досліджень. Так, О. Партицький у статті “О назвахъ семейнихъ у русинів” (1869), в якій він описав назви спорідненості в українській мові в порівнянні з іншими індоєвропейськими мовами, зазначав, що мова українців, як і інші слов’янські мови, дає цінний матеріал для порівняльно-історичного мовознавства (мова “величається богатствомъ и давностию слівъ, але и для порівнятельного язикознання становить богатий и цінний материяль”³⁵). О. Партицький був переконаний: збираючи мовне багатство рідної мови та знайомлячи з ним “науковий світ”, українські мовознавці допомагали здійснити мету відомих європейських учених, зокрема Якоба Грімма, – створити порівняльно-історичну класифікацію мов (“порівняльної науки индоевропейськихъ язиківъ потрібно напередъ все словарське богатство язиківъ и нарічий пізнати”³⁶). Цій меті, на думку Партицького, мало служити і вивчення народної мови³⁷.

2. Теоретичні джерела формування граматичних описів української мови у працях галицьких кодифікаторів

Важливими ознаками наукової компетентності авторів граматик є теоретичні бази граматичних описів і особливості подання матеріалу, зокрема структура та зміст граматик. Тому в нашому дослідженні враховуємо ці ознаки. Дані, які їх розкривають, насамперед систематизуємо в *Таблиці 1*. Вона виявляє пошуковий характер творення граматичних довідників, оскільки в них були різні розділи та підрозділи, неоднакова мовознавча термінологія та укладені додатки.

³⁵ Партицькій О. О назвахъ семейнихъ у русинів. С. 7.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

Таблиця 1

**Структура галицьких шкільних граматики
української мови другої пол. XIX – поч. XX ст.**

ГраMATика М. Осади (1862)	ГраMATика Г. Шашкевича (1865)	ГраMATика П. Дячана (1865)	ГраMATика О. Партицького (1873)
Розділи та підрозділи			
1. О звѣксловію 2. О видословію 2.1. Наука о склоненно 2.2. Наука о спряженно 2.3. Наука о частицахъ 3. О словообразованно 4. О словосочиненно 5. Додаток “О правописи та о стихотворенно”	Предримѣченіа I. О звѣкахъ и писъмѣ II. О выговорѣ звѣковъ и бѣквѣ III. О измѣнахъ звѣковъ и бѣквѣ IV. О словахъ и мовѣ Отдѣли 1. О имени сѣшникѣ 2. О имени приложномъ 3. О именахъ числительныхъ или числѣвникахъ 4. Мѣстоименне или заименикѣ 5. О дѣсловѣ 6. Прислво 7. О предложникѣ 8. О соклочникѣ 9. О чѣвственникахъ 10. О словотворенно 11. О положеніахъ 12. О согласованно словъ 13. О оупотребленно падежей 14. Розположенно словъ 15. О правописи 16. Додаток “Особенні примѣченія о звѣкахъ и бѣквахъ”	1. Звукословье 2. Словотворенье 3. Наука о частяхъ мовы 4. Словосочиненье 5. Правопись	1. Наѣка о звѣкахъ 2. Наѣка о словахъ и водмѣнѣ слѣвъ 2.1. О именникѣ 2.2. О приложникѣ 2.3. О числѣвникахъ 2.4. О заименикахъ 2.5. О глаголѣ 2.6. О прислѣвникахъ 2.7. О приименикахъ 2.8. О союзѣ 2.9. О чѣвственникахъ 2.10. Дешо о творенно слѣвъ 3. Наѣка о реченаяхъ
Теоретична база			
Експліцитний вияв: – праці Ф. Міклошича, А. Шлейхера, П. Дубровського;	Експліцитний вияв: – додаток “Оупражненія грамматични” до навч. посібника “Руска втора читанка для третёго отрядѣ школь	Импліцитний вияв: – праці Ф. Боппа, Ф. Міклошича, П. Шафарика, Г. Курціуса, А. Шлейхера,	Импліцитний вияв: – праці Я. Грімма, Ф. Боппа, Ф. Міклошича, Г. Курціуса, А. Шлейхера.

– латинські та грецькі граматики – граматичні описи М. Лучкая, Й. Левицького, І. Вагилевича, Й. Лозинського, Я. Головацького; – граматичний додаток до тогочасної читанки (Г. Шашкевич) ³⁸	головныхъ и городскихъ въ Цѣсарствѣ Австріи” (1863) ³⁹ <i>Імпліцитний вияв:</i> – Практична граматика нѣмецкого языка (1862, 1863) ⁴⁰	А. Куна, А. Потта, Т. Бенфея, В. Шульца; – граматики полоністів Й. Мучковського, А. Малецького; – граматичні описи Й. Левицького, Я. Головацького, М. Осадці ⁴¹	– мовознавчі праці П. Житецького, О. Огоновського. – граматичні описи Я. Головацького, П. Дячана, О. Огоновського ⁴²
Граматики О. Огоновського (1889)	Граматики С. Смалья-Стоцького та Ф. Гартнера (1893)	Граматики В. Коцовського та І. Огоновського (1894)	Граматики О. Поповича (1894)
Розділи та підрозділи			
1. Наука про звуки 2. Етимологія або наука про творення слів 3. Наука про форми або словотвір 4. Наука про складню 5. Додатки: “Про правопис і “Про творення стихів”	1. Звуки 2. Букви 3. Словотворення 4. Відмінювання 5. Складня	1. Наука про звуки 2. Наука про відмінювання слів 3. Части мови невідмінні 4. Складня 5.1. Правопись 5.2. Препинання	Граматики 1. Речення 2. Слово 3. Склад 4. Звук та буква 5. Іменник 6. Прикметник 7. Дієслово 8. Займенник 9. Числівник 10. Прислівник 11. Прийменник

³⁸ Осадца М. Граматика руского языка. С. IV; Осадца М. Граматика руского языка. 2-ге попр. изд. Львів, 1864. С. III; Осадца М. (Надслано). *Слово*. 1863. Ч. 48. С. 192.

³⁹ Шашкевич Г. Мала граматика языка руского... С. III.

⁴⁰ Огієнко І. Історія української граматичної термінології. *Записки укр. наук. тов. в Києві*. Кн. 1. Київ, 1908. С. 106.

⁴¹ Дячань Ф. Н. О пользѣ поровнвательного языкознанія для изученія русского языка и объ отношеніи старословенского звукословія и науки о словосгибаніи. *Науковий Сборник Галицко-Русской Матицы*. Львів, 1866. Вып. 1. С. 1–18; Розношиньскій М. Критика на граматику руского языка составлену Д-ромъ Михаиломъ Осадцовъ. Львів, 1864. С. 51; Огієнко І. Історія української граматичної термінології. С. 108; Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів: НТШ, 1911. С. 181.

⁴² Партьцькій О. О назвахъ семейнихъ у русинів. *Правда*. 1869. Ч. 1. С. 7; Огієнко І. Історія української граматичної термінології. С. 109; Павлюк М. В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. Київ; Одеса: Вища школа, 1978. С. 166. Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови... С. 39.

			12. Злучник 13. Оклик 14. Повторен 15. Письмо етимологічне
Теоретична база			
Експліцитний вияв: – праці Ф. Міклошича; – граматика М. Осадци ⁴³	Імпліцитний вияв: – праці закордонних лінгвістів: Ф. Міклошича, А. Малецького, А. Брюкнера, А. Соболевського, В. Ягича, А. Лескіна, О. Шахматова, Е. Бернекера, В. Богородицького, В. Вондрака, Е. Будде, А. Мейс; – сербські та чеські граматики; – українські мовознавчі праці О. Потебні, П. Житецького, К. Михальчука, Є. Желехівського, О. Огоновського, І. Верхратського, В. Науменка, А. Кримського, І. Огієнка; – граматичні описи М. Осадци, П. Дячана, О. Партицького, О. Огоновського ⁴⁵	Імпліцитний вияв: – граматичні описи О. Партицького, О. Огоновського, С. Смал-Стоцького та Ф. Гартнера ⁴⁶	Імпліцитний вияв: – граматичні описи О. Партицького, С. Смал-Стоцького та Ф. Гартнера ⁴⁷
Імпліцитний вияв: – праці А. Потта, Я. Грімма, В. Ягича; – українські мовознавчі праці О. Потебні, П. Житецького, І. Верхратського, Є. Желехівського; – граматичні описи М. Осадци, П. Дячана, О. Партицького ⁴⁴			

⁴³ Огоновській О. Граматика руского языка для школъ середнихъ. Львѡв, 1889. С. III–IV.

⁴⁴ O przyimkach w języku starosłowiańskim, ruskim i polskim... S. 1, 6–10; Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg, 1880. S. 237–240; Огоновській О. Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen von Franz Miklosich. *Правда*. 1877. Ч. 9. С. 331–332; Огієнко І. Історія української граматичної термінології. С. 111.

⁴⁵ Смал-Стоцький С., Гартнер Ф. Про плян науки рускої мови в гімназіях. Чернівці, 1890. С. 3–8; Огієнко І. Історія української граматичної термінології. С. 113; Сімович В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Гартнера “Руска граматика”. *Сімович В. Праці* : у 2 т. / упорядкув. і передм. Л. Ткач. Чернівці : Книги – XXI, 2005. Т. 1 : Мовознавство. С. 46; Бідер Г. Галицькі та буковинські граматики української мови (1850–1918) *Українська мова*. 2006. № 2. С. 23–24; Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині. С. 28.

⁴⁶ Огієнко І. Історія української граматичної термінології. С. 115; Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ : Рад. школа, 1959. С. 42; Бузинська В., Максимчук Г. Професор С. Смал-Стоцький і розвиток літературної мови... С. 9.

⁴⁷ Огієнко І. Історія української граматичної термінології.

Також таблиця ілюструє імпліцитні та експліцитні вияви теоретичного підґрунтя граматичних описів, увагу авторів до різних проблем граматичної науки. Систематизований матеріал таблиці переконливо демонструє: ідеї авторів галицьких шкільних граматик української мови другої пол. XIX – поч. XX ст. формувалися під впливом досліджень європейських учених, зокрема А. Потта, Я. Грімма, В. Ягича, Ф. Міклошича, Ф. Боппа, П. Шафарика, Г. Курціуса, А. Шлейхера та ін., українських мовознавців – О. Потебні, П. Житецького, І. Верхратського, Є. Желєхівського, В. Науменка, А. Кримського та ін., граматик слов'янських мов і мовознавчих праць М. Лучкая, Й. Левицького, І. Вагилевича, Й. Лозинського та Я. Головацького.

Використання в граматичному описі української мови ідей та положень з праць західноєвропейських та українських учених засвідчує про застосування наукового принципу укладання дидактичних граматик як рідномовних підручників для навчальних потреб українського соціуму другої пол. XIX ст., а також дозволяє сьогодні розглядати граматики носіями теоретичного знання щодо української мови в тогочасному мовознавчому дискурсі.

Особливості добору ілюстративного матеріалу

Українські граматики другої пол. XIX – поч. XX ст. виявляють впливи ідей романтизму на авторів, які, підбираючи приклади з народної творчості та творів літератури, підкреслювали важливість цих джерел для вивчення живої мови. Наприклад, М. Осадца відзначав роль двох складників української словесності – мови та літератури, вважав процеси їх розвитку взаємозалежними, виокремив унесок І. Котляревського, який своїми творами “надаль словесности рѣско́й направленьє народне”⁴⁸ і показав важливість народної основи для формуванні норм літературної мови. Ілюстративний матеріал до підручника М. Осадца добирав з усної народної творчості (текст містить прислів'я і пісні) та творів тогочасних галицьких і східноукраїнських письменників. Крім ілюстративного матеріалу з “Русалки Дністрової”,

⁴⁸ Осадца М. Граматика руского языка. С. III.

який дослідник вперше увів у контекст граматики⁴⁹, у списку скорочень знаходимо покликання на твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Устияновича, А. Могильницького, а також на збірники українських пісень, приповідок і загадок А. Метлинського, М. Максимовича, Вацлава з Олеська, Павла Зеготи, Г. Ількевича⁵⁰ та інших відомих збирачів українського фольклору.

Один із наступників М. Осадци в кодифікації української мови О. Огоновський у передмові до підручника “Грамматика русского языка для школъ среднихъ” (1889) зазначав: “Нову грамматику написати стоило менѣ труда великого. Треба було використати скарбницю устной и письменной нашої літератури”⁵¹. Щоб показати найважливіші ознаки “розвою руской мовы”, О. Огоновський підтвердив теоретичний виклад прикладами, вибраними з творів “найлучшихъ нашихъ писателѣвъ и зъ зборникѣвъ казокъ, приповѣдокъ та пісень простонародныхъ”⁵².

Про використання фольклору та літературних текстів у граматиці цього мовознавця свого часу схвально відгукувалися В. Облак⁵³ і І. Кокорудз⁵⁴, а М. Сумцов, рецензуючи праці О. Огоновського, відзначав: “Ніщо так не піднімає національного самосознання, як ознайомлення з літературою і словесністю рідного народу, що виражають ідеальні устремління найкращих людей”⁵⁵.

На літературній творчості як одному з основних чинників розвитку національної літературної мови акцентували також С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер. У вступі до підручника “Руска грамматика” автори відзначали роль письменників, які почали

⁴⁹ Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині. С. 268.

⁵⁰ Осадца М. Грамматика русского языка. С. VIII.

⁵¹ Огоновский О. Грамматика русского языка для школъ среднихъ. С. IV.

⁵² Там само.

⁵³ Oblak V. Грамматика русского языка для школъ среднихъ. Написавъ докторъ Омелянъ Огоновскій. Львѣвъ, 1889. *Archiv für slavische philologie* / Ztrausgegeben von V. Jagic. Zwölfter band. Berlin : Weidmannsche buchhandlung. 1890. С. 584–586.

⁵⁴ Кокорудз І. Професор др. Омелян Огоновский. Огляд его жита і наукової та літературної діяльності. *Записки НТШ*. Львів : НТШ, 1895. Т. 5, кн. 1. С. 21–22.

⁵⁵ Сумцов Н. Коротка история литературы русской Омеляна Огоновского. *Кіевская старина*. Т. 17. С. 347.

писати “живою і чистою рускою мовою, зрозумілою всім Русинам, не лиш поодиноким ученим”⁵⁶. Зачинателями нового українського письменства мовознавці вважали І. Котляревського (в Україні), М. Шашкевича (в Галичині) та Ю. Федьковича (на Буковині)⁵⁷.

Проілюстрована народними прислів'ями та приказками, цитатами з народних пісень, казок, загадок, історичних творів і української літературної класики і граматики В. Коцовського та І. Огоновського⁵⁸.

Аналіз граматик та інших мовознавчих праць галицьких учених засвідчує: 1) кодифікація української мови на народній основі в Галичині другої пол. XIX ст. була спричинена бажанням тогочасних мовознавців, які стояли на позиціях українофільства, створити граматичну літературу нового зразка; 2) процес кодифікації відбувався шляхом пошуків теоретичних джерел для праць такого жанру й добору до граматичних описів ілюстративного матеріалу; 3) добір ілюстрацій ґрунтувався на здобутках тогочасної української літератури та усної народної творчості, що сприяло втіленню рідномовної політики в освітній процес.

⁵⁶ Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф. Руска грамматика. Львів, 1893. С. IV.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Коцовский В., Огоновский І. Методична грамматика рускої мови для IV класу шкіл 5- і 6-класових. Львів, 1894. С. 68–98.

1.3. КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ В СОЦІОГРУПІ “МІСЬКА СІМ’Я” (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА)

Оксана Трумко*
(Львів)

Мовознавчий аналіз мови міста передбачає дослідження різних типів текстів, зокрема усного мовлення міських мешканців (“живого” розмовного мовлення, жаргону, сленгу, просторіч), антропонімів, мікротопонімії (годонімія, емпоронімія, ергонімія тощо), міського фольклору, сучасних пісенних текстів, художніх / нехудожніх текстів про місто або авторства уродженців міста, документальних джерел та ін. Значну частину досліджень присвячено виявленню спільних і відмінних ознак у мовному побуті міст. В українських лінгвістичних дослідженнях місто як об’єкт аналізу представлено у працях О. Белея, О. Галай, С. Мартос, Г. Сікори¹. Мовлення міського жителя аналізували О. Данилевська, О. Зубарев, І. Цар, О. Шевчук-Клюжева² та інші, акцентуючи на

¹ Белей О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 12 с.; Галай О. Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2009. 29 с.; Мартос С. А. Структурно-семантична характеристика емпоронімів м. Херсона. *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер. “Лінгвістика”*. Херсон, 2015. Вип. 22. С. 98–102; Сікора Г. Текст міста як лінгвістичний феномен. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 122–135.

² Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. Київ, 2013. № 2. С. 56–67; Зубарев О. В. Інтерферентні явища в українському мовленні студентів Північної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 20 с.; Цар І. М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2018. 251 с.; Шевчук-Клюжева О. В. Українське мовлення на Донеччині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2003. 20 с.

* Оксана Трумко, кандидат філологічних наук, науковий співробітник, Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, e-mail: oksana_trumko@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0003-3816-6164>

нормативності / ненормативності лексичного рівня мови. У міському мовному просторі, на відміну від сільського, зони комунікації різноманітніші, а набір комунікативних ролей ширший та складніший за структурою³. Проте міжособистісна комунікація містян у сім’ї висвітлена фрагментарно⁴ та потребує глибшого аналізу.

Як зазначають соціологи, міські та сільські сім’ї відрізняються між собою. Відмінності у побуті, системі міжпоколінних зв’язків та поведінці впливають на комунікацію. Сільське населення характеризують вищий рівень народжуваності й шлюбності, консерватизм, традиційні погляди на сім’ю, батьківство, міжпоколінні стосунки. Сільські діти ростуть у більших родинах, частіше мають братів і сестер, виконують спільну з дорослими працю, мають сімейні обов’язки⁵.

Сімейна комунікація, яка реалізується в межах міста, знає впливу міської культури “в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічного угруповання”⁶. Автор художнього твору, обираючи місце дії, створює “своєрідний континуум, у якому розміщуються персонажі та відбувається дія. Буде місцем дії місто чи село, визначає автор, який аргументує свій вибір внутрішніми інтенціями, життєвим та мистецьким досвідом, свідомо чи підсвідомо віддаючи перевагу локаціям, що будуть визначати перебіг сюжету у творі”⁷.

Мета дослідження полягає в розкритті особливостей спілкування членів міської сім’ї. Для цього потрібно проаналізувати набір комунікативних тактик, які залучають батьки у процесі

³ Цар І. М. Українське повсякденне мовлення... С. 32.

⁴ Трушко О. М. Соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації в художньому дискурсі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.

⁵ Слюсар Л. І. Специфіка батьківства у сім’ях різних типів: проблеми, ризики та шляхи їх мінімізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3. С. 27.

⁶ Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. С. 263.

⁷ Мариняк Р. Урбаністичний і рустикальний художній простір та його втілення в сучасній українській літературі. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна*. Сер. “Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки”. 2018. Вип. 26. С. 56.

комунікації з дітьми, описати мовні засоби вираження комунікативних тактик та встановити їх співвідношення.

Джерельною базою для аналізу обираємо такі твори І. Франка: “Тава”, “Для домашнього огнища”, “Маніпулянтка” та “Навернений грішник”. У цих творах читаємо про життя у сім’ях галицької інтелігенції та ремісників. Саме у другій половині XIX ст. у галицьких містах почав формуватися соціальний прошарок інтелігенції, і вже наприкінці XIX ст. вона становить окрему структуровану верству українського суспільства. Вона утворилася в умовах різних “метакультур”, що призвело до “неспівпадання, роздвоєння свідомості між українською суб-станційністю, віровизнанням і російською або австрійською соціальною системністю”⁸. Для інтелігенції характерні: 1) інтенсивний кількісний ріст; 2) зміна соціальних джерел формування, демократизація її складу (феномен різночинної інтелігенції); 3) колосальне зростання її впливу в суспільно-політичному та економічному житті суспільства; 4) остаточне оформлення в окрему соціально-професійну верству; 5) виконання ролі рушійної сили національного відродження. Вона дотримується ліберальних поглядів⁹. Матеріально-побутові умови української інтелігенції відзначалися різноплановістю, залежно від рівня освіти, фаху, посади, місця праці, місцевості проживання окремої особи¹⁰. Щодо ремісників, то у другій половині XIX ст. у промисловості Галичини було зайнято 2% населення: основними галузями її були нафтодобувна, гірнична, лісова та шкіряна¹¹, розвиваються ремесла. З’являються нові промислові центри (наприклад Борислав), від-

⁸ Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ : Основи, 1993. С. 87.

⁹ Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 26. Київ : Наук. думка, 1980. С. 78, 82–83.

¹⁰ Щербатюк Т. В. Формування інтелігенції як окремої верстви суспільства в Україні наприкінці XIX – початку XX століття. *Вісник Кам’янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2010. Вип. 3. С. 230; Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. С. 19.

¹¹ Лісна І. С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.). Тернопіль, 2001. С. 6–7.

бувається трансформація селян у робітників. Вони працювали у складних та небезпечних для життя умовах, що спричиняли високу смертність через нещасні випадки. Оплата праці була мізерною: робітник “заробляє стільки, скільки йому потрібно власне на життя... Багатства він назбирати не може, і навіть заощадити що-небудь на випадок хвороби чи нещастя теж нездатний”¹².

У трохи кращому становищі були ремісники, які займалися домашніми промислами. Наприклад, шевці могли працювати, коли вважали за потрібне, і регулювати свою продукцію “залежно од відомих йому можливостей збуту на місці та в близьких околицях”¹³. Варто зазначити, що члени сімей міських робітників та ремісників в основному мали низький рівень освіти¹⁴.

Розглянемо особливості комунікації у цій групі сімей, викремивши набір комунікативних тактик (далі – КТ) та мовленневих актів / комплексних мовленневих актів (далі – МА і КМА), які характеризують мовлення батьків до дітей у кооперативних і конфронтативних ситуаціях спілкування.

КТ – це конкретна мовленнева дія для зміни певних фрагментів свідомості адресата в потрібному для адресанта напрямі та на організацію вербальних і невербальних засобів, які забезпечують досягнення мовцем цілей на конкретному етапі розмови¹⁵. Наявність комплексу комунікативних тактик, що підпорядковані одній глобальній меті, зумовлена відмінностями між мовцями у використанні мовних кодів, у культурі, в оцінці мовних явищ або мовленневих дій у тому чи іншому соціальному оточенні¹⁶.

¹² Франко І. Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44. Кн. 1. Київ : Наук. думка, 1984. С. 62, 67; Франко І. Галицька промисловість. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44, кн. 2. Київ : Наук. думка, 1985. С. 53–60; Франко І. Робітничі відносини в Галичині. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44, кн. 2. Київ : Наук. думка, 1985. С. 249–250.

¹³ Франко І. Галицькі шевці. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44. Кн. 2. Київ : Наук. думка, 1985. С. 263.

¹⁴ Фадяєва В. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). Херсон, 2010. С. 19.

¹⁵ Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / [пер. с англ. В. В. Петрова ; под ред. В. И. Герасимова]. Москва : Прогресс, 1989. С. 112.

¹⁶ Крысин Л. П. Речевое общение в лингвистической и социально неоднородной среде. *Речевое общение в условиях языковой неоднородности* / под ред. Л. П. Крысина. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. С. 6.

Інструментом реалізації комунікативних тактик виступають мовленнєві акти, постаючи як засіб досягнення позамовної мети, що реалізується шляхом створення “висловлення цілеспрямованого функціонального характеру через добір і комбінацію тих елементів мови, які конвенційно визнані як найбільш потрібні для формування висловлення з певною прагматичною установкою в конкретних умовах спілкування”¹⁷.

Методи аналізу. Конверсаційний аналіз, дискурсивний аналіз та інтент-аналіз дозволили виявити лінгвістичні показники комунікативних тактик (мовленнєві акти та комплексні мовленнєві акти). Елементи кількісного аналізу забезпечили підрахунок частотності комунікативних тактик. Порівняльний метод допоміг з’ясувати спільні та відмінні лінгвістичні / кількісні показники комунікативних тактик взаємодії *комунікативна тактика ↔ міська сім’я*. Загалом проаналізовано 30 діалогів, в яких представлено 92 мовленнєві ходи батьків.

1. Комунікативні тактики батьків у кооперативних ситуаціях спілкування

КТ *виправдовування* батьки вживають для того, щоб виправдати свої дії. Наприклад, батько у відповідь на негативну оцінку сина пояснює, чому обрав таку тему для розмови: “– *Тема, мій сину, така добра, як і всяка інша. Бо то бачиш, які сьогодні часи пішли? Часи вистав, плакатів, реклами. Хто має який товар, яку особливість, яку цінну річ, – зараз її на показ дає, в газетах інсерує, по вулицях афішує, на всі чотири роги світу витрубує і вибубнює. Що, хіба неправда!*”¹⁸. МА *інформування*, який актуалізує тактику на мовному рівні, передають: 1) позитивна оцінка обраної теми (семантика прикметника *добрий* та порівняння *як і всяка інша*); 2) вказівка на необхідність саме такого вибору (питально-риторичне речення “*Бо то бачиш, які сьогодні часи пішли?*” та розповідні речення); 3) розуміння своїх слів як правдивих (окличне речення “*Що, хіба неправда!*”).

¹⁷ Сорокіна Л. Комунікативна стратегія VS. маніпулятивна стратегія. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. № 2. С. 188.

¹⁸ Франко І. Маніпулянтка. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 18. Київ : Наук. думка, 1978. С. 49.

Також ця тактика у мовленні батьків може бути висловлена непрямо: батько, актуалізуючи обіцянку більше не вживати алкоголь, визнає, що саме така його поведінка призвела до втрати майна сім’ї та до конфлікту з сином: “– *Іваночку, то послідний... не буду більше, бігме, ні*”¹⁹. МА обіцянки у мовленні батька – це запевнення у зміні поведінки та спонукання до припинення конфлікту. МА передають заперечна частка *не* у сполученні із дієсловом дійсного способу майбутнього часу *буду (більше)*, частка *бігме* та звертання *Іваночку*.

КТ *заспокоєння* представлена у мовленні батька, який заспокоює дочку, що сприймає його слова про нареченого як докір і плаче: “– *Бійся бога, Маринцю!* – з переляком скрикнув батько. – *Ти плачеш? Цить, дитино моя! Я ж не хотів тебе нічим докорити. Противно, я хотів тобі сказати добру новину*”²⁰. КМА *прохання-інформування*, який вживає батько для вербалізації своєї мети, розкривають: 1) спонукання до припинення плачу (вигук *цить*); 2) вираження здивування та нерозуміння змісту поведінки доньки (питально-риторичне речення “*Ти плачеш?*” та вигукова конструкція *бійся бога*); 3) представлення своїх комуникативних намірів (розповідні речення, заперечна частка *не* у сполученні із дієсловом минулого часу *хотів* та інфінітивом *докорити*, дієслово дійсного способу минулого часу *хотів* у поєднанні з інфінітивом *розповісти*, прислівник *противно*).

КТ *згоди* у мовленні матері виражає стверджувальну відповідь на прохання дітей: “– *Ну, йдіть, йдіть...*”²¹. Її передає МА *дозволу*, що вербалізується шляхом повторення дієслова наказового способу *йдіть*. В іншому випадку, ця тактика позначає згоду батька виконати прохання сина: “– *Та так, так, ходім спати, – підхопив живо Василь, – ти змучився, небоже, правда?*”²². МА *згоди*, що використаний батьком, конкретизують: 1) позитивна відповідь на прохання та бажання виконати зазначену дію

¹⁹ Франко І. Навернений грішник. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 14. К. : Наук. думка, 1978. С. 347.

²⁰ Франко І. Гава. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 18. Київ : Наук. думка, 1978. С. 20.

²¹ Франко І. Для домашнього огнища. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 19. Київ : Наук. думка, 1979. С. 33.

²² Франко І. Навернений грішник. С. 345.

разом зі сином (повторення стверджувальної частки *так*, дієслово наказового способу 1-ї особи множини *ходім* у сполученні з інфінітивом *спати*) та 2) засвідчення прихильності до сина, турботи (питально-риторичне речення “*ти змучився, небоже, правда?*”).

КТ надання нової інформації ілюструє мовлення батька, який розповідає доньці про побачене у місті: “– *Я тут хотів нашої Маринці щось сказати про одного такого пройдисвіта, що то називається Андрусъ Тихий <...> А таку новину, що твій Андрусъ добру службу найшов. Оногди я здивав його в Добромили...*”²³. МА інформування реалізують розповідні речення та іменник у формі знахідного відмінка *новину*, що окреслює репліку батька як повідомлення²⁴. Також цю тактику вживає батько у відповідь на запит сина, який не розуміє причини сліз батька: “– *А чого ж ти плакав?* – питав Михась. – *А того,* – відповів, – *що, прийшовши додому, я не застав ані тебе, ані отсеї паночки*”²⁵. Тактика виражена за допомогою МА пояснення, що є засобом обґрунтування своїх дій (передають розповідне речення та прислівник *того*).

КТ повчання окреслює мовлення батька, який визначає дії сина в майбутньому: “– ... *Коли хто щось винен, говори йому правду в очі, вали сміло що думаєш. Але любити його не покидай. Так ніколи не схибиш із доброї дороги*”²⁶. МА настанови – окреслення змісту дії сина в майбутньому та регламентування їх відповідно до норм моралі (передають дієслова наказового способу *говори (йому правду в очі), вали (сміло що думаєш), не покидай (його любити)*), складнопідрядне речення, у першій частині якого батько моделює ситуацію, в якій може опинитися син (“*Коли хто щось винен*”), а у другій – передбачає його дії (“*говори йому правду в очі, вали сміло що думаєш*”).

КТ позитивної оцінки у мовленні батька спрямована на оцінку дії сина: “– *Ти мій золотий хлопчику!* – скрикнув капітан,

²³ Франко І. Гава. С. 20–21.

²⁴ ВТССУМ. С. 789.

²⁵ Франко І. Для домашнього огнища. С. 18.

²⁶ Там само. С. 59.

цілуючи його в чоло”²⁷. Її реалізує МА *похвали*, що передають словосполучення зі значенням позитивної оцінки *золотий хлопчику* та невербальні засоби комунікації, які використовує батько (*цілуючи його в чоло*).

КТ *спонукання до виконання певних дій* представлена у різних формах. Наприклад, КТ ілюструє мовлення батька, який хоче, щоб син знайшов слугу: “– ...*Шукай добре, він там десь мусить бути коло саквоаяжа*”²⁸. МА *наказу* в мовленні батька виражає дієслово наказового способу *шукай* у сполученні з прислівником *добре*, що вказує на якість виконання дії, спонукальне речення, яке окрім наказу, включає інформацію про орієнтовне місцезнаходження особи. В іншій комунікативній ситуації батько, спонукаючи сина не покидати його та залишитися вдома, вживає КМА *прохання-обіцянки*: “– *Ні, ні, не йди, не треба, не буду вже, бігме, не буду!* – пролепетав Іван”²⁹. Цей КМА забезпечує запобігання виконанню намірів сина (дієслово наказового способу *йди* у поєднанні з заперечною часткою *не* і повторення заперечної частки *ні*) та супроводжується обіцянкою змінити свою поведінку (повторення дієслова дійсного способу у формі майбутнього часу *буду* з заперечною часткою *не* та частка *бігме*).

КТ *спонукання до надання нової інформації* реалізується у мовленні батька, який розпитує сина про невідому йому людину: “– *Що се за тітка?* – спитав зачудований капітан”³⁰. Тактику ілюструє МА *запитання*, передаючи бажання батька отримати нову інформацію, виражений питальним реченням. Також цю КТ батьки можуть використовувати для уточнення наданої інформації, засвідчуючи свою дезорієнтованість у комунікативній ситуації та нерозуміння її змісту: “– *Ну, що ж, татуню, – кінчив він свою бесіду, – як же ви? Єгомость хотять, щоби ви лишилися туй та прожили до весни під їх надзором. Пристаєте на того?* Василь ледве-ледве похопив, о що ходить. – *Єгомость*

²⁷ Там само.

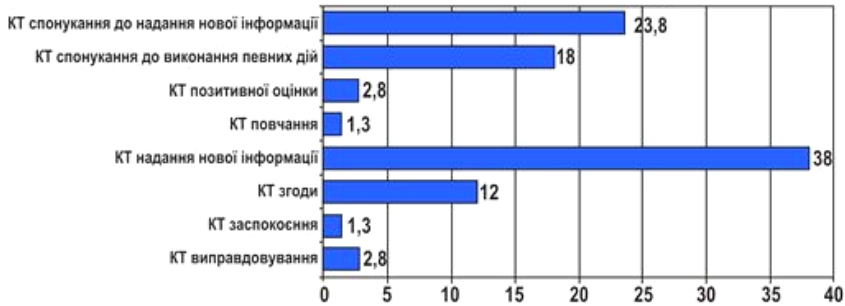
²⁸ Там само. С. 19.

²⁹ Франко І. Навернений грішник. С. 344.

³⁰ Франко І. Для домашнього огнища. С. 18.

хотять? – спитав по хвилі”³¹. МА *перепитування*, який вживає батько для спонукання сина до повторення певної інформації, виражений питальним реченням “*Єгомость хотять?*” (побудоване з урахуванням структури репліки-стимулу) та авторською ремаркою “*ледве-ледве похопив, о що ходить*” (вказує на те, що батько точно не зрозумів того, що говорив син).

Співвідношення описаних комунікативних тактик у кооперативній сімейній комунікації ілюструє гістограма 1.

Гістограма 1. Кількісні показники комунікативних тактик у кооперативних ситуаціях спілкування (%)

2. Комунікативні тактики батьків у конфронтативних ситуаціях спілкування

КТ *відмови* забезпечує мовлення батька, який відмовляється виконати прохання сина – жити у священника: “– *Ну, що ж, лишається?* – *Ні,* – сказав Василь і сильно похитав головою”³². МА *відмови* актуалізує негативну відповідь батька на прохання сина, що передають заперечне речення та невербальні засоби, які використовує батько (заперечний жест *сильно похитав головою*).

КТ *грубого спонукання* ілюструє мовлення батька, який спонукає сина припинити критикувати його дії: “– *Ну, ну, ну,*

³¹ Франко І. Навернений грішник. С. 351.

³² Там само.

пан син починає моралізувати батька! – скрикнув Темницький, живо кидаючися на кріслі. – *Нехай тільки пан син покине ту роль, бо вона йому дуже не до лиця!*”³³. Обираючи КМА наказу-докору, батько спонукає сина припинити дії (аналітична форма наказового способу 3-ї особи однини *нехай покине*), висловлює негативну оцінку (повторення вигуку *ну*, що “вживається для висловлення докору”³⁴, дієслово *моралізувати*) та вказує на невідповідність поведінки сина його статусу (семантика фразеологізму (*дуже*) *не до лиця*). Для вербалізації КТ *грубого спонукання* батько вживає КМА *заборони-осуду*: “– *Чи не стулиш ти си гавру?* – крикнув нараз Василь. – *Чи це й ти мя будеш доїдати? Мало ми свої нужди?.. <...> Мовч, дурню!* – крикнув розлючений Василь. – *Доки я ще живу, не смієш ми під ніс тикати: то так роби, а се так*”³⁵. Цей КМА передають: 1) спонукання припинити критику сина (питально-заперечне речення “*Чи не стулиш ти си гавру?*”, що за допомогою взаємодії питальної форми та заперечного компонента, експлікованого часткою *не*, набуває спонукальної сили, дієслово наказового способу *мовч*); 2) вказівка на те, якою повинна бути поведінка сина (заперечна частка *не* у сполученні з дієсловом дійсного способу *смієш* та фразеологізмом *тикати під ніс*, що означає “уперто намагатися звернути увагу кого-небудь на щось; постійно нагадувати комусь про що-небудь”³⁶); 3) негативна оцінка дій сина (питально-риторичні речення, семантика дієслова *доїдати*, що у мовленні батька негативно позначає дії сина, звертання *дурню* та тон мовлення батька *крикнув*).

КТ *звинування* ілюструє мовлення батька, який звинувачує сина в наклепі на нього перед священником: “– *А, якої ганьби? Щенюк поганій! Допитуся мене, ніби не знає! Ти бігав до попа з язиком, брехати на мене? <...> Ах ти, погана скотино, негіднику якийсь, та на свого тата, що тя згодував та виховав?*

³³ Франко І. Маніпулянтка. С. 52.

³⁴ ВТССУМ. С. 793.

³⁵ Франко І. Навернений грішник. С. 327.

³⁶ Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. Київ : Наук. думка, 2003. С. 710.

То ти ми ся тепер, на старості літ, так відплачуєш, що мені через тебе тепер ніяк межі людьми показуватися, що всі тепер на мене пальцями показують. “Адіть, говорять, пияк, розфійник, марнотратник!” То ти мені вже тепер таке строїш? Василь, говорячи тоті слова, впадав щораз в більшу лютість... Василь в опалі прискочив до нього і з цілого розмаху ударив його кулаком поза уха³⁷. Зміст МА *звинувачення*, який вживає батько, розкривають: 1) негативна оцінка сина, яку передають лайливі звертання, виражена іменниками у формі називного та кличного відмінків у сполученні з прикметником *поганий* або займенником *якийсь* (підкреслює риси, якості людей, що викликають нерозуміння, незадоволення³⁸): *ценюк поганий* (*ценюк* – “неслухняна дитина”³⁹), *погана скотино* (*скотина* – “груба, жорстока, підла людина”⁴⁰), *негіднику якийсь* (*негідник* – “той, хто здійснює ганебні, підлі вчинки”⁴¹); 2) негативна оцінка дій сина, яку ілюструють дієслова дійсного способу теперішнього часу з негативним забарвленням *допитуєся, відплачуєш, строїш*; 3) нерозуміння позиції сина (питально-риторичне речення “*А, якої ганьби?*”, яке утворене шляхом повторення репліки-стимулу сина). Батько дистанціює себе від сина, вказує на свою особливу роль у його житті (дієслова *згодував, виховав*) і, врешті, вдається до фізичної сили.

КТ *іронії* представлена у мовленні батька, який висміює сина: “– *Га, га, га!* – засміявся пан Темницький. – *Але ж то хитрий пан доктор! Що хитрий, то хитрий! При першій зустрічі з панночкою зараз і остерігає її: здалека від мене! Я заручений!*”⁴². МА *іронії* реалізують: 1) непрямо виражена негативна оцінка (окличні речення “*Але ж то хитрий пан доктор!*”, “*Що хитрий, то хитрий!*”, декларація статусу сина *пан доктор*) та 2) позначення вчинку сина як абсурдного (окличні речення

³⁷ Франко І. Навернений грішник. С. 333.

³⁸ ВТССУМ. С. 1647.

³⁹ Там само. С. 1438.

⁴⁰ Там само. С. 1336.

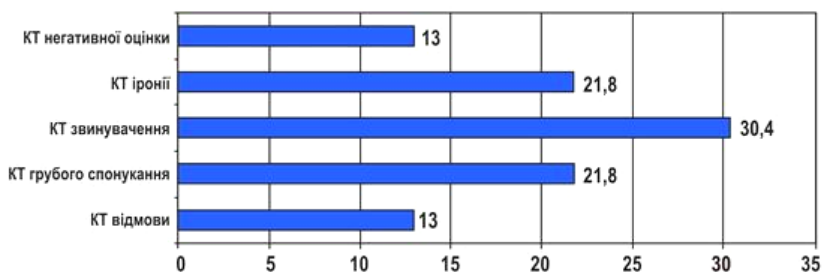
⁴¹ Там само. С. 753.

⁴² Франко І. Маніпулянтка. С. 39.

“При першій зустрічі з панночкою зараз і остерігає її: здалека від мене!”, “Я заручений!”, невербальні засоби).

КТ негативної оцінки передає оцінку батька, яку він висловлює у відповідь на брехню сина: “– Бійся бога, Мільку! Що се за наречена, про яку ти згадував?”⁴³. Актуалізуючи МА докору, батько засвідчує своє нерозуміння дій сина (питально-риторичне речення) та апелює до загальноморальних цінностей (страху перед богом), просить сина змінити свою поведінку, вказуючи на її недоречність та недопустимість (окличне речення). КТ також характеризує мовлення батька, який негативно оцінює критику сина: “– Що, ти, вирідку гадючий, ти мені, своєму вітцю, смієш розказувати, мене виноватити?”⁴⁴. Мовлення батька ілюструє МА осуду, який передає негативну оцінку дій сина через вказівку на те, що син не має права критикувати і звинувачувати батька (він порушив морально-етичні норми, і це стало підставою для його осудження), та виражається питально-риторичним реченням, лайливим звертанням батька до сина (*вирідку гадючий* (*вирідок* – “людина, що втратила кращі якості; недолюдок”⁴⁵)).

Співвідношення описаних комуникативних тактик у конфліктній сімейній комуникації ілюструє гістограма 2.

Гістограма 2. Кількісні показники комуникативних тактик у конфронтативних ситуаціях спілкування (%)

⁴³ Там само.

⁴⁴ Франко І. Навернений грішник. С. 333.

⁴⁵ ВТССУМ. С. 149.

Проаналізувавши комунікацію, ми виявляємо співвідношення комунікативних тактик в обох типах комунікативних ситуацій (табл. 1).

Таблиця 1

**Кількісні показники комунікативних тактик
у мовленні батьків у міській сім'ї**

КТ виправдовування	2%
КТ заспокоєння	1%
КТ згоди	9%
КТ надання нової інформації	29%
КТ повчання	1%
КТ позитивної оцінки	2%
КТ спонукання до виконання певних дій	14%
КТ спонукання до надання нової інформації	19%
КТ відмови	3%
КТ грубого спонукання	5%
КТ звинувачення	7%
КТ іронії	5%
КТ негативної оцінки	3%

Кооперативну комунікацію у міській сім'ї характеризують тактики *виправдовування, заспокоєння, згоди, надання нової інформації, повчання, позитивної оцінки, спонукання до виконання певних дій та спонукання до надання нової інформації*. Батьки позитивно представляють свої дії / висловлювання або дії / висловлювання дітей, дають обіцянки, сприяють покращенню психоемоційного стану дітей, підтримують пропозиції або висловлювання дітей, інформують дітей, аргументують свої дії, а також спонукають їх до повідомлення певної інформації, уточнення її змісту та виконання певних дій, зміст яких може визначатися суспільно-прийнятими нормами.

У конфліктній комунікації, яку представляють тактики *відмови, грубого спонукання, звинувачення, іронії та негативної оцінки*, батьки засвідчують своє небажання виконувати спонукання дітей, висловлюють спонукання у категоричній формі, звинувачують дітей у неналежній поведінці чи негативно оцінюють їхні дії, висміюють їх.

Для реалізації комунікативних тактик батьки використовують мовленнєві акти *дозволу, запитання, згоди, інформування, наказу, настанови, обіцянки, перепитування, похвали, пояснення* (у кооперативних ситуаціях спілкування) та *відмови, докору, звинувачення, іронії, осуду* (у конфронтативних ситуаціях спілкування). З метою актуалізації комунікативних тактик і додаткових повідомлень, батьки вживають комплексні мовленнєві акти. Це комплексні мовленнєві акти *прохання-інформування, прохання-обіцянки, заборони-осуду та наказу-докору*.

Мовлення батьків відображають різні типи речень (розповідні, окличні, заперечні, питально-риторичне, питально-заперечні), дієслова наказового / дійсного способу, сполучення дієслів з часткою *не*, прислівники, частки, вигуки, ласкаві / лайливі звертання, порівняння, фразеологізми. Є невербальні засоби комунікації.

Кооперативно-спрямована комунікація займає 77%. Найчастіше батьки повідомляють дітям нову інформацію. Також часто розпитують їх або спонукають до певних дій. Менш залученими є тактики згоди та звинувачення. Зрідка батьки виправдовуються та позитивно оцінюють дітей. Нечасто батьки застосовують й інші тактики, спрямовані на конфлікт. Найменше у комунікації реалізуються заспокоєння та повчання.

Отже, представлена у художніх творах І. Франка міська сім’я має свої особливості, що виявляються у комунікації між її членами.

1.4. МОВНА СИТУАЦІЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПОВСЯКДЕННОСТІ: РОКИ II СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Галина Мацюк *

(Львів)

Історична соціолінгвістика, методологія та джерельна база якої активно формується в українському мовознавстві, передбачає увагу до проблем типології мовних ситуацій, пов'язаних із функціями української мови. Звідси виникає потреба дослідження нових етапів мовної ситуації та мовної політики з боку різних влад, які конструювали мовні практики під час Другої світової війни. Тоді за декретом А. Гітлера від 17 липня 1941 р. землі Східної Галичини (у німецьких документах їх ще називали радянською Польщею) 1 серпня 1941 р. офіційно відійшли до Генерального Губернаторства¹ (квазідержавного утворення, що частково об'єднало етнічні українські землі міжвоєнної Польщі). За другим декретом від 20 серпня територія УРСР увійшла в склад Райхскомісаріату Україна (РКУ)², ще однієї адміністративної одиниці німецького цивільного управління. Створено й румунську “Трансністрію”, куди потрапили південні райони Вінницької області, західні райони Миколаївщини, вся Одеська область, землі Північної Буковини та

¹ № 249. 1941 р., липня 26. Повідомлення уповноваженого райхсміністра для окупованих східних територій капітана Г. Коха зі Львова Міністерству закордонних справ у Берліні в зв'язку з прилученням Східної Галичини до Генерального Губернаторства та про грабунки Угорської армії на Підкарпатті. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали*. Львів ; Київ : Піраміда, 2001. С. 373–374.

² №2 60. 1941 р., серпня 20. Декрет райхсканцлера А. Гітлера про створення Райхскомісаріату Україна. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941*. С. 391–392.

* Галина Мацюк, доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, e-mail: halyna.matsyuk@lnu.edu.ua, <http://orcid.org/0000-0001-8601-4742>

Бесарабія³. Ознаки мовних ситуацій на цих українських територіях під час тимчасової німецької окупації є новим об'єктом аналізу української історичної соціолінгвістики.

Реконструкцію мовної ситуації в роки II Світової війни логічно розпочати із територій УРСР в складі Райхскомісаріату Україна. Це адміністративне утворення об'єднало райони, які не збігалися з тодішніми державними кордонами республіки: на період 1943 р. в складі РКУ було 6 генеральних округів, зокрема Волинь/Поділля, Житомир, Київ, Миколаїв, Дніпропетровськ, Таврія і Крим⁴. Важливо дізнатися, на які форми культурного і суспільного життя на цих територіях давала дозвіл окупаційна німецька влада і яким було її ставлення до мов, як українське населення під окупацією бачило свій мовно-культурний розвиток, які функції реалізували мови в суспільстві? Відповіді на ці та інші питання сприятимуть розбудові типологічного підходу до мовних ситуацій в історичній соціолінгвістиці.

Вивчаючи національно-культурне життя українського населення в окупаційних умовах, автори праць принагідно або й зрідка аналізували функції чи конкретні системно-структурні особливості мов. Однак ці роботи відграли важливу роль: за умови відсутньої ознаки “державна зрада”, дослідники зняли звинувачення радянської пропаганди в “колабораціонізмі” з німецькою владою щодо діячів, які були керівниками чи просто виконавцями завдань мовного та культурного життя українців у роки німецької окупації⁵. Саме ці роботи привернули увагу до життя та творчості представників української науки та культури, які залишилися на окупованій українській території і про-

³ Михайлуца М. І., Нікульча І. Я. Трансністрія. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Transnistriia> (дата звернення: 09.06.2021). При уряді навіть створено “Воєноцивільний кабінет для адміністрації Бесарабії, Буковини і Трансністрії”.

⁴ Черняков Б. Офіційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.) : наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип 31. С. 52.

⁵ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львів. від. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, 2010. 328 с.

довжували виконувати свої громадянські обов'язки як культурні представники нації, приреченої на “виселення, винищення та онімечення”⁶. Наприклад, тільки в Києві у той час проживало 1139 науковців, серед них 3 академіки, 180 професорів, 253 доценти, працювали відомі художники, скульптори та співаки. Завдяки праці цих та інших людей відбувався розвиток української культури, який після розстрілів української інтелігенції в кінці лютого 1942 р. поступово пішов на спад, чимало гуманітаріїв були репресовані, майже всі зазнали ідеологічного тиску⁷. Ще один із результатів згаданих досліджень полягає в публікації недоступних раніше українському читачеві архівних матеріалів Третього рейху та в створенні щодо них нової інтерпретації про погляди німецької влади на українців з контексту теорії вищості арійської раси⁸. Крім того, праці доносять характеристику культурного життя на фоні ознак економічної ситуації та національно-визвольного руху, який розростався в окупаційних умовах з метою створення самостійної Української держави⁹. І насамкінець, дослідження вперше ілюструють розвиток української мови, зокрема динаміку лексичної системи одиниць української мови на підставі появи нових термінів місцевого самоврядування¹⁰. Тобто отримані результати про життя в окупаційних умовах зі свого боку навіть спонукають до розкриття ознак мовної ситуації як маловідомого вияву повсякденності носіїв мов на території РКУ.

⁶ Попович М. Нарис історії культури України. Київ: АртЕк, 1998. С. 636.

⁷ Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми. *Література та культура Полісся*. Сер.: історичні науки. 2013. Вип. 6. С. 183, 193.

⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів: [б. в.], 1993. С. 17–462.

⁹ Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.); Армстронг Дж. Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941–1945 років / пер. Вадим Ковалюк. 2009. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Armstrong_John/Heroichne_i_liudske/ (дата звернення: 15.12.2020)

¹⁰ Наконечна Г. Українська термінологія місцевого самоврядування часів німецької окупації (1941–1944) (на матеріалі українських періодичних видань). *Проблеми української термінології. Вісник нац. ун-ту “Львівська Політехніка”*. Львів : Вид. Львів. політехніки, 2011. № 709. С. 103–106.

Щоб розкрити цю проблему, потрібно виокремити склад адресантів комунікації про мови, а також проаналізувати формування мовних практик як результат реалізації функцій мов. За об'єкт аналізу обрано соціолінгвістичну інформацію зі спогадів учасників подій, документів німецьких архівів та архівів Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), а також з легальних україномовних періодичних видань РКУ 1941–1943 рр. За предмет аналізу послужили ознаки мовної ситуації: ставлення представників німецької влади та української інтелігенції до мовно-культурного розвитку населення, мовні практики і розвиток суспільних функцій мов, зокрема мови в суспільній комунікації влади з суспільством, українсько-російська двомовність міського простору, стан української літературної мови, розвиток її суспільних функцій в освіті та УАПЦ, розвиток суспільних функцій німецької мови в навчанні та в комунікації дорослих.

Джерельну базу дослідження становлять спогади офіційних адміністративних, культурних та громадських діячів як учасників подій, зокрема Л. Форостівського¹¹; Г. В'юн¹² та П. Байбака¹³, К. Паньківського¹⁴, М. Дорошенка¹⁵, опубліковані документи з німецьких¹⁶, радянських¹⁷ та церковних архівів УАПЦ¹⁸, а

¹¹ Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. Буенос-Айрес : Вид-во Миколи Денисюка, 1952. 79 с.

¹² В'юн Г. Під знаком Червоного Хреста в Полтаві 1941–1942 рр.: спогад-звіт для історії. Новий Ульм : Українські вісті, 1973. 46 с.

¹³ Байбак П. Т. Смолоскип ОУН на Слобожанщині. *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні*: зб. статей, спогадів і документів. Торонто ; Нью-Йорк, 1985. С. 264–276.

¹⁴ Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1965. 479 с. (Життя і мислі. Книжка сьома).

¹⁵ Дорошенко М. Українська трагедія. Спогади з Другої світової війни. Нью-Йорк, 1980. 228 с.

¹⁶ Додатки. Документи. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Париж ; Нью-Йорк ; Львів: [б.в.], 1993. С. 463–627.

¹⁷ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали / під заг. ред. Ярослава Дашкевича та Василя Кука. Київ ; Львів : Піраміда, 2001. 555 с.

¹⁸ Українська Православна Церква під час Другої світової війни (1939–1944). *Мартирологія українських церков. Т. 1. Українська православна церква України*: документи, матеріали, християнський самвидав / упор. і зред. Осип Зінкевич і Олександр Воронин. Торонто ; Балтимор : Укр. Вид. “Смолоскип” ім. В Симоненка, 1987. 1207 с.

також 1243 номери дев'яти україномовних легальних газет, зокрема випуски “Визволеної України”, “Відродження” (Ромни), “Відродження” (Миргород), “Відродження” (Тараща), “Горохівських вістей”, “Вінницьких вістей”, “Дніпропетровської газети”, “Українських вістей”, “Уманського голосу”*. Методи аналізу: елементи контент- та дискурс-аналізу, біографічний, зіставний, соціолінгвістичної реконструкції та соціолінгвістичної інтерпретації.

Питання про мовну ситуацію в РКУ розкриває взаємодію мов та окупаційної влади, ставлення населення до мов, мовні практики, потребу розвитку літературного стандарту та суспільних функцій української та німецької мов. Результати актуальні не тільки для історичної, але й прикладної чи типологічної соціолінгвістики.

В основу аналізу покладено: мультидисциплінарний підхід до соціальної історії з метою аналізу норм і вжитку мови, а також впливів влади на кодифікацію та стандартизацію¹⁹; обґрунтування зв'язку функцій і статусу мов з ідеологією²⁰; положення празької лінгвістичної школи про роль спланованого втручання в розвиток мови²¹, праці з історії преси²² та історії церкви²³ в роки німецької окупації, а також з історії радянського мовознавства²⁴.

* “*Визволена Україна*” – 57 доступних номерів за 1942–1943 рр. (газета Чуднівської округи); “*Відродження*” (Ромни) – 115 доступних номерів за 1941–1943 рр. (газета Роменської міської управи); “*Відродження*” (Миргород) – 96 номерів за 1941–1942 рр. (з Миргородської округи); “*Відродження*” (Тараща) – 95 номерів за 1941–1942 рр.; “*Горохівські вісті*” – 30 номерів за 1943 р. (підназва *Gorochower nachrichten*); “*Вінницькі вісті*” – 210 номерів за 1941–1943 рр. (підназва *Winnizaer nachrichten*); “*Дніпропетровська газета*” – 330 номерів за 1941–1943 рр. (щоденний офіційний орган м. Дніпропетровська); “*Українські новини*” – 103 номери за 1942–1943 рр. (Смілянський округовий часопис); “*Уманський голос*” – 207 номерів за 1941–1943 рр. (часопис з Умані).

¹⁹ Handbook of historical sociolinguistics. 2012. 704 p.; Auer A., Peersman C., Pickl S., Rutten G. et al. Historical sociolinguistics: the field and its future. 2015; 1(1): 1–12; Nevalainen T. What are historical sociolinguistics? 2015; Vol. 1: Is. 2.

²⁰ Scutnabb-Kangass T. “Mother Tongue”: The theoretical and sociopolitical construction of a concept. *Phillipson R. Status and function of language and language varieties*. 1989. P. 450–477.

²¹ Havránek B., Jakobson R., Mathesius V., Mukařovský J. et al. Úvodem. *Slovo a slovestnost*. 1935. Nr. 1 – S. 1–7. URL. <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=1> (дата звернення: 19.12.2020). Planned intervention in language development. *Josef*

Виклад основного матеріалу дослідження передбачає характеристику ставлення до мов окупаційної влади та українського населення, зокрема світської та церковної інтелігенції, а також розкриття мовних практик українського населення, які почали розвиватися в ці роки.

1. Перспективи розвитку функцій мов у результаті ставлення німецької влади до мовно-культурного розвитку українців. У складі адресантів комунікації про мови вирішальну роль відігравали представники німецької влади. З початком окупації всі питання внутрішньої політики в РКУ належали міністерству у справах окупованих східних територій, яке офіційно розпочало роботу 17 липня 1941 р. З листопада 1941 р. райхскомісаром України став гауляйтер (обласний керівник нацистської партії) і обер-президент Східної Пруссії Е. Кох, який перебував у Рівному і за свідчення архівних документів, працював, як “другий Сталін”²⁵.

Німецька влада пояснювала свою присутність на території України потребою її звільнення від більшовизму. Ставлення

Vachek (in collaboration with Josef Dubský). Dictionary of the Prague School of Linguistics / ed. by Libuše Dušková. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, 2003. P. 131.

²² Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми. С. 265–275. Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією. “Райхскомісаріат Україна” та землі під військовою окупацією. *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні*. С. 290–296. Черняков Б. Офіційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.): наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2006. Вип 31. С. 51–68. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648> (дата звернення: 11.12.2020).

²³ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. У 4 т., 5 кн. Нью Йорк ; Баунд Брук: Українська Православна Церква в США, 1975. Т. 4. Кн. 2. 417 с.

²⁴ Мацюк Г. Суспільна природа мови в радянському мовознавстві: концепція М. Марра. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2010. С. 44–54.

²⁵ № 92. Розмова Гітлера, записана Кеппенем. Головний штаб фюрера, п'ятниця, 19 вересня 1941 р.). *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 533.

влади до мов з контексту завдань німецької пропаганди і перспектив культурного та національного розвитку українців сьогодні розкривають нові архівні документи, опубліковані в дослідженні В. Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” (1993), а також у праці “Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали”²⁶ (2001). Документи дозволяють виокремити тих, хто відіграв вирішальну роль в організації та розвитку культурно-суспільного життя в РКУ: насамперед, А. Гітлера та його найближче оточення (А. Розенберг, Г. Гімлер), а також виконавців і безпосередніх представників влади на місцях, зокрема Е. Коха і його заступника П. Даргеля. Документи відображають покрокове ставлення німецької влади до мов.

Варто почати з інструкції, що вийшла в червні 1941 р., з вимогою вести пропаганду серед населення “зрозумілою і вживаною мовою”²⁷. У липні з Берліна надійшли приписи, пов’язані вже із “порядком вживання мов”: до військовополонених Червоної армії потрібно було звертатися російською мовою, з цивільним населенням розмовляти його мовою²⁸. Підкреслюю, що цей же підхід влада застосовувала і в Німеччині: греко-католицькі священники не мали права давати україномовні молитовники робітникам-українцям зі Сходу²⁹. Очевидно, через диференціацію мововжитку влада свідомо не допускала єдності українців.

Ще на період липня 1941 р. напрями культурного відродження українців були дискусійними навіть у середовищі найближчого оточення Гітлера: сприяти чи не сприяти розвитку цієї нації? Оскільки приписи не надходили, якийсь період влада на місцях вирішувала ці питання самостійно³⁰. У вересні місцева

²⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941.

²⁷ № 54. Інструкція ОКВ про застосування пропаганди в плані “Барбаросса”. Берлін, червень 1941 р. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 501.

²⁸ № 58. Лист Гайдріха (СД) до найвищих керівників СС і поліції. Берлін, 2 липня 1941 р. Таємна справа Райху. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 506.

²⁹ Паньківський К. Роки німецької окупації. С. 205.

³⁰ № 65. Протокол засідання Гітлера з керівниками Райху (16 липня 1941 р.). Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 514.

влада отримала дозвіл на функціонування усної та письмової української мови без обмежень і право на українську пресу “за умови, що вона утримується в обмеженому об’ємі і підлягає суворій цензурі”³¹.

На кінець грудня 1941 р. курс німецької влади, як підтверджують сформульовані перспективи розвитку освіти українців, почав виявляти свій антиукраїнський характер. Центральна влада давала дозвіл на розвиток лише частини професійних шкіл середньої ланки і вимагала закриття усіх інших закладів. Документ стверджував: “Високі навчальні заклади: університети, політехнічні інститути; вищі школи: гімназії та інші подібні заклади; середні школи; семінари, загальні середні школи; професійні школи: загальні школи зі спеціалізацією для певної спеціальності. Всі школи, що належать до цих категорій, треба закрити”³².

Ставлення Гітлера до культурно-освітнього відродження українців формувалося в душі вишості німецької раси. У квітні 1942 р. він стверджував про освіту українців: “не можна дозволити, щоб навіть одному вчителю прийшла б ідея раптом оголосити про обов’язковість для підкорених народів ходити у школу. Якщо росіяни, українці, киргизи та ін., умітимуть читати і писати, то це може нам тільки нашкодити...”³³. Е. Кох розвинув ці думки: “...Ми були б мерзотниками, якби що-небудь робили для української освіти, зокрема для підвищення рівня інтелігенції!”* і в травні 1942 р. дозволив відкрити у Києві тільки чотирирічні школи для дітей 9–12 років.

Оточення Гітлера ставило питання про германізацію території, у цьому процесі вирішальною була не німецька мова як

³¹ № 88. Основні вказівки про поведінку з українським населенням (Вересень 1941 р.). *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 530.

³² № 114. Постанова VII секції вермахту зони Б (Україна) стосовно навчання. 29 грудня 1941 року. Постанова № 34. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 549–550.

³³ № 125. Думки Гітлера з приводу України. 11 квітня 1942 р. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 560.

* Цит. за: Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2007. № 15. С. 198.

перший крок, а виселення українців зі своєї території, тому що Схід мав бути “заселений людьми лише німецької, германської крові”³⁴. У листопаді 1942 р. вийшла секретна інструкція, присвячена українському питанню. Її 16 пунктів містили приписи щодо освітньо-культурного і церковного життя українців: дозволити навчання тільки в 4-класних школах, закрити всі “Просвіти”, всі культурні установи (театри та кінотеатри), не допустити єдності церков (автокефальної та автономної)³⁵. Тоді ж Е. Кох видав наказ про закриття вищих шкіл та ліквідацію Української Академії Наук, а восени розпочав наступ на театральне життя, кіномистецтво, музейну справу³⁶.

Завершену сутність теорії вищості німецької раси ілюструє документ про цінність німецького народу на противагу українському. Так, у квітні 1943 р. Е. Кох стверджував: німецький народ – панівний, тому інше “населення мусить працювати, працювати і ще раз працювати”; “расово найпростіший німецький робітник біологічно в тисячу разів цінніший порівняно з тутешнім населенням”³⁷ і под. Усі документи виявляють ставлення влади до мови як до ресурсу, яким можна керувати, тобто як засобу пропаганди, а не як вияву культури чи освіти всього підкореного народу. Він, за рішенням влади, не мав шансів для розвитку.

Збереглися характеристики українського повсякдення в донесеннях конкретних представників окупаційної влади і членів ОУН, які, нагадаю, проголосили 30 червня відродження Української держави і здійснювали її розбудову не тільки на території Галичини, але і Сходу України (донесення

³⁴ № 132. Заява Гімmlера з приводу германізації (червень–липень 1942 р.). *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 566.

³⁵ № 152. Секретна німецька інструкція стосовно України. Листопад 1942. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 587.

³⁶ Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.). С. 183, 187–188.

³⁷ № 173. Уривок із виступу Коха про поводження з населенням на Україні. Головний штаб 1 квітня 1943 р. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 608.

фіксують аббревіатури ЗУЗ і СУЗ, відповідно західноукраїнські землі та східноукраїнські землі).

Так, в одному із листів до Берліна представник міністерства закордонних справ писав про ознаки українського населення “колишньої Росії”, як він назвав Східну Україну: “Тут інтенсивна радянська робота за 24 роки усунула всіх здатних до керівництва українців. Населення майже повсюдно робить враження отупілого. В теперішній війні вони теж, безумовно, не вбачають хрестового походу проти більшовицької системи, а бачать передусім знищення, смерть і втрату решток свого вбогого майна. На селі, звичайно, настрої майже скрізь швидко покращується завдяки надії за допомогою німців знову отримати у власність землю”³⁸. Донесення членів ОУН, загони яких просувалися до Києва, теж підтверджують травматичний стан людей після умов радянського періоду життя. Однак документи фіксують іншу характеристику суспільної свідомості та мови українців Східної України: “Люди на Київщині дуже гарні, свідомість національна дуже глибока. Всі горнутья до нас надсподівано. Правда – страшно бідні...”, “Національний ґрунт-несподівано добрий. Кращий, чим у багатьох околицях Галичини...”³⁹.

Донесення з деяких сіл Житомирської та Київської областей теж підтверджують складні умови життя української людини. “Загал населення зубожілий, не мають що їсти, брак хліба зовсім. Люди обдерті, босі, хати обірвані, опущені, почорнілі, тини поламані. Церкви порозбирані ... Навіть нам не вірять і уважають (зразу лише) за німців, що добре вивчили

³⁸ № 116. 1941 р., липня 14. Звіт представника Міністерства закордонних справ при Верховному командуванні 6 армії в Житомирі Гелленталя до міністерства закордонних справ у Берліні про ставленні українців до німецьких збройних сил, проголошення Української держави у Львові та переслідування українських націоналістів, а також про важке економічне становище в Україні. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941*. С. 202.

³⁹ № 126. 1941 р., липня 16. Звіт керівника Східної похідної групи ОУН з Житомира Проводові ОУН про просування групи через Волинь у напрямі Києва. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941*. С. 221.

українську мову”⁴⁰. “Народ в основі здоровий і здібний до державного життя. Брак головно інтелігенції, вона була чужа переважно, наша ж знищена. Вивезена. Місто було чуже, таким і осталося”⁴¹.

Документи фіксують характеристику усної розмовної форми української мови, наприклад, на Київщині. “У жінок на селі прекрасна українська мова, аж любо слухати. У мужчин часто засмічена... Назагал село по голодовій катастрофі в 1933 р. вже почало поволі відживати. Вже чути гавкіт пса і де-не-де щораз частіше українську пісню”. “Назагал село київське – прекрасний елемент, здорова душа. Велика природня інтелігенція. Тільки ще помітно вбивчі сліди постійного психічного терору і постійного недоїдання...”⁴².

У спогадах учасниці подій зафіксовано враження східноукраїнського і західноукраїнського населення один від одного: Перед Проскуровом (сьогодні Хмельницький): “їдемо дальше кіньми, люди нас вітають щиро. Спочатку здержано, беруть нас за німців, що вміють говорити по-українськи, і звідси та здержавність і холодність. Та коли переконаються, що ми такі самі українці, як і вони, то гостинності й щирості нема меж. Так, як вміють наші брати з-за Збруча гостити, так ми не вміємо. Хто раз загостив в наші степи, того все щось тягне туди, де чуєш серце України”⁴³.

2. Шанси для розвитку функцій української мови в результаті ставлення української інтелігенції до мовнокультурного розвитку населення. Важливо пам’ятати, що в

⁴⁰ Там само. С. 223.

⁴¹ Там само.

⁴² № 130. 1941 р., липня 20. Звіт керівника Східної похідної групи Ястаруха з села Пашківка біля Києва до Проводу ОУН про ситуацію на Київщині та про організаційні завдання ОУН”. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941.* С. 230.

⁴³ № 135. 1941 р., жовтня 18. Спогади учасниці Південної похідної групи ОУН про працю на Вінничині та Дніпропетровщині”. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941.* С. 239.

інституціях, установах працювали залишені для розбудови української держави в умовах окупації націонал-патріотичні сили, залишалися журналісти, письменники, вчителі, а також представники духовенства. Ці та інші соціогрупи мали досвід життя в тоталітарній державі. Відомо, що до 1941 р. компартійна влада СРСР розбудувала функції російської мови в суспільних сферах радянських республік. Сформований після 1991 р. новий напрям в історичній науці, а саме історіографія радянського терору, впровадив в обіг нову документальну базу про діяльність різних органів влади щодо української інтелігенції. Якщо зі змістом цих документів пов'язати марксистську теорію мови радянського мовознавця М. Марра, то постає така взаємодія чинників у поясненні розширення функцій російської мови: 1) вихід секретного документа Державного політичного управління 1926 р. “Про сепаратизм”, що містив приписи цього державного органу безпеки про згортання українізації та скеровував всю роботу на місцях на фізичне знищення української гуманітарної, наукової та церковної інтелігенції дорадянського і радянського періодів⁴⁴; 2) втрати мільйонів носіїв української мови, в основному, жителів сіл, під час спланованого Голодомору 1932–1933 рр.⁴⁵; 3) впровадження російської мови як обов'язкового предмета в навчальні програми усіх неросійських шкіл з 1938 р.⁴⁶; 4) застосування “новітньої теорії мови” акад. М. Марра як вияву марксистського мовознавства, яка вмотивовувала розвиток єдиної мови

⁴⁴ № 26. Таємний обіжник ГПУ УСРР. Про український сепаратизм. 4 вересня 1926 р. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. *ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. Особи. Факти. Документи*. Київ: Абрис, 1997. С. 254–267.

⁴⁵ За експертизою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, сукупні демографічні втрати внаслідок голодомору в Україні в 1932–1934 рр. становлять 5063 тис. осіб, в тому числі в сільській місцевості – 4428 тис. Втрати українців в тогочасних межах УСРР становили 91,2% на фоні інших національностей (8, 8%) (Рудницький О. П. Висновок експерта. Київ. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. 2009. С. 18. URL: <https://www.idss.org.ua/golodomor/pdf/expert.pdf> (дата звернення: 23.12.2020).

⁴⁶ Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У “Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України”: зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР. 1938. № 33. С. 5–7.

при комунізмі, російської⁴⁷. Крім того, до 1941 р. українське суспільство перейшло через “чистки” в різних соціальних групах і терор 1937–1939 рр. щодо духовенства та вірян УАПЦ формації 1921 р., яких, за соціографічними дослідженням М. Шаповала, в Україні 30-х років було 12 млн. (Це та частка населення, яка вживала у богослужінні українську мову⁴⁸, що востаннє звучала у православних храмах у 1936 р.).

Ставлення населення до мов впливало із пережитого досвіду в радянській державі до окупації і з тих сподівань, які люди пов’язували з новою владою. Зважаючи на її пропагандистську тезу про звільнення від більшовизму, українці повірили в свою політичну, мовно-культурну та релігійну свободу, яка несла їм нові перспективи для розвитку функцій саме української мови після радянської русифікації. Вже 30 червня 1941 р. було проголошене відновлення Української держави, про що свідчив документ “Акт відновлення Української держави” для визволення українців “з-під московської окупації”⁴⁹. Однак масштаби національно-визвольного руху, зокрема осередки в Києві, Дніпропетровську, Харкові, Миколаєві, Житомирі та Вінниці, насторожували окупаційну владу: донесення в Берлін фіксували настрої населення, насамперед, поширення ідеї незалежної держави серед населення міст та інтелігенції⁵⁰. Тому вже в грудні 1941 р. на одній із нарад прозвучали вимога А. Гітлера про припинення “українських прагнень до незалежності” й проголошувалося право фюрера приймати рішення “про формування української інтелігенції”⁵¹.

⁴⁷ Мацюк Г. Суспільна природа мови в радянському мовознавстві. С. 44–54.

⁴⁸ Шаповал М. Соціографія України. 1. Соціальна структура України. Прага: Вільна Спілка, 1933. Ч. 1. С. 70.

⁴⁹ № 56. Акт відновлення Української держави. Львів, 30 червня 1941 р. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 504.

⁵⁰ № 68. Уривок із донесення айнзацгруп поліції безпеки і СД про діяльність і ситуацію в СРСР № 1. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 517. № 81. Донесення про ситуацію в Україні. 27 серпня 1941 р. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 525.

⁵¹ № 108. Звіт про нараду в райхскомісара освіти 5 грудня 1941 р. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 545.

Правда, до кінця 1941 р. по всій території РКУ стихійно відродилися різні форми українського життя, серед них – українські школи, україномовна легальна періодика та УАПЦ. Школи, зруйновані і пограбовані в ході боїв і наступу та відступу німецької та радянської армій, почали відновлювати жителі сіл і міст. Учителі працювали в складних умовах: не було підручників, зошитів, а взимку й опалення. Появі легальної періодики, на думку сучасних істориків, посприяло кілька чинників: представники українського національного руху (увійшли до місцевих органів влади в населених пунктах і взяли під опіку культурно-освітню сферу), наявність матеріально-технічної бази (колишні радянські друкарні) та частина їх творчих працівників, яка вижила в роки терору⁵².

Люди, які відроджували мовно-культурне життя, мали складні умови праці. Як згадує очевидець з Харкова, редакція та друкарня газети “Нова Україна” готували випуски газети в умовах голоду та холоду⁵³. Відновлення УАПЦ продовжило перервану радянською владою в 1936 р. традицію богослужінь українською мовою, однак цю Церкву не підтримувала німецька влада, вона толерувала Автономній православної церкві, підлеглій патріархові в Москві (адже, як щойно вже згадувалося, був припис з Берліна про недопущення єдності церков для ослаблення єдності населення). Очевидно, що відродження національно-культурного та релігійного життя актуалізувало суспільні функції української мови в школах, періодиці та Церкві.

На жаль, на період лютого 1942 р. окупаційна влада вже знала, що представники національно-визвольного руху займають керівні посади в редакціях офіційних газет. Тому з Берліна прийшла вимога очистити провінційні газети від “шкідливих” елементів, як це було зроблено в київській періодиці. Крім цього, берлінський документ визнав за націоналістичні організації Спілку письменників на чолі з Оленою Телігою, Академію Наук

⁵² Стельникович С. В. Офіційна україномовна преса генерального округу “Житомир” *Гуржійські історичні читання*. 2013. Вип 6. С. 235–237.

⁵³ Байбак П. Т. Смолоскип ОУН на Слобожанщині. С. 274.

та Українську Автокефальну Православну Церкву⁵⁴. Ці та подібні рішення означали початок згортання культурно-суспільної роботи української інтелігенції в РКУ.

Отже, адресанти комунікації про мови, німецька влада та представники українського населення, мали різні бачення перспектив статусу та функцій мов.

3. Мовні практики і розвиток суспільних функцій мов.

Комунікацію влади з суспільством ілюструє співвідношення газет у Києві за 1941–1943 рр.: 16 україномовних, 9 німецькомовних і 2 російськомовні⁵⁵. Логічно припустити, що окупаційна влада певною мірою конструювала мовні практики українською, німецькою та російською мовами (цю логіку підтверджує і кількісна характеристика періодичних видань)⁵⁶.

Листування львівського історика І. Крип'якевича і київського дослідника О. Оглоблина за період 1941–1942 рр. розкриває пріоритетні для німецького командування теми україномовної періодики: боротьба з марксизмом, більшовизмом і русифікацією, зв'язки з Європою, дослідження українсько-німецьких взаємин, видання джерел⁵⁷. Проблематика використаних для аналізу 1243 газетних випусків 9 офіційних часописів підтверджує цей встановлений окупаційною владою алгоритм висвітлення подій.

Усі легальні газети, дозволені як канали впливу окупаційної влади на населення, в першу чергу доносили промови Гітлера, Геббельса та представників місцевої окупаційної влади, містили її інструкції, розкривали становище на фронтах та висвітлювали міжнародні події і завжди протиставляли терор

⁵⁴ № 120. Уривок із донесення про події у СРСР № 164. 4 лютого 1942 р. Секретна справа Райху. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 555.

⁵⁵ Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми. С. 265.

⁵⁶ Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України (дата звернення: 11.12.2020).

⁵⁷ Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.). С. 194.

більшовиків відбудові різних сфер життя за німецької влади, іноді включали передруки з інших видань*.

І все ж новостворені періодичні видання відроджували українознавчі знання читача, публікуючи статті про українську культуру та її представників, про державні українські свята періоду Визвольної боротьби 1917–1921 рр. Статті розкривали творчість Т. Шевченка⁵⁸, доносили знання про Г. Сковороду⁵⁹, Леся Українку⁶⁰, М. Гоголя⁶¹, П. Куліша і Г. Барвінок⁶², М. Лисенка⁶³, М. Леонтовича⁶⁴, М. Грушевського⁶⁵, В. Чехівського⁶⁶, Д. Яворницького⁶⁷, О. Олеса⁶⁸, М. Хвильового⁶⁹, О. Вишню⁷⁰ та ін. Деякі з проаналізованих газет в колонтитулах мали навіть український тризуб

* Видання створювалися в експрес-режимі, коли нова влада ще не змінила ідеологічно забарвлених назв вулиць з попереднього режиму. Одна із новостворених газет “Відродження” з Таращі в першому номері закликала: “Передплачуйте свій український часопис (адрес: Друкарня *Радянська* 7). Редакція міститься в приміщенні Кооперативного Товариства”, див.: Передплачуйте часопис! *Відродження (Тараща)*. 24.09.1941. № 1. С. 1). Розмова про зміну радянських назв вулиць виникла дещо пізніше (Про назву вулиць. *Дніпропетровська газета*. 23.11.1941. № 39. С. 2).

⁵⁸ Шевченко на Волині і Вечір пам’яті Т. Г. Шевченка. *Українські новини*. 13.03.1943. № 20. С. 4; Музей Тараса Шевченка в Кирилівці. *Українські новини*. 26.09.1942. № 77. С. 4; До 82-ої річниці з дня смерті Т. Г. Шевченка / Шевченко на Волині. *Уманський голос*. 14.03.1943. № 20. С. 3; Тарас Шевченко. *Уманський голос*. 04.04.1943. № 26. С. 3.

⁵⁹ Григорій Сковорода – предтеча українського відродження. *Уманський голос*. 17.09.1942. № 75. С. 3.

⁶⁰ Де жила в Києві Леся Українка? *Українські новини*. 03.02.1943. № 1. С. 4.

⁶¹ Тут жив Гоголь. *Українські новини*. 03.03.1943. № 17. С. 4.

⁶² Панько Куліш і його дружина Ганна Барвінок. *Українські новини*. 03.04.1943. № 26. С. 4.

⁶³ Про українську пісню і Миколу Лисенка. *Українські новини*. 26.08.1942. № 68. С. 4.

⁶⁴ Микола Леонтович – одна із жертв большевизму. *Уманський голос*. 04.04.1943. № 26. С. 3.

⁶⁵ Останні роки життя проф. Михайла Грушевського. *Уманський голос*. 25.06.1942. № 51. С. 2.

⁶⁶ В. М. Чехівський. *Вінницькі вісті*. 28.12.1941. № 42. С. 5.

⁶⁷ Спадщина Д. І. Яворницького. *Дніпропетровська газета*. 04.12.1941. № 48. Зберегти будинок Д. І. Яворницького. *Дніпропетровська газета*. 05.12.1941. № 49.

⁶⁸ Поезії О. Олеса. *Дніпропетровська газета*. 14.12.1941. № 57. С. 3.

⁶⁹ Микола Хвильовий – жертва большевизму. *Уманський голос*. 19.11.1942. № 93. С. 3.

⁷⁰ Доля Остапа Вишні. *Уманський голос*. 30.04.1942. № 35. С. 4.

і фіксували в публікаціях вітання вчителів та учнів “Слава Україні”. (Так, газета “Уманський голос” почала виходити з 31.08.1941 р., наведене гасло було в підзаголовку до 9 січня 1942 р., номери з 11 січня і надалі вже виходили без нього). Правда, потрібно підкреслити, що кількість публікацій, присвячених мовній та культурно-історичній тематиці, була невеликою, лише близько сотні із усіх проаналізованих газет містили подібну інформацію. Однак навіть ця частка дає підстави пов’язувати українознавчу тематику в випусках легальних газет з тими фахівцями, які шукали шляхів відродження україноцентричної суспільної свідомості населення в нових окупаційних умовах, природу та сутність яких вони швидко збагнули: нова тоталітарна система прийшла на зміну попередній.

Перспективи розвитку німецькомовних практик зростали через офіційний статус німецької мови. Німецьку мову вивчали школярі та дорослі. Однак були сільські школи, в яких бракувало вчителів німецької мови, як на Дніпропетровщині⁷¹. У початкових школах Миргородського району на Полтавщині, які розпочали заняття в січні 1942 р., теж вперше з’явилися нові предмети – німецька мова, каліграфія та рукоділля⁷². Відсутність підручників з німецької мови була відчутною, правда, вчителі допомагали дітям засвоїти ознаки цієї нової для них мови⁷³, а з часом був укладений і перший новостворений в умовах окупації підручник⁷⁴.

Для вивчення німецької мови у різних містах України влада організувала курси для дорослих. Наприклад, в Умані 350 учителів та службовців вивчали німецьку мову⁷⁵. Для її самостійного вивчення періодичні видання створювали нові рубрики,

⁷¹ Середні школи Дніпропетровщини. *Дніпропетровська газета*. 23.10.1941. № 13. С. 2.

⁷² Заняття в школах. *Відродження (Миргород)*. 15.01.1942. № 5. С. 1.

⁷³ Степовий М. До питання про нові умови в роботі школи. *Відродження (Миргород)*. 21.03.1942. № 23. С. 2.

⁷⁴ Степовий М. В школах Шишацького району. *Відродження (Миргород)*. 25.04.1942. № 32. С. 1.

⁷⁵ Курси німецької мови. *Уманський голос*. 01.02.1942. № 10. С. 3.

запропонований матеріал був розбитий на уроки⁷⁶. У Вінниці курси існували при педагогічному інституті й готували вчителів німецької мови для шкіл. Тут, крім німецької мови, курсанти вивчали німецьку літературу, методику викладання німецької мови, українську літературу, історію України⁷⁷. За розпорядженням німецької влади в Києві з 15 вересня 1942 р. мав би запрацювати німецький педагогічний інститут⁷⁸. Газети поширювали інформацію про німецькомовні видання⁷⁹.

У спогадах Леонтій Форостівський підкреслює, що незнання німецької мови коштувало часто українцям життя: у Києві вже з перших днів “спочатку як закладники по 50, 100, 200 й 300 осіб за раз, німці почали щоденно розстрілювати й українців. Потім масово стали шукати й нищити націоналістів, а большевицьке підпілля закидало німецького окупанта доносами на українців і, не знаючи мови, останні з гестапо вже не поверталися”⁸⁰. Хоча у спогадах є приклади, які свідчили, що були українці, які знали німецьку мову, і саме вони виявляли перекладачів (насправді агентів, залишених для спеціальних завдань радянськими органами), які неправдиво перекладали зміст прохань місцевого населення до німецької влади. Було багато прикладів маніпуляції, на зразок: “перекладач сказав німцеві, що цей чоловік має велику родину і прохає дощок на ремонт хати. Комендант відмовив. Прохач, на щастя, сам знав німецьку мову. Він попросив перекладача його просьбу повторити. Той повторив, але комендант піднявся і вдарив кулаком по столі, і знову відмовив. Правда, прохач, на здивування коменданта, звернувся до нього німецькою мовою й пояснив, що він прийшов просити не дощок, а хліба”⁸¹.

Статус української мови в суспільстві обговорювався з метою формування української ідентичності та відродження

⁷⁶ Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 26.04.1942. № 34. С. 4; 03.05. 1942. № 36. С. 4; 10.05.1942. № 38. С. 4; 14.05.1942. № 39. С. 4; 21.05.1942. № 41. С. 4; 07.06.1942. № 46. С. 4; 18.06.1942. № 49. С. 4.

⁷⁷ Українці вивчають німецьку мову. *Уманський голос*. 06.09.1942. № 72. С. 3.

⁷⁸ Педагогічний інститут у Києві. *Уманський голос*. № 75. 17.09.1942. С. 3.

⁷⁹ Німецькі українознавчі видання. *Уманський голос*. 26.10.1941. № 16. С. 2

⁸⁰ Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. С. 37.

⁸¹ Дорошенко М. Українська трагедія. С. 37.

України⁸². Газетні публікації розширювали знання про функції української мови за межами України на територіях, де проживало українське населення і на яких радянська влада знищила освіту українською мовою (Воронежчина, Курщина, Кубань, Казахстан, Далекий Схід), розкривали радянську пропаганду про “національне шкідництво” та мовознавців-“ворогів народу”⁸³, описували багатство української мови у перекладах та поширювали знання про перекладачів⁸⁴.

Про мовні практики українською та російською мовами як ознаки міського простору свідчать спогади та публікації періодичних видань. Так, перед війною населення Києва сягнуло 846,3 тис, але місто не мало українського обличчя. Через сувору і голодну зиму 1941 р., через дії гестапо населення на період 1.04.1942 р. зменшилося до 352139 осіб, українці становили 80%, росіяни 14,2, поляки 2,2%, білоруси 1,5%, німці 0,8%⁸⁵. І все ж “Київ, маючи на папері 80% українців, вдома, на вулиці, ба, навіть, в установах на роботі балакав російською мовою, що дуже вражало кожного українця, що вперше попадав до Києва й ніяк не розумів, що в ньому таке робиться”⁸⁶. З листів Людмили Фої, учасниці організованого українського (не радянського) підпілля в окупованому Києві, постає характеристика молодіжного середовища, зокрема в медінституті, де дівчина навчалася: студенти належали до двох таборів, “російсько-більшовицького” та українського, який не дозволив одному із викладачів перейти на російську мову викладання⁸⁷. Водночас у Києві вже формувалися й мовні практики німецькою мовою: очевидець стверджує, що Київ “намагався й починав, хоч і погано, балакати по-німецьки”⁸⁸.

⁸² І. К. Рідне слово. *Відродження (Миргород)*. 21.01.1942. № 7. С. 1. Відродження рідної мови. *Уманський голос*. 16.07.1942. № 57. С. 3.

⁸³ Як Москва нищила українську мову. *Уманський голос*. 23.07.1942. № 59. С. 4.

⁸⁴ Духовний концерт у соборі Св. Андрія Первозванного. *Уманський голос*. 30.08.1942. № 70. С. 3.

⁸⁵ Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. С. 45–46.

⁸⁶ Там само. С. 51.

⁸⁷ Іванченко В. Квітка у червоному пеклі. Життєвий шлях Людмили Фої. Торонто ; Львів: Літопис УПА, 2009. С. 10.

⁸⁸ Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. С. 52.

У Вінниці російська мова звучала в офіційних установах, крамницях та ресторанах. Мовлення пересічного українця в місті містило росіянізми, тому для опанування норм української літературної мови “Вінницькі вісті” радили читати літературні твори⁸⁹. У Миргороді російська мова функціонувала в поліції, де навіть на запитання, видруковані українською мовою, відповідали російською; у житловому відділі службовці обслуговували українське населення російською мовою; старости з сіл листувалися з установами російською мовою, і тільки в міській управі звучала українська мова⁹⁰. Після 23 років радянської влади і на Уманщині відбулися зміни: у місті мова частини населення зазнала впливу російської⁹¹, в окремих установах працівники в діловій та приватній розмовах навіть із селянами вживали російську мову, звучав суржик⁹².

Увага до літературного вжитку української мови та норм українського правопису виникла у зв'язку із потребою поширення української літературної мови в освіті, періодиці та Церкві. Так, в Кременчужі часопис “Дніпрохвиля” в 1942 р. повідомляв про потребу дотримання правил, які свого часу прийняла Всеукраїнська Академія Наук і Львівське Наукове товариство ім. Тараса Шевченка і затвердив комісар освіти М. Скрипник. Переваги саме цього правопису полягали в його науковій основі⁹³. Створену Комісію для перегляду українських правописних норм, яка керувалася Академічним правописом з 1929 р., очолював проф. М. Грунський, в її складі були проф. І. Шаровольський, проф. Є. Марківський, проф. П. Ковалів, проф. П. Горецький, письменник А. Любченко та ін.*

⁸⁹ Шануймо рідну мову. *Вінницькі вісті*. 26.09.1941. № 12. С. 1.

⁹⁰ І. К. Рідне слово. *Відродження (Миргород)*. 21.01.1942. № 7. С. 1.

⁹¹ За чистоту і охайність української мови. *Уманський голос*. 04.09.1941. № 2. С. 4.

⁹² Т. Н. В українських установах українська мова. *Уманський голос*. 21.09.1941. № 6. С. 3.

⁹³ До питання правопису. *Відродження (Миргород)*. 04.04.1942. № 27. С. 3.

* Цікаво, що цю статтю про потребу кодифікації норм на науковій основі опублікували відразу три газети: *Відродження (Миргород)*. 04.08.1942. № 76. С. 2; *Відродження (Тараща)*. 02.08.1942. № 88. С. 2; *Уманський голос*. 01.08. 1942. № 62. С. 2.

З'явився запит на розвиток культури української мови для подолання наслідків русифікації. Ця тема за радянських часів була забороненою для обговорення. Однак газети піднімали питання про політичні та економічні причини русифікації, аналізували ставлення російської інтелігенції до української мови та інформували про вихід українськомовних видань. Публікації оцінювали наслідки русифікації навіть за два роки радянської влади на території Західної України. Радянська ідеологія пропагувала теорію безкласового суспільства і створення в недалекому майбутньому єдиної мови (бо мови всі зіллються)⁹⁴, що було явним відлунням радянської теорії мови М. Марра. Русифікація як спланована дія попередньої влади вплинула на правопис, орфоєпію та синтаксис, тому окремі редакції подавали списки кодифікованих форм загальноновживаних слів⁹⁵ з метою поширення серед читачів ознак нормативного мовлення без русизмів⁹⁶.

Оскільки спершу окупаційна влада взяла на озброєння пропагандистське гасло про звільнення українського населення від більшовизму, то, очікуючи на зміни, газета “Уманський голос” у вересні 1941 р. озвучила бажаний офіційний статус мов: “у зв’язку з тим, що українці будують Українську Державу, у ній функціонуватимуть українська та німецька мови”⁹⁷.

Розбудова українськомовних практик у школах, пов’язана із актуалізацією функції української мови як мови викладання, відбувалася повільно. Коли окупаційні війська увійшли в Київ, в місті проживало 80% українців⁹⁸, які не евакуювалися з радянськими установами. З 253 956 осіб 25,5% жителів після 16 років були неписьменними⁹⁹. З одного боку, населення потребувало різних освітніх закладів, а з другого, – вся робота шкіл була під контролем німецької влади, яка вимагала лише загально-

⁹⁴ Штуль О. Русифікація. *Відродження (Тараща)*. 19.11.1941. № 19; 30.11.1941. № 20. С. 2.

⁹⁵ Очистимо нашу мову від русизмів. *Уманський голос*. 20.11.1941. № 23. С. 4.

⁹⁶ Там само. 23.11.1941. № 24. С. 4; 27.11.1941. № 25. С. 4; 04.12.1941. № 27. С. 4.

⁹⁷ Г. Н. В українських установах українська мова. *Уманський голос*. 21.09.1941. № 6. С. 3.

⁹⁸ Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. С. 49.

⁹⁹ Там само. С. 55–56.

обов'язкового навчання для учнів 1–4 класів. З часом стало очевидним погане відвідування уроків, причини – брак зошитів і відсутність підручників¹⁰⁰. Щоб школа реалізувала своє завдання щодо національного розвитку учня, потрібно було виховувати його національну свідомість на всіх предметах, серед них були: рідна мова і література, історія і географія свого краю, Закон Божий, а в гімназіях – ще й філософія та латинська мова¹⁰¹. Подібна інформація контрастувала із завданнями до шкіл з боку влади, представники якої виступали перед учителями. Так, у Шепетівці заступник гебітскомісара виступив із промовою про виховання дітей, враховуючи “культуру великої Німеччини” та досвід європейців, і сформулював при цьому одне із нових завдань учнів – брати участь у зборі ягід та лікарських рослин, а також допомагати у зборі урожаю¹⁰².

Восени 1941 р. вчителі почали обговорювати проблему викладання Закону Божого, беручи за основу зв'язок української культури із релігією. Учням потрібно було донести історію української релігії, тому вчителі Закону Божого не тільки мали б ознайомити молодь з релігією, але і прививати любов до неї¹⁰³. Так, Закон Божий ввели в програму відкритої в Умані Учительської семінарії вже в 1941 р.; у ній почало навчатися 245 учнів¹⁰⁴ (відомо, що до 1941 р. влада СРСР впроваджувала ідеологію атеїзму).

У січні 1942 р. відбулися наради вчителів початкової школи, на яких доповідачі обговорювали питання національної освіти й підкреслювали роль релігійно-морального виховання¹⁰⁵. Цікаво, що в школах Роменської округи ще в березні 1942 р.

¹⁰⁰ Яковчук М. Й. Робота шкіл Таращанської округи в 1941–42 навчальному році. *Відродження (Тараща)*. 19.07.1942. № 84. С. 2.

¹⁰¹ Завдання нової школи в вихованні національної свідомости. *Відродження (Тараща)*. 12.10.1941. № 6. С. 1.

¹⁰² Завдання українського вчителства. *Відродження (Тараща)*. 20.08.1942. № 93. С. 2.

¹⁰³ Загнибіда Т. Найбільшу увагу викладанню закону Божого. *Вінницькі вісті*. 10.09.1941. № 5.

¹⁰⁴ Директор Учительської семінарії П. Левицький / Учительська семінарія. *Уманський голос*. 19.10.1941. № 14. С. 3.

¹⁰⁵ Нарada вчителів. *Відродження (Ромни)*. 21.01.1942. № 6. С. 1.

функціонувало загальноприйняте вітання “Слава Україні”¹⁰⁶. Станом на 1 січня 1942 р. у школах цього регіону навчалося 14 068 учнів, а через рік – вже 16 452 школярів. У 1942 р. працювало 576 вчителів, через рік 1 січня 1943 р. – 680 (за умови, що кількість шкіл залишалася незмінною – 228¹⁰⁷). У Житомирській області навчальний рік закінчився 1 липня 1942 р., за цей період працювало 1210 шкіл, в яких навчалося 111 085 дітей під керівництвом 3187 учителів. У кінці липня відбулися наради вчителів у Житомирі та Вінниці, на яких педагоги розглянули питання про виховання дітей в національному дусі та християнській моралі¹⁰⁸. У 1942/1943 рр. навчальний рік мав би розпочатися вже з 1 вересня¹⁰⁹. Правда, у Києві в 1943 р. школи не працювали через брак палива, навчання розпочалося за згодою комісара 5 квітня тільки в перших 40 школах на все місто. Навчання ще 1500 учнів заплановано було на літо¹¹⁰.

Українськомовні практики в новоствореній УАПЦ поширилися в 2100 парафіях. Відновлення функцій української мови як мови богослужіння і єдності вірян в УАПЦ розпочалося в листопаді 1941 р., коли в Києві відбувся з’їзд священників з усіх областей, окупованих німецькою армією. Серед присутніх були представники УАПЦ та греко-російської, іншими словами, Автономної церкви, підпорядкованої московському патріархові. З’їзд дійшов згоди “1. На Україні відправляти Божу службу українською мовою. 2. Додержуватися канонічності Української Автокефальної Православної Соборноправної Церкви до майбутнього собору”¹¹¹, однак німецька влада перешкодила об’єднанню Церков.

Українська мова поверталася в богослуження і ставала засобом єдності вірян (на противагу 2800 парафіям відродженої

¹⁰⁶ Глинський Г. По школах Роменського району. *Відродження (Ромни)*. 31.03.1942. № 24.

¹⁰⁷ Кадри шкіл Роменської округи. *Відродження (Ромни)*. 19.01.1943. № 5. С. 2.

¹⁰⁸ Шкільне життя Житомирщини. *Українські новини*. 03.10.1942. № 79. С. 4.

¹⁰⁹ Наказ № 164 по Роменській Міській Управі, від 12 серпня 1942 р. Про початок 1942–43 навч. року в школах м. Ромна і округи. *Відродження (Ромни)*. 14.08.1942. № 62.

¹¹⁰ Початок навчання в Київських школах. *Вінницькі вісті*. 25.04.1943. № 33.

¹¹¹ Церковний з’їзд у Києві. *Дніпропетровська газета*. 07.11.1941. № 25. С. 2.

в роки війни Автономної православної церкви з юридичним підпорядкуванням Московській патріархії)¹¹². Очевидиця тих подій, активна організаторка й діячка Українського Червоного Хреста в Полтаві, Галина В'юн відзначала, що Автономна церква спеціально була інспірована німецькою владою “для розбиття української спільноти й послаблення впливу української церкви”¹¹³.

Соціогрупа “духовенство УАПЦ” об'єднувала ієрархів, священників, монахів та ін. Кожна біографічна довідка в пресі про ієрархів ілюструвала їх проукраїнську позицію через зв'язок із Визвольними змаганнями, які відновлювали в пам'яті українців церковний рух в Україні 1917–1921 рр. (як, наприклад, повідомлення про архієпископа Полікарпа, якого 24 грудня 1941 р. призначено Адміністратором УАПЦ на землях під німецькою окупацією¹¹⁴, чи єпископа Уманського Ігоря, в мирі протоієрея Івана Губу¹¹⁵ та ін.).

Ієрархи УАПЦ відродили комунікацію українською мовою з духовенством та вірянами. У полеміці з московським патріархом Сергієм архієпископ Полікарп трактував Церкву з живою українською мовою як Церкву “власне українську” на протигагу Церкві “з слов'янською, що є по суті символом московського панування над українською Церквою”; мова і Церква були невіддільні в його роз'ясненні церковної ситуації на українських землях на період 1942 р., чого не хотіла сприйняти і не визнавала церковна влада Російської Православної Церкви¹¹⁶. Публікації пояснювали зв'язок мови, історії Церкви та ідеології, а також етапи розвитку української Церкви¹¹⁷.

¹¹² Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939–вересень 1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 1999. С. 10.

¹¹³ В'юн Г. Під знаком Червоного Хреста в Полтаві 1941–1942 рр. С. 38.

¹¹⁴ З життя нашої Церкви. Архієпископ Полікарп (короткий життєпис). *Вінницькі вісті*. 08.02.1942. № 11. С. 6.

¹¹⁵ Єпископ Ігор у Смілі. *Українські новини*. 25.08.1943. № 67. С. 4.

¹¹⁶ Заяви архієпископа Полікарпа в справі виступів проти нього Московської патріархії. *Мартирологія українських церков. Т. 1. Українська православна церква України*. С. 657.

¹¹⁷ Юрченко С. Будуймо рідну церкву! *Відродження (Тараца)*. 05.11.1941. № 13.

Питання про українську мову богослужінь у Православній Церкві ставало об'єктом обговорення з вірними. На загальних зборах православного духівництва Уманщини в доповіді “Наші найближчі пастирські завдання” священник Микола Грабовецький доводив, що церковна служба повинна відбуватися на зрозумілій мові, що рідна мова – це та зброя, якою християнська віра підкорювала світ; тому кожен народ чув від апостолів Слово Боже на своїй рідній мові. Доповідувач стверджував, що українці також повинні молитися рідною мовою, а це можливо за умови, коли українська церква буде незалежна¹¹⁸.

Аналіз спогадів, документів та легальної україномовної періодики, яка не могла вповні відображати сфери освітньо-культурного та церковного життя під окупацією через цензуру, дозволяє зробити лише перші кроки в пізнанні перебігу і тенденцій мовної ситуації на території РКУ.

Здійснений аналіз виявив, що ставлення окупаційної влади та українського населення до мов мало різну мету. Німецька влада використовувала мови для реалізації маніпулятивного ресурсу своєї пропаганди, яка прикривала справжні цілі в планах окупаційної верхівки щодо українського населення. Тобто мови для влади були засобом впливу і компонентом дозволеного або недозволеного культурно-національного розвитку підкупаційного народу. Українське населення ж реалізувало вимоги до відродження функцій української мови як національного коду (сподіваючись на його вільний розвиток після років русифікації в радянській державі) та до розвитку функцій німецької мови як засобу комунікації нової влади з населенням. Звідси ставлення українського суспільства до мов базувалося на усвідомленні потреби нормативного володіння українською та німецькою мовами.

Мовні практики в суспільстві були різні. Мови в комунікації влади з населенням ілюструвала новоорганізована легальна періодика українською, німецькою та російською мовами. Формувалися суспільні функції німецької мови як навчального предмета і засобу комунікації дорослих. Міський простір часто

¹¹⁸ Церковні справи. *Відродження (Миргород)*. 27.05.1941. № 41. С. 2.

відображав українсько-російську двомовність. Наявність у комунікативних практиках міст двох мов була наслідком русифікації в радянській державі. Відмінності міського та сільського середовищ виявляли використання містянами суржику.

Почалася розбудова функцій української літературної мови як мови навчання, викладання і легальної періодики, причому частка україномовних періодичних видань була найбільшою. Українська мова повернулася в УАПЦ як мова богослужіння та єдності вірян. Це було продовженням традиції 1921–1936 рр., яку перервала радянська влада.

Ставлення окупаційної влади та населення до функцій мов, набір та ознаки мовних практик, тенденції в розвитку суспільних функцій мов – це невідомі раніше показники нового виокремленого періоду мовної ситуації, пов'язаного із функціями української мови. Ці ознаки сьогодні розширюють можливості типологічної характеристики мовних ситуацій, пов'язаних з функціями української мови, в історичній соціолінгвістиці.

Перспектива дослідження проблеми мовної ситуації на українських землях в роки II Світової війни полягає у вивченні російськомовних та німецькомовних періодичних видань, та архівних документів, а також у дослідженні мовної ситуації в 1939–1944 рр. на території Генерального Губернаторства, квазідержавного утворення (у склад якого потрапило автохтонне українське населення на етнічно українських землях Лемківщини, Холмщини і Підляшшя, Надсяння), а також “Трансністрії”, в яку увійшла Вінницька, Миколаївська та Одеська області.

1.5. ВІД МОВИ ДО НАЦІЇ: ПРИКЛАД ЯПОНІЇ

Юлія Дзябко*

(Міто, Японія)

Друга половина XIX ст. в історії Японії відома закінченням довготривалого періоду Едо (або періоду Токугава) (1603–1868), а разом з ним і завершенням епохи політичної самоізоляції від зовнішнього світу *сакоку* (досл. “країна в ланцюгах”), ліквідацією феодального устрою на чолі з військовим урядом *бакуфу*¹ та політичного перевороту під назвою “реставрація Мейджі”, котра призвела до початку нової однойменної епохи (1868–1912). Перехід від самурайської системи правління на чолі із шьогуну Токугава Йошінобу² до парламентської форми правління на чолі з імператором Мейджі символізували становлення Японії як модерної національної держави, зумовлюючи кардинальні зміни як у зовнішньополітичному, так і внутрішньополітичному курсах країни. Глибока економічна криза, промислова й технічна відсталість, низький життєвий і освітній рівень населення, які спіткали Японію в середині XIX ст., вимагали негайних реформ та модернізації у політичній, економічній, промислово-технічній й освітній сферах, що могло б забезпечити місце Японії серед провідних національних держав у світі.

Складний соціально-політичний стан в країні впливав і на мовну ситуацію. Станом на середину XIX ст. в японській мові співіснувало кілька стилів письма, які базувалися на китайській чи застарілій класичній японській мовах, а також використання нестандартизованого усного мовлення, котре значно відрізнялось

¹ *Бакуфу* – загальнояпонський військовий уряд Японії на чолі з шьогуну. Правління самурайського уряду тривало з 1192 до 1868 р.

² *Токугава Йошінобу* (1837–1913) – 15-й останній шьогун бакуфу Едо (інша назва – шьогунат Токугава). Бакуфу Едо існував з часу призначення шьогуну Токугаву Іеясу в 1603 році. Назва бакуфу – Едо – пішла від назви міста Едо (сучасне Токіо), який був адміністративним центром уряду.

* Юлія Дзябко, кандидат філологічних наук, молодший доцент Ібараського християнського університету, e-mail: yu.dzyabko@icc.ac.jp, <http://orcid.org/0000-0002-6006-4773>

від “традиційного” письмового³. До того ж знання класичної китайської і старояпонської мов у середньовічній феодальній Японії були прерогативою лише представників вищого соціального класу – імператорського двору та військової аристократії, відтак населення нижчих соціальних класів (ремісники, купці та селяни), хоч і вивчали основи письма та читання, все ж не володіли старояпонською мовою та класичними письмовими стилями. Усе це зумовлювало труднощі порозуміння між людьми різних соціальних прошарків і вимагало нової форми національної мови, яка б стала засобом консолідації суспільства.

У розвідці розглянемо процес концептуалізації поняття *національна японська мова*, висвітлимо основні проблеми формування літературного стандарту національної мови, а також визначимо роль національної мови у розбудові японської модерної держави, зокрема охарактеризуємо мовно-ідеологічний аспект японського націотворення в положеннях теоретика японської національної мови Уеди Кадзутоші.

Концептуалізація поняття кокуго як “національна мова”. Зародження і розвиток національної мови в Японії насамперед пов’язаний із поширенням понять *нація* та *національна держава*.

Беручи до уваги націо- та державотворчі процеси, які відбувалися в Європі в XIX ст., в Японії неабиякої популярності набуває теорія “нації” та “націоналізму” в дусі гердерівського *nationalismus*. Подібно до європейського націотворення ідея національної держави як найвищої цінності суспільства стає основною ціллю нового уряду Мейджі. Розвитку ідеї націоналізму сприяє й процес структурної трансформації суспільного устрою японського народу. Внаслідок реставрації Мейджі було зруйновано феодальний лад та поділ суспільства на касти, відтак усі жителі країни у цілому стали носієм суверенності – громадянами. Зміна суспільно-політичного статусу країни та ступінь розвитку активної японської національної самосвідомості вимагали нової форми національної мови, яка б зуміла побороти феодальну систему класової нерівності, а також стати мовою консолідації громадян модерної

³ Dzyabko Yu. Language ideology and nation-state building in Meiji Japan. *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 72–73.

держави у форматі “єдина нація – єдиний народ”⁴. Відомі слогани раннях років періоду Мейджі “Цивілізація і просвітництво” (*Vinmei kaika*) і “Багата нація, сильна армія” (*Fukoku kyōhei*) яскраво відображали національний дух, який реформатори Мейджі намагалися інтегрувати у різношарове суспільство⁵.

У 1860-х рр. інтелектуали та політики уряду Мейджі вводять у загальний вжиток новотвори *кокка* (国家) на позначення поняття “національна держава” та *кокумін* (国民) для номінації поняття “громадяни національної держави”. Як зауважує Gluck⁶, головна ідея таких змін полягала у спробі об’єднати населення країни в єдину національну державу, змусити їх мислити як націю та зробити з них те, що вкладалося у зміст слова *кокумін*. Таким чином, поняття *національна держава* і *громадянин національної держави* стали невід’ємними елементами японського державотворення.

Коли ж терміни *кокка* та *кокумін* стали більш-менш загальноприйнятими та набули розповсюдження в літературі раннього періоду Мейджі, виникла нова проблема: як назвати мову держави Японії? Адже до цього не існувало ані розуміння, що таке національна мова держави Японії, ані офіційного терміна на позначення цього поняття.

Історично представники еліти, письменники й науковці використовували низку слів на позначення мови Японії: *хоого* (邦語 досл. “японська мова”), *хонпоого* (本邦語 досл. “японська мова”), *кунікотоба* (国語 досл. “мова країни”), *кокуго* (国語 досл. “національна мова”), *ніхон но тенго* (日本の言語 досл. “мова Японії”), *ніхон буншьо* (日本文書 досл. “японське письмо”), *ніхонго* (日本語 досл. “мова Японії”), *ваго* (和語 досл. “слова японського походження”)⁷.

⁴ Sanada S. Hyōjūngo no seiritsu jijō [The establishment of standard language]. Tokyo : PHP, 1987 (in Japanese). P. 74.

⁵ Burns S. L. Before the nation : kokugaku and the imagining of community in early modern Japan. Durham, NC : Duke University Press, 2003. P. 203.

⁶ Gluck C. Japan’s modern myths : ideology in late Meiji period. Princeton : Princeton University Press, 1985. P. 23.

⁷ Clark P. H. The kokugo revolution : education, identity, and language policy in imperial Japan. Berkeley : Institute of East Asian Studies, 2009. P. 45; Kyogoku O. Kokugo to wa nanika [What is kokugo?]. Tokyo : Toensha, 1996. P. 24; Lee Y. The ideology of kokugo : nationalizing language in modern Japan / transl. by M. Hirano Hubbard. Honolulu : University of Hawai’i Press, 2010. P. 54–69.

Уніфікування єдиного терміна, який би найвлучніше передав ідею японської національної мови в умовах формування модерної японської держави, тривало кілька десятиліть.

Серед усіх вищезазначених слів термін *кокуго* (国語) отримав найбільше прихильників серед інтелектуалів Мейджі. Саме по собі слово *кокуго* не було новим у японській мові. Складаючись з двох ієрогліфів 国 “країна, нація, держава, провінція” та 語 “слово, термін, мова”, впродовж багатьох століть *кокуго* використовувалося в ролі синоніма до слова *кокубун* (国文) “японська література” та було антонімом до слова *канбун* (漢文) “китайська класична література”⁸. Зміна в концептуалізації терміна *кокуго* відбулась в перші роки періоду Мейджі.

У 1850-х рр. поєднання ієрогліфів 国 та 語 часто слугувало еквівалентом слова “мова” в контексті європейських мов і в такому ж значенні переважно використовувалося представниками Західної школи мислення. У 1860-х рр. це ж поєднання ієрогліфів почало використовуватися для номінації лексичного складу власне японської мови у протилежному значенні до слова *канго* (漢語) “слова китайського походження” та дещо відмінному від слова *варо* (和語) “слова японського походження”.

Одним з перших теоретиків концептуалізації поняття *кокуго* в значенні “японська національна мова” був політик Маеджіма Хісока (1835–1919), прибічник вестернізації Японії та відомий в історії як автор “Пропозиції скасування китайських ієрогліфів” (1866)⁹. У вказаній праці політик послуговувався кількома словами на позначення японської мови залежно від контексту: *хонпоого* (本邦語) набувало значення “японська мова” як антонім до слова *шінато* (支那語) “китайська мова”, слово ж *кокуго* номінувало лексику японського походження на противагу до *канго* “слів китайського походження”. Цікаво, що в цій же праці слово *кокуго* використовувалося і стосовно мови країни Англії. Однак у наступній

⁸ Shioda N. *Nihon no gengo seisaku no kenkyū* [A study of Japanese Language Policy]. Tokyo : Kuroshio Shuppan, 1973. P. 23–26.

⁹ Див.: Hunter J. *Language reform in Meiji Japan : the views of Maejima Hisoka. Themes and Theories in Modern Japanese History : Essays in Memory of Richard Storry* / ed. J. P. Lehmann, S. Henny. London : Bloomsbury Academic, 1986. P. 101–120.

праці “Пропозиція щодо освіти японською мовою” (*Kokubin kyoui-ku no gi nitsuki kengi*) (1869) Маеджіма відмовився від використання інших термінів й ідентифікував значення *кокуго* саме як сучасну мову японської держави. Стверджуючи, що передумовою формування національної держави (*кокка*) постає освіта її громадян (*кокумін*), автор наголосив на необхідності вивчення *кокуго* в школі та протиставив її іншим національним мовам світу¹⁰.

Таким чином, впродовж відносно короткого часу відбулася зміна семантики слова *кокуго*: від “японська література” до “національна японська мова”. Проте термінологічний хаос навколо поняття національної мови й розмите розуміння, що ж таке насправді національна мова Японії, продовжували існувати в літературі раннього періоду Мейджі.

Проблеми формування японської національної мови.

Одним з наслідків теоретичної невизначеності, що ж вважати національною мовою Японії, стала історична пропозиція скасувати використання японської мови політичним діячем та дипломатом Морі Арінорі.

Морі Арінорі (1847–1899) був одним з перших японців, які отримали освіту за кордоном. Він навчався в Англії та згодом в США, а в 1867 р. після повернення до Японії увійшов до уряду Мейджі, де активно відстоював вестернізацію Японії та пропагував теорію націоналізму. Морі був відомим реформатором японської освіти, першим міністром освіти Японії в уряді Мейджі. Зацікавлений у модернізації системи японської освіти дипломат роздумував і над необхідністю модернізації самої японської мови як головного засобу інтегрування освітніх методик.

У 1872 р. у листі до Дуайта Уїтні (1827–1894), відомого американського лінгвіста та лексикографа, Морі поділився думками щодо реформування японської освіти. Політичний діяч висловив думку, що японська мова не достатньо уніфікована, аби підтримувати розвиток нації у модернізованій Японській імперії, та не відповідає сучасним вимогам цивілізації. Вказуючи на складність фонетичної транскрипції латинськими літерами, великої кількості омофонів, диглосії, та того, що розмовна японська мова

¹⁰ Lee Y. The ideology of kokugo. P. 57–58.

значно відрізняється від письмової, Морі наголошував, що японська мова не задовольняє потреби навіть повсякденної комунікації японців, не кажучи про вимоги міжнародного спілкування та дипломатії. Перекоаний у непридатності японської мови до реформування освіти Морі зробив пропозицію впровадити англійську мову як національну мову Японії¹¹.

Радикальна ідея Морі щодо впровадження англійської не знайшла підтримки серед інтелектуалів Мейджі. Вони різко розкритикували його пропозицію, вважаючи, що впровадження чужої для японців англійської мови зруйнує дух єдності японської нації. Проте, незважаючи на невдалу спробу пришвидшити реформування освіти шляхом надання англійській мові статусу національної, положення Морі про національну мову та його інтерпретація терміна *кокуго* в двох значеннях: “національна мова” та “мова країни Японії”, яку він виклав у праці “Education in Japan” (1873), все ж закріпила тенденцію визначати термін *кокуго* саме в цих двох значеннях.

З того часу слово *кокуго* набуває поширення в літературі інших ідеологів японської національної мови кінця XIX ст. Приблизно в той же час термін *кокуго* в значенні “національна мова” згадано в “Пропозиції щодо японського правопису за допомогою ромаджі” (*Romaji wo motte nihongo o tsuzuru setsu*) (1886) Като Хіроюкі, в третьому виданні “Англійсько-японського словника” (*Waei gorin shusei*) Хелберна та “Короткому словнику японської граматики” (*Nihonsho buntan*) (1887) Чемберлейна.

Згодом термін *кокуго* почали використовувати й стосовно назви предмета в школі, на якому вивчали японську мову. Секіне Масанао, науковець періоду Мейджі, у своєму творі “Правдива форма *кокуго* та її цінність” (*Kokugo no hontai narabini sono kachi*) (1888) влучно охарактеризував концептуальний хаос навколо цього поняття: “Я знаю, що сьогодні в молодшій та середній школах є такий предмет *кокуго*. Однак, що таке *кокуго*? Коли доводиться пояснити зміст цього слова, здається, ніхто не знає, що це”¹².

¹¹ Okubo T. Mori Arinori zenshū [Complete works on Mori Arinori]. Vol 1. Tokyo : Senbundō Shoten, 1972. P. 305–310.

¹² Lee Y. The ideology of kokugo. P. 61.

На заваді “створення” *кокуго* як єдиної усім зрозумілої форми національної мови постала також непроста ситуація із стандартизацією письмового стилю японської мови. Як наслідок в середині 1870-х рр. було сформовано рух *генбун іччі*¹³ за зближення усного та письмового стилів мови та створення такої літературної норми, яка була б доброзрозумілою насамперед для простого народу (див.¹⁴). Рух *генбун іччі* закріпив свої позиції лише на початку ХХ ст., коли відомі мовознавці, включно з Уедою Кадзутосі (про якого мова йде нижче), та письменники все ж визнали необхідність спрощення письмової мови. Перші підручники, написані в стилі *генбун іччі*, були опубліковані у 1903 р.

Іншою перепоною у формуванні національного стандарту став вибір діалекту, який би міг претендувати на загальнонародну форму японської мови. Варто зазначити, що до реставрації Мейджі в японській мові існувало два найпрестижніших діалекти: діалект міста Едо (сучасне Токіо) та діалект міста Кіото. Місто Едо було центром військового уряду *бакуфу* в період Токугава і після реставрації Мейджі перебрало на себе функції столиці країни. Кіото було ж столицею імператорського двору та придворної еліти впродовж багатьох століть. Однак після перевороту в країні та створення нового уряду на чолі з імператором імператорський палац було перенесено до Едо, яке було згодом перейменовано на Токіо. Діалект жителів Токіо природно набував вищого соціального престижу. Як наслідок у 1885 р. у статті “Загальнонародне використання мови Токіо” (*Tokyo no tsūyo*) ліберальна партія запропонувала використовувати саме токійський діалект в ролі освітньої мови початкової школи¹⁵.

Таким чином, хоча інтелектуали та реформатори ранніх років періоду Мейджі не досягли остаточного консенсусу щодо того, якою повинна бути національна мова Японії і яким буде її

¹³ Термін *генбун іччі* був створений представником західної школи мислення Кандою Такахіра у 1875 р. Терміносполука складається із компонентів *ген* “розмовний стиль мови”, *бун* “письмовий стиль”, *іччі* “уніфікація”.

¹⁴ Dzyabko Yu. Language ideology and nation-state building in Meiji Japan. P. 75–76.

¹⁵ Yamamoto M. Kindai buntai keisei shiryō shūsei : hasseihen [Collection of historical resources for the formation of the modern writing style : emergence]. Tokyo : Ofūsha, 1978.

літературний стандарт, поняття *кокуго* все більше огорталося символічним смислом та відображало зміни в національній ідентичності японців та їхнього ставлення до будівництва японської національної держави.

Lee¹⁶ влучно зауважує, що народження національної мови в Японії мало зовсім інші передумови, ніж, скажімо, у Франції, адже *кокуго* як національна мова не існувала *a priori*. Ідея *кокуго* була штучно створеним поняттям, який з'явився перед тим, як власне “національна японська мова” була сформована.

Дискусії навколо поняття *кокуго*, які розгорнулися в країні, почали набирати рис ідеології, сприяючи тому, що заходи щодо формування гомогенного стандарту японської мови поступово перейшли з “періоду хаосу” (1868–1888) в “період експериментів” (1889–1900), а згодом – і в “період імплементації” (1901–1912)¹⁷.

Ідеологія кокуго та роль Уеди Кадзутоші. Як слушно стверджує Fishman¹⁸, “мова є безцінним інструментом у поширенні національних ідеологій”. Саме такої думки дотримувався Уеда Кадзутоші (1867–1937) – професор Токійського імператорського університету, відомий в історії як засновник *кокугогаку* “японського мовознавства” (досл. “наука про національну мову Японії”) та теоретик ідеології *кокуго*. У його основних працях “Задля національної мови” (*Kokugo no tame*) (1895), “Національна мова та держава” (*Kokugo to kokka*) (1895), “Задля національної мови – 2” (*Kokugo no tame dai ni*) (1903) було викладено ключові поняття ідеології національної мови, а також теорію духовного зв'язку між нацією та національною мовою.

Розуміння нації в працях Уеди було зумовлене насамперед соціальними й політичними змінами, які відбувалися в імперії у 1860–1890-х рр. У 1869 р. Японія анексувала Республіку Едзо (сучасне Хоккайдо), а у 1879 році – королівство Рюкю (сучасна префектура Окінава). Згодом у 1895 р. Японія отримала перемогу в Японсько-китайській війні, що дозволило їй встановити колоніальну владу над Тайванем і Південною Маньчжурією. У

¹⁶ Lee Y. The ideology of kokugo. P. 2–3.

¹⁷ Yamamoto M. Kindai buntai keisei shiryō shūsei. Tokyo : Ofūsha, 1978.

¹⁸ Fishman J. A. Language and nationalism : two integrative essays. Rowley, Massachusetts : Newbury House Publishers, 1972. P. 43.

1899 р. було впроваджено низку нормативно-правових актів, зокрема “Акт захисту аборигенів Хоккайдо” та “Закон переформування земель в префектурі Окінави”, які описували процес інтеграції анексованих земель та права колонізованого етнічного населення. На практиці ці ж постанови передбачали сувору культурну та мовну японізацію етнічних меншин.

Перемоги Японії на міжнародній арені сприяли не лише іміджу могутньої імперії в світі, але й помітно впливали на мовнополітичні процеси в країні й зокрема ідеологізації національної японської мови.

Уеда вважав, що суть *національної мови* не можливо визначити без розуміння поняття *нації* насамперед. Зазнавши впливу ідей націоналізму в Німеччині, де він вивчав лінгвістику, Уеда запозичив концепцію німецького *volk* і визначив *націю* як конструкт, що складається з чотирьох компонентів: спільна земля, раса, закон і єдність народу, взаємодія кожного з яких була необхідною у націотворчому процесі. Поняття *раса* в його розумінні охоплювало спільну історію, звичаї, політичні принципи, релігію, мову та освіту. На думку Уеди, перемога над Китаєм та контроль над іншими азійськими територіями, свідчили про те, що Японія як національна держава відбулася, маючи всі чотири необхідні компоненти. Іншим же азійським країнам бракувало єдності національного духу, що вказувало на вищість Японії в Азії¹⁹.

Вчений стверджував, що успіх Японії став можливий лише завдяки консолідації національного духу і національної мови японців як наслідників древньої раси Ямато. Мова в його трактуванні відображала сутність соціального життя етнічної групи. У своїх працях він заявляв, що національна мова *кокуго* виконує роль духовної крові, яка об'єднує японський народ в націю, а суть японського національного характеру *кокутай* підтримується за допомогою цієї духовної крові²⁰.

Відтак приналежність до нації через мовну ідентифікацію стала основою мовної ідеології *кокуго*, яку пропагував Уеда.

¹⁹ Lee Y. The ideology of kokugo. P. 88–89.

²⁰ Yasuda T. Kokugo, nippongo, tōa kyōtsūgo teikoku nihon no gengo hensei [Language policy in Japanese empire : kokugo, nippongo, tōa kyōtsūgo]. *Journal of humanistic studies*. 1997. Vol. 80. P. 82.

Символізуючи духовну кров народу, національна мова поставала як визначальний компонент японської нації, що дозволяв диференціювати японську націю від усіх інших. А володіння японською мовою трактувалася як прерогатива японської нації, найвищої нації в Азії. У зв'язку з цим мовознавці визначають процес формування японської національної мови не як природно історичний, а насамперед як ідеологічний конструкт²¹.

Варто зауважити, що Уеда ніколи не ставив під сумнів необхідність культурної та мовної асиміляції етнічних айнів і рюкюсців, вбачаючи в Японії лише монолінгвістичну та моноетнічну державу й ігноруючи будь-яке культурне чи мовне різноманіття японської імперії²². В праці “Національна мова та держава” (1895) він відхилив потенційне існування інших етнічних мовних груп в Японії, стверджуючи, що нація завжди використовує мову домінантного етносу²³. На його думку, усе населення Японської імперії включно з підкореними меншинами повинно було розмовляти лише однією національною мовою – японською.

Стосовно цього Gottlieb²⁴ підкреслює, що ідеологію монолінгвізму в Японії було впроваджено навмисне з метою придушити відмінності й шляхом мовної асиміляції підпорядкувати етнічні меншини у категорію японських громадян. В свою чергу Heinrich²⁵, аналізуючи ідеологію *кокуго*, зауважує, що трактування монолінгвізму у дусі “цінувати гомогенність, монотонність, ясність і зневажати плюралізм, різноманіття, ймовірність й амбівалентність” було притаманним не лише Японії, але й епосі модернізму загалом.

Попри свою радикальність ідеологічна інтерпретація нерозривного духовного зв'язку національної мови *кокуго* та націо-

²¹ Woolard K. A. Introduction : language ideology as a field of inquiry. *Language ideologies : practice and theory* / ed. B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, and P. Kroskrity. New York : Oxford University Press, 1998. P. 16.

²² Maher J. C., Yashiro K. *Multilingual Japan*. Clevedon : Multilingual Matters, 1995.

²³ Heinrich P. *The making of monolingual Japan : language ideology and Japanese modernity*. Bristol : Multilingual Matters, 2012. P. 65.

²⁴ Gottlieb N. *Language policy in Japan : The challenge of change*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. P. 7.

²⁵ Heinrich P. *The making of monolingual Japan*. P. 34.

нальної держави *кокка* в положеннях Уеди сприяла розвитку мовного патріотизму в японському суспільстві. Водночас багатьом японцям імпонувала і його позиція щодо китайської і західноєвропейських мов. Вчений був стурбований активним інтересом до західноєвропейських мов в Японії, застерігаючи, що надмірне розповсюдження цих мов може завдати такого ж негативного впливу на автентичність японської мови, як це було з функціями китайської мови в Японії впродовж багатьох століть.

Наголошуючи на взаємодії сучасної національної японської мови і японської нації, він вважав, що гомогенний стандарт національної мови є передумовою якісної національної освіти для усіх її громадян. Саме Уеда в праці “Про літературну мову” (*Huō-jungo nitsukite*) (1895) вперше ввів в обіг термін *хьооджюнго* “літературна мова” як еквівалент до англійського терміна *standard language* чи німецького *gemeinsprache*. Він був переконаний, що в Японії досі не існує літературного стандарту, але мова тодішнього Токіо як столиці могутньої імперії, на його думку, мала всі необхідні вимоги, щоб стати базою для унормованої форми національної мови²⁶.

Уеда усвідомлював, що ідеологічно мовна самосвідомість є запорукою перетворення народу в націю. Це було можливо лише завдяки інституалізації національної мови. Тому з метою вироблення стандарту національної мови та чимшвидшої популяризації цього варіанту серед усього населення мовознавець підтримав мовний рух *генбун іччі*, а також реформи спрощення письмового стилю японської мови, зменшення кількості ієрогліфів та популяризацію використання власне японської лексики (*ямато котоба*)²⁷.

Мовознавець вдавався до різноманітних ідеологічних постулатів задля просування своїх ідей. Наприклад, у 1900 р. на засіданні Імператорського комітету освіти стосовно “Петиції щодо удосконалення національної системи письма та мови” (*Kokuji kokugo kokubun no kanryō ni kansuru seigansho*) Уеда виголосив, що Японія як тріумфальна імперія у конкуруючому світі повинна реформувати “цю хаотичну, заплутану, доведену до безладдя і

²⁶ Lee Y. The ideology of kokugo. P. 99.

²⁷ Clark P. H. The kokugo revolution. P. 138.

непослідовну систему письма і мову загалом” задля успіху японської нації²⁸. Таким чином, мовні реформи в трактуванні вченого було необхідною передумовою подальших освітніх, соціальних і політичних реформ в країні.

Як наслідок мовознавець запропонував створити державну установу, яка б відповідала за дослідження та реформування національної мови. Його пропозицію було успішно підтримано, а в 1902 р. в межах Міністерства освіти було засновано Комітет дослідження національної мови (*Kokugo Chōsa Inikai*), завдання якого полягало в мовному плануванні на загальнодержавному рівні. Зокрема заходи комітету були спрямовані на підтримку стандартизації японської мови: реформування графічної системи *кана*, скорочення кількості ієрогліфів для повсякденного використання, впровадження спрощеного мовного стилю, вироблення фонетичних і граматичних норм, дослідження діалектів тощо²⁹.

Як директор Бюро вищої освіти Міністерства освіти Японії Уеда також сприяв вирішенню мовного питання і в освітній реформі, імплементуючи в початковій школі новий предмет “*кокуго*”, який існує до сьогодні. Задля вивчення цього предмету у 1903 р. було опубліковано перший державний підручник (*Jinjō shōgaku tokuhon*), який відображав ідеологічні ідеї зв’язку національної мови й нації³⁰.

Більше того, ідеологію *кокуго* було успішно розвинуто в академічну дисципліну *кокугогаку* “японське мовознавство” (досл. “наука про національну мову Японії”), котра впроваджувала націоналістичні положення Уеди в сферу сучасного мовознавства. Як слушно підкреслює Сонног, “Японія для японців, так само, як Німеччина для німців, це більше індивідуально й глибинно, аніж територіально-політична структура під назвою держава; це втілення національної ідеї”³¹.

²⁸ Lee Y. The ideology of kokugo. P. 35.

²⁹ Ito K. Meiji chūki no kokugo seisaku. Kokugo Chōsa Inikai o megutte [On the language policies in the middle Meiji period : the National Language Research Committee]. *Keio Gijuku Daigaku Daigakuin Shakaigaku Kenkyūka Kiyō*. 1991. Vol. 33. P. 5.

³⁰ Heinrich P. The making of monolingual Japan. P. 67.

³¹ Carroll T. Language planning and language change in Japan. Richmond : Curzon, 2001. P. 35.

Отже, кінець XIX – початок XX ст. став періодом великих досягнень у розвитку японського націоналізму та формуванні японської національної мови. Уряду разом з представниками наукової еліти вдалося створити ідеологію *кокуго* як засобу зміцнення національної єдності японського суспільства шляхом розповсюдження модерних націотворчих ідей та освітніх реформ.

Упродовж XIX ст. Японія пройшла шлях від феодалної закритої країни до модерної національної держави. Якщо перші роки Мейджі були спрямовані на вестернізацію та зародження ліберального руху, то наступні роки відзначилися зміцненням національної свідомості японців. В контексті суспільно-політичних змін всередині країни та розгортання активної зовнішньополітичної діяльності з метою отримання лідерства в Азії відбулося формування японської нації як культурно-історичної спільноти зі спільною національною ідеєю. Японська національна ідея поставала не просто як політична, але й мовна єдність. Новий уряд був переконаний, що формування національної мови і стандартизація її літературної форми мають таке ж вагоме значення, як розвиток військового й економічного потенціалу держави.

Мові відводилося вирішальне значення у націотворчому процесі – об'єднати представників різних соціальних класів, носіїв віддалених діалектів і навіть колонізовані етнічні меншини в єдину національно-мовну спільноту, котра б стояла на захисті інтересів нової держави. Відтак створення самого поняття *кокуго* “національна мова”, якого раніше не існувало в Японії, та формування єдиного гомогенного стандарту національної мови стало одним із основних завдань країни. Вагомим важелем впливу на соціум стала мовна ідеологія *кокуго*, яка в ієрархії атрибутів нації відводила японській мові домінуюче місце. Уподібнення японської мови до духовної крові нації слугувало потужним ідеологічним інструментом єднання усіх громадян держави навколо загальнодержавних стратегій та інтересів. І, хоча мовна політика країни в першій половині XX ст. набула ознак мовного імперіалізму, історія свідчить про те, що єднання японців навколо ідей національної мови сприяло творенню міцної японської нації.

РОЗДІЛ 2

СИНХРОННА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

2.1. РОЗБУДОВА ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ В УМОВАХ НОВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Оксана Горда*

(Львів)

Оксана Трумко**

(Львів)

Соціолінгвістику як інтеграційний напрям у світовому мовознавстві характеризує сьогодні стійка теоретична база і розгалужена система прикладних досліджень¹. Однак навіть в умовах глобалізації існують соціолінгвістичні традиції. Українська соціолінгвістика, яка почала свій розвиток практично після 1991 р.², теж має свої показники і завдання на наступне десятиліття, окреслені у працях мовознавців³. Над питаннями працюють

¹ Gregory R. Current trends in sociolinguistics and applied linguistics: An interview with William Labov. *Calidoscópico*. 2013. Vol. 11. P. 90–104; Current trends in historical sociolinguistics / Ed. C. Russi. De Gruyter, 2016; Chambers J. K. Sociolinguistics Theory. Systematic Study of the Social Uses of language. *The handbook of Linguistics* / M. Aronoff, J. Rees-Miller. Ltd. John Wiley & Sons, 2017; Coupland N., Sarangi S., C. N. Candin. Sociolinguistics and Social Theory. Routledge, 2001.

² Яворская Г. М. Принципы социолингвистического подхода к изучению языка. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании* / отв. ред. А. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1991. С. 16–63.

³ Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 5–20. Мацюк Г. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки НаУКМ. Філологічні науки (Мовознавство)*. Київ, 2012. Т. 137. С. 28–34. Соколова С. Актуальні проблеми сучасної української соціолінгвістики. *Українська мова*. 2019. № 1. С. 36–44.

* Оксана Горда, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, e-mail: hordaoksana@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0001-8120-9591>

** Оксана Трумко, кандидат філологічних наук, науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”, e-mail: oksana_trumko@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0003-3816-6164>

дослідники та колективи. Наприклад, робоча група з соціолінгвістики (керівник професор Світлана Соколова) в Інституті української мови НАН України комплексно досліджує актуальні проблеми макросоціолінгвістики за допомогою соціологічної методології, як про це свідчить міжнародний проект “Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethno-linguistic conflicts, language politics and contact situations in post-Soviet Ukraine and Russia”⁴. Також науковці займаються дослідженням питань мікросоціолінгвістики⁵, див. праці проф. Лариси Масенко, проф. Світлани Соколової, к. ф. н., доц. Ірини Браги, к. ф. н., старшого наукового співробітника Олени Рудої, проф. Володимира Труба, к. ф. н. Іванни Цар та ін.⁶.

Разом з тим, над питаннями мікросоціолінгвістики послідовно працює і львівський соціолінгвістичний осередок, пов’язаний із діяльністю проф. Галини Мацюк, доцентів Лесі Луньо, Адріани Чучвари, кандидатів наук, старших наукових співробітників Оксани Горди, Оксани Трумко, кандидатів наук Оксани Бутковської, Мар’яни Рослицької та доцентів Юлії Дзябко та Марії Гавриш (які продовжують співпрацю з Львівським університетом). Дослідники апробовують отримані результати на дисциплінах соціолінгвістичного циклу для студентів філологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка⁷.

⁴ Соколова С. Актуальні проблеми сучасної української соціолінгвістики. С. 40.

⁵ Там само. С. 39.

⁶ Брага І. Суржик у родинному спілкуванні дітей. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 51. С. 96–105; Данилевська О. Мовна ситуація та мовна політика в українській шкільній освіті за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник Київ. нац. ун-ту. Серія Філологія*. 2019. Т. 22. С. 9–19; Соколова С., Данилевська О. Мовна ситуація у школах України. *Українська мова*. 2018. №3. С. 3–27; Соколова С. Регіональні особливості взаємодії мовних кодів за двомовного спілкування. *Українська мова*. 2017. №3. С. 25–39; Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ: Кліо, 2020. 176 с.; Труб В. Типи інтерферентних впливів у білінгвальному середовищі. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. С. 142–147; Цар І. Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі. *Українська мова*. 2020. №1. С. 113–128.

⁷ У складі дисциплін: “Соціолінгвістика як знання про мову та суспільство”, “Вступ до соціолінгвістики”, “Прикладна соціолінгвістика”, “Мовна політика: Україна і світ”, “Теорія і методи аналізу соціолінгвістики”, “Мова та ідеологія”, “Мова та ідентичність”, “Політична комунікація”, “Знання про мову та суспільство в середній школі”, “Мова, громадська думка і пропаганда”.

Закономірно виникають питання про розбудову теорії та методики аналізу питань соціолінгвістики, про термінологічну та категорійну бази, про нові виокремлені взаємодії *мова–соціум* (*факт, дія, явище, процес*). Відповіді на ці та інші питання розглянемо на прикладі аналізу результатів досліджень представників львівської соціолінгвістичної групи.

Виклад основного матеріалу логічно розгорнути в двох напрямках.

1. Формування теорії, методи аналізу та термінологічна база соціолінгвістики як напрямку мовознавчих досліджень

Глобалізація не тільки посприяла формуванню міжнародної соціолінгвістики, але й загострила увагу на ідіоетнічній природі різних національних традицій, в тому числі й української, активний розвиток якої розпочався після 1991 р. У цілому кожен соціолінгвістичну традицію характеризує набір кількісних (різноманітні праці на соціолінгвістичну тематику) та якісних (ідеї, положення, проблеми чи категорії) показників, що маркують реакцію мовознавчої теорії на запити конкретного суспільства. Тому природа національних соціолінгвістичних традицій, на думку Галини Мацюк, постає через єдність універсальних ознак та їх ідіоетнічного змісту⁸.

Як розвивається теорія соціолінгвістики? Відомо, що в умовах нової парадигми під впливом інших дисциплін. Правда, енциклопедія “Українська мова” фіксує тільки взаємодію соціолінгвістики із соціологією, соціальною психологією, етнографією⁹ (подібно, як і лінгвістична енциклопедія з російського мовознавства¹⁰), однак насправді ця взаємодія набагато ширша, недаремно ж реалізується такий принцип опису мови, як експансіонізм. Тому сучасні праці із соціолінгвістики ілюструють зв’язок соціолінгвістики з діалектологією, семантикою, дискурс-аналізом, геолінгвістикою, мовними контактами, прагматикою, комунікативним

⁸ Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. С. 13.

⁹ Брицин В. М. Соціолінгвістика. *Українська мова : енциклопедія*. Київ, 2007. С. 654.

¹⁰ Швейцер А. Д. Социолингвистика. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, 1991. С. 481.

мовознавством, правничими дисциплінами і навіть з теоріями математичних дисциплін та ін. Відзначимо, що свій погляд на завдання української соціолінгвістики доносив свого часу перший випуск львівського журналу “Мова і суспільство” (ред. Г. Мацюк) у 2010 р.: розробити стратегію макро- та мікросоціолінгвістичних досліджень, розмежувати предметні сфери аналізу різних підрозділів соціолінгвістики (прикладної, історичної, типологічної, когнітивної та ін.), здійснити дослідження мов корінних народів України, укласти праці з соціолінгвістичної лексикографії, поглибити розвиток лінгводидактичних питань соціолінгвістики¹¹ тощо.

Одна із важливих ознак у формуванні теорії соціолінгвістики полягає в застосуванні міждисциплінарного підходу до соціолінгвістичної інтерпретації. Наприклад, проблема статусу і функцій мов у сучасному суспільстві передбачає аналіз щоразу оновленого ілюстративного матеріалу і, відповідно, використання праць з історії, соціології, політології, безпекознавства та ін. для пояснення причинно-наслідкових зв’язків про стан і статус, ієрархію функцій мов, мову та ідентичність, мовний імперіалізм, мовну політику¹². Проблема мовлення в соціогрупі “політики”, розглянута на прикладі аналізу показника – прецедентного імені, потребує, крім праць про зв’язки між мовою та політикою, мовою та ідентичністю, що допомогли в характеристиці формально-семантичних та соціопрагматичних ознак прецедентних імен в мовленні політичних лідерів, ще й використання теорій ономастики та вербального впливу, результатів дискурсології, політології та іміджології¹³. Дослідження соціального статусу

¹¹ Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. С. 28–34.

¹² Мацюк Г. Статус і функції російської мови в Російській Федерації, на пострадянському просторі й у світі: стан і перспективи розвитку. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2019. С. 213–240.

¹³ Рослицька М. В. Прецедентне ім’я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і соціопрагматичний потенціал (на матеріалі промов президентів України, Польщі та Франції (кін. XX – поч. XXI ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2019. 20 с.

особи привертає увагу до положень лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики та теорії комунікативних актів, лінгвопрагматики, невербальної семіотики¹⁴. Питання міжособистісної комунікації в сім'ї досліджено не тільки з урахуванням положень про суспільну природу мови, мову і націю, мовну політику і мовну ситуації, літературну мову і діалект, варіанти української літературної мови в синхронії та діахронії, соціальний статус особи, мовлення соціогруп, але й за допомогою праць зі стилістики, комунікативної лінгвістики чи теорії мовленнєвих актів¹⁵ та ін.

Ще один із шляхів формування теорії української соціолінгвістики – *застосування теорій міжнародної соціолінгвістики як засобу пізнання українського матеріалу*. Так, для аналізу мовної ситуації за 1991–2013 рр. в Україні використано нову соціолінгвістичну теорію інституційного мовного менеджменту, іншими словами, теорію ефективності управління мовними проблемами на рівні держави (розвиток теорії започаткували праці зарубіжних мовознавців у кінці двадцятого століття). Зміст поняття “інституційний мовний менеджмент” розкрито щодо прийнятого в 2012 р. антиконституційного закону “Про засади державної мовної політики”. У статті “Розвиток теорії сучасної соціолінгвістики: формування змісту поняття “інституційний мовний менеджмент”” (2014) Г. Мацюк проаналізувала законотворчість навколо концептів “українська мова як єдина державна” до 2012 р. і “багатомовність як українсько-російська двомовність” після Закону “Про засади державної мовної політики” 2012 р., виокремлено проблеми, які знижували ефективність управління мовними питаннями держави: особливості мовного ужитку (мовна та національно-політична гетерогенність, обґрунтування правового статусу мов у законодавстві), ставлення до мов у регіонах, економічна підтримка мов, політичні мотиви захисту прав російськомовних громадян та ін. Один із висновків статті стосується мовного менеджменту на

¹⁴ Гавриш М. М. Комунікативні засоби вираження соціального статусу особи в художній прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2009. 18 с.

¹⁵ Трушко О. М. Соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації в художньому дискурсі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.

рівні держави: він повинен здійснюватися незалежно від програм політиків, які приходять до влади¹⁶. (До слова, висновок підтверджують події в Україні, оскільки тільки в лютому 2018 р. Конституційний суд України визнав Закон 2012 р. антиконституційним, а 25 квітня 2019 р. Верховна Рада ухвалила Закон “Про забезпечення функціонування української мови як державної”).

Відомо, що застосування соціолінгвістичних методів сприяє доказовій силі досліджень, зокрема йдеться про використання методів анкетування, невиключеного спостереження, корелятивного аналізу, соціолінгвістичної реконструкції, соціолінгвістичної інтерпретації, методики вибірки та хронологічних зрізів та ін. Разом із іншими лінгвістичними методами соціолінгвістичні методи “працюють” на розкриття різних аспектів взаємодії *мова-суспільство*.

Наприклад, дослідження нової проблеми *соціологізація особистості в іномовному середовищі* актуальне для характеристики маловивченої взаємодії між мовами і міграцією в предметному полі соціолінгвістики. Тому Юлія Дзябко аналізує матеріал інтерв'ю зі священником єдиної православної української церкви в Японії та відповіді соціолінгвістичного опитування 35 українців, які проживають в Японії. У такий спосіб авторка розкриває роль релігії у формуванні та підтримці національної ідентичності українських іммігрантів і її вплив на мовну поведінку українців¹⁷.

Аналіз проблеми *мовлення в соціогрупі “школяр”* на матеріалі неофіційного іменника цієї групи посприяв розвитку теорії прізвиська в українській соціолінгвістиці, розбудові методології дослідження неофіційного іменника, характеристиці вперше введених у науковий обіг прізвиськ школярів із сіл, міст і містечок Львівської області¹⁸. Адріана Чучвара проаналізувала цю

¹⁶ Мацюк Г. Розвиток теорії сучасної соціолінгвістики: формування змісту поняття “інституційний мовний менеджмент”. *Мова і суспільство*. Львів, 2014. Вип. 4. С. 12–32.

¹⁷ Dzyabko Yu., Kvasnytsia O. Language, religion and national identity of Ukrainian people living in Japan. *Ibaraki Christian Journal*. 2020. Vol. 54 (у друці).

¹⁸ Чучвара А. П. Соціокогнітивні чинники формування прізвиськ школярів (на матеріалі неофіційного іменника учнів Львівської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.

проблему на матеріалі опитування учнів Львівської області, зібравши 10845 прізвисько-назв в анкетах-відповідях 10396 школярів. Квотну репрезентативну вибірку респондентів побудовано за ознакою соціально-демографічної характеристики школярів “тип населеного пункту за постійним місцем проживання”. За допомогою методу анкетування зібрано ілюстративний матеріал, метод невключеного спостереження дозволив авторці врахувати комунікативні ситуації, в яких школярі використовують прізвиська найчастіше, у ході корелятивного аналізу розкрито лінгвістичні маркери взаємодії прізвиськ та позамовних чинників. Безперечно, в дослідженні використано і метод порівняння (допоміг встановленню спільних та відмінних ознак між неофіційним іменником сільського, міського та містечкового школяра, а також між прізвиськами, які знають хлопці та дівчата). Елементи статистичного аналізу дозволили обґрунтувати продуктивність різних груп (підгруп) прізвиськ, забезпечили показник середнього арифметичного значення, що позначає міру згоди/незгоди опитуваних школярів із сформульованими в анкеті твердженнями про прізвисько. Розроблена в працях А. Чучвари методика дослідження нової соціолінгвістичної проблеми дозволила ввести в науковий обіг неофіційний іменник школярів Львівської області, розробити методику аналізу, систематизувати матеріал для словника “Прізвиська школярів Львівщини”, вивчити регіональні особливості національного антропонімного фонду, розробити теорію прізвиська в соціолінгвістиці.

Дослідження проблеми *соціальна природа імені людини* посприяло розбудові методології аналізу іменника як конкретного сегмента мовної дійсності міста¹⁹. У розкритті проблеми Леся Дуда (Л. Луньо) застосувала метод корелятивного аналізу, доповнений методами соціолінгвістичної реконструкції та соціолінгвістичної інтерпретації, методики вибірки та хронологічних зрізів. Ілюстративним матеріалом для дослідження послужило близько 32 тис. антропоодиноць з 5 376 метричних записів ла-

¹⁹ Луньо Л. Є. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами 19–перша половина 20 ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2013. 20 с.

тинською, українською та польською мовами (кожний із записів містив імена та соціальну, демографічну і хронологічну характеристики). Розроблена методика дозволила Л. Луньо, як про це свідчать публікації та перший частотний словник-довідник “Імена львів’ян першої половини ХХ ст.”²⁰, ввести в обіг соціолінгвістики невідомий ілюстративний матеріал метричних книг, а також розкрити ознаки змісту нового для соціолінгвістики поняття “соціальна природа імені людини”, розпочати дослідження іменника м. Львова, поглибити теорію власної назви в соціолінгвістиці, виокремити регіональні особливості національного антропонімного фонду та ін.

Як і інші проблеми, вивчення питань мовної ситуації також вимагає оновлення методології соціолінгвістичних досліджень, оскільки потрібно шукати алгоритми інтерпретації ознак мовних ситуацій у різних країнах світу та в Україні. Лінгвонаціосоціологічний підхід до розкриття цієї проблеми посприяв упорядкуванню необхідних понять для аналізу, зокрема “нація”, “етнос”, “ідентичність”, “монолінгвізм”, “багатомовність”, “націоналізм”, “держава” “функція мови” та ін. Правда, усі ці категорії – динамічні величини, які можуть реалізувати різні змісти щодо різних державних ідеологій та рівня розвитку демократії²¹.

Формування терміносистеми соціолінгвістики – один із обов’язкових сьогодні напрямів аналізу, який забезпечує використання уніфікованих одиниць і формує термінологічну базу для соціолінгвістичної інтерпретації в глобалізаційних умовах. Оскільки соціолінгвістика в Україні почала активно розвиватися з часу незалежності, відразу виникло питання про термінологічну базу цього наукового напрямку і навчальної дисципліни. Вивчення соціолінгвістичної термінології на матеріалі української, англійської та польської мов розпочала Г. Мацюк у доповіді на тему “Термін у соціолінгвістичній традиції” на одній із

²⁰ Імена львів’ян першої половини ХХ ст.: частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П’ятниці) / уклад. Л. Дуда. Львів ; Дрогобич : Коло, 2020. 158 с.

²¹ Мацюк Г. Теоретичні засади опису мовних ситуацій у контексті прикладної соціолінгвістики. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* / відп. ред. І. Сабодаш. Ужгород, 2009. Вип. 13. С. 66–70.

конференцій в Університеті Палацького в Оломоуці (Чехія, 2006). Доповідь виокремлювала положення про центр та периферію терміносистеми²², які знайшли свій розвиток на матеріалі української та японської мов у працях Юлії Дзябко²³ та в її дисертації “Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах” (2015)²⁴. Ці та інші праці дослідниці посприяли аналізу ознак терміносистеми обох мов, їх виявляє перший “Японсько-український словник соціолінгвістичних термінів: термінологічне поле “мовна політика”, укладений на підставі розробленої в згаданій дисертації методики зіставного аналізу терміносистем²⁵. Водночас доповідь Г. Мацюк сформулювала положення про такі сутнісні ознаки терміносистеми, як її універсальний та ідіоетнічний компоненти²⁶, пізніше цю ідею розвинула Оксана Бутковська (О. Васильців) у своїх публікаціях²⁷ та в кандидатській дисертації “Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах” (Львів, 2016 р.)²⁸.

На підставі зіставного аналізу семантики соціолінгвістичних термінів української та японської мов Юлія Дзябко дослідила термін як засіб для позначення спеціальних понять певної нау-

²² Мацюк Г. Термін у соціолінгвістичних традиціях. *Ucrainica II. Současná Ukrajiništika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2006. Č. 2. S. 481.

²³ Дзябко Ю. Ядерна зона мікрополя “мовна політика” в українській та японській мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : ВД Дмитра Бурого, 2012. Вип. 40. С. 35–39.

²⁴ Дзябко Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2015. 20 с.

²⁵ Дзябко Ю. Японсько-український словник соціолінгвістичних термінів: термінологічне поле “мовна політика” / ред. Г. Мацюк. Львів, 2019. 94 с.

²⁶ Мацюк Г. Термін у соціолінгвістичних традиціях. S. 482.

²⁷ Васильців О. С. Гіперо-гіпонімічні відношення терміна білінгвізм в українській та англійській мовах. *Zbiór raportów naukowych: Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka*. Wrocław, 2014. Cz. 5. С. 112–118; Васильців О. С. Явище синонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. *Studia Ucrainica Varsoviensia* / pod red. I. Mytnik. Warszawa, 2016. С. 43–51.

²⁸ Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2016. 20 с.

кової сфери в єдності із семантичними та структурними властивостями загальноживаного слова²⁹, тому соціолінгвістичний термін позначає конкретні ознаки взаємодії мови та суспільства, має чітку дефініцію³⁰. Значення соціолінгвістичного терміна постає як набір ієрархічно пов'язаних семантичних компонентів його структури³¹, а його зв'язок з іншими одиницями терміносистеми забезпечують інтегральні та диференційні семантичні компоненти дефініції, які містять дистинктивні ознаки значення³². У зіставному аспекті виокремлення інтегральних та диференційних компонентів та їх порівняння забезпечує пошук міжмовних відповідників³³. Ю. Дзябко показала, що соціолінгвістична термінологія відображає категорійний апарат та обслуговує соціолінгвістику як самостійну галузь науки, а терміносистема формується шляхом встановлення різних типів зв'язків і взаємовідношень різного типу³⁴ між позначуваними поняттями³⁵. Причому

²⁹ Дзябко Ю. Мікрополе “мовна політика”: спроба формування методики зіставного аналізу на матеріалі української та японської мов. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 35. С. 28–45; Дзябко Ю. М. Парадигматичні зв'язки лексеми *політика* в терміносистемах української мови. *Східнослов'янська філологія* : зб. наук. праць. Серія : Мовознавство. Горлівка : Вид-во ГДІШМ, 2010. Вип. 18. С. 219–229.

³⁰ Дзябко Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика”...

³¹ Дзябко Ю. М. Передумови зіставного опису семантичної структури мікрополя “мовна політика” в українській та японській мовах. *Вісник Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка*. Львів : Вид-во ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. Вип. 54. С. 290–296.

³² Dzyabko Yu. Semantic structure of the terminological field “language attitudes” in the Japanese language. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 23–30.

³³ Dzyabko Yu. Towards a Contrastive Analysis: The Structure of the microfield ‘Language Policy’ in Ukrainian and Japanese. *Silva Iaponicarum. Special Edition: Japan: New Challenges in the 21st Century*. Poznań, 2012. P. 175–194.

³⁴ Дзябко Ю. М. Мікрополе “мовна політика” в українській та японській мовах: синонімічні відношення. *Наукові записки. Сер. : Філологічні науки (мовознавство)* / відп. ред. О. Семенюк. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 105 (1). С. 145–150; Дзябко Ю. М. Парадигматичні відношення у соціолінгвістичній термінології української та японської мов. *Сучасні тенденції сходовознавства* : зб. наук. праць за матеріалами X Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 квітня 2014 р.). Харків : ХНПУ, 2014. С. 6–13.

³⁵ Дзябко Ю. Ядерна зона мікрополя “мовна політика”. С. 35–39.

основним різновидом відношень є гіперо-гіпонімічні, вони відіграють роль систематизатора терміносистеми і є універсальною моделлю репрезентації наукових знань³⁶. Незважаючи на те, що в основі змісту поняття “мовна політика” в обох мовах лежить інтегральна ознака “мовні заходи”, елементи соціолінгвістичної терміносистеми у зіставлюваних мовах характеризуються повною і частковою відповідністю та повною невідповідністю (міжмовні лакуни), демонструючи відмінні лінгвоментальні ознаки та різні екстралінгвальні процеси, які охоплюють мовнополітичні засади обох суспільств (див. також³⁷). Міжмовне зіставлення соціолінгвістичних терміносистем в українській та японській мовах та їх структурних елементів у працях Юлії Дзябко посприяло не тільки встановленню і диференціації універсальних й ідіоетнічних компонентів у цих системах різних мов, але дозволяє зрозуміти специфіку соціолінгвістичного знання, реалізованого в різних лінгвістичних традиціях³⁸.

Для аналізу соціолінгвістичних термінів української, польської та англійської мов Оксана Бутковська (О. Васильців) застосувала методику поетапного моделювання термінологічного поля³⁹. Проаналізовано часткову міжмовну невідповідність та видові лакуни в терміносистемах польської та англійської мов⁴⁰, відношення повної невідповідності (міжмовної асиметрії). Виявлено тенденцію до інтернаціоналізації словотвірних моделей, яка засвідчує процеси утворення однослівних термінів соціолінгвістики

³⁶ Дзябко Ю. М. Гіперо-гіпонімічні відношення терміна *мовна політика* в українській та японській мовах. *Мова і суспільство*. Львів, 2012. Вип. 3. С. 45–52.

³⁷ Там само.

³⁸ Дзябко Ю. Зміст поняття *форми існування мови* в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика = Language in society: semantics, syntax, pragmatics* : кол. монографія / за ред. Галини Мацок, Ірени Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. Ч. 1. С. 59–74.

³⁹ Бутковська О. До проблеми аналізу метамови соціолінгвістики: методика поетапного моделювання термінологічного поля. *Мова і суспільство*. Львів, 2016. Вип. 7. С. 7–17.

⁴⁰ Бутковська О. Парадигматичні відношення в терміносистемі соціолінгвістики: семантична група “білінгвізм” (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 22–34.

за допомогою компонентів іншомовного походження⁴¹. Кількісна перевага двоконтактних синтаксичних структур у кожній з мов зумовлена лінгвальними (двоконтантні назви позбавлені багатозначності) та позалінгвальними (ускладнення структури термінологічних одиниць визначає вузькофаховий характер соціолінгвістичної терміносистеми) чинниками⁴².

Розвиток соціолінгвістичних знань потребує адекватного відображення у термінології української, польської та англійської мов, і це призводить до ускладнення структури термінів двома і більше компонентами, забезпечуючи вираження більш складних вузькоспеціальних понять. Трикомпонентні терміни ілюструють значну кількість структурних моделей, з огляду на граматичне вираження яких можна припустити, що в терміносистемі англійської мови переважають субстантивні відношення, та в українській та польській переважають атрибутивні зв'язки⁴³. Системно-структурний підхід до аналізу семантики соціолінгвістичних термінів передбачає вивчення не окремих термінів, а цілих лексико-семантичних парадигм. Існування термінологічних полів засвідчило інваріантний принцип групування ядра, навколоядерної зони та периферії⁴⁴. Виявлені шляхом компонентного аналізу терміни-домінанти *мовна ситуація, мовна політика і політична комунікація*, навколо яких об'єднуються групи семантично пов'язаних одиниць різних рівнів ієрархії, засвідчили, що розвиток соціолінгвістичної теорії особливо актуальний щодо української мовної

⁴¹ Васильців О. С. Особливості творення однокомпонентних термінів соціолінгвістики в українській та англійській мовах. *Науковий часопис Нац. ун-ту імені М. П. Драгоманова*. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 12. С. 196.

⁴² Васильців О. С. Структурні особливості двоконтактних термінів соціолінгвістики (на матеріалі української, англійської та польської мов). *Граматичні студії* / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2015. С. 153.

⁴³ Васильців О. С. Структурні особливості трикомпонентних термінів соціолінгвістики в українській, англійській та польській мовах. *Термінологічний вісник*. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. Вип. 3 (2). С. 57.

⁴⁴ Васильців О. С. Мікрополе *політична комунікація*: ядерна зона (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Studia Linguistica*. Київ : Видав. дім Дмитра Бураго, 2016. Вип. 9. С. 427.

дійсності⁴⁵. В результаті аналізу можна стверджувати, що родовидова модель дефініції соціолінгвістичного терміна є послідовністю понять, в якій родові поняття для того чи іншого терміна є різними за ступенем узагальнення, а властивість визначати одні терміни через інші є важливою як з погляду виявлення типу дефініції, так і для встановлення понятійних зв'язків між усіма терміноодинацями, а в подальшому – з метою визначення ієрархічної структури терміносистеми соціолінгвістики в цілому⁴⁶. Окремі ділянки семантичного простору кожного термінологічного поля заповнюють його підструктури – *семантичні групи*. Об'єднувальним чинником зіставлюваних груп виступають розгалужені *гіперо-гіпонімічні, синонімічні й антонімічні зв'язки*, засвідчуючи системний характер соціолінгвістичної термінології⁴⁷. Терміносистемам трьох мов властива багаторівнева структура родовидових відношень⁴⁸, а також явище *міжрівневої синонімії*⁴⁹. Для терміносистеми української мови ці паралельні назви є найменш численними, що, очевидно, пов'язано із пізнішим становленням соціолінгвістики як окремого напрямку мовознавства в Україні та недостатньою уніфікованістю його терміносистеми. У складі термінів польської мови найпоширенішими є синонімічні назви, що позначають форми існування та соціальні різновиди мови, а в терміносистемі української мови виявлено значну кількість синонімічних назв для позначення різновидів білінгвізму⁵⁰, тому формування синонімічних відношень у трьох мовах відбувається під

⁴⁵ Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах. 20 с.

⁴⁶ Васильців О. С. Структура дефініції соціолінгвістичного терміна в українській, англійській та польській мовах. *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 78–79.

⁴⁷ Бутковська О. Терміни на позначення взаємодії мов у різних соціолінгвістичних традиціях. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 13.

⁴⁸ Васильців О. С. Терміни на позначення взаємодії мови і політики (на матеріалі української, англійської та польської мов). *Мова і суспільство*. Львів, 2015. Вип. 6. С. 38.

⁴⁹ Васильців О. С. Явище синонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. С. 47.

⁵⁰ Васильців О. С. Гіперо-гіпонімічні відношення терміна білінгвізм в українській та англійській мовах. С. 112–118.

впливом запитів суспільства на висвітлення конкретних питань взаємодії мови і суспільства. Основну роль у процесі систематизації соціолінгвістичної термінології відіграють комплементарні антоніми, які становлять абсолютну більшість у терміносистемах української, польської та англійської мов⁵¹.

2. Розбудова категорійної бази соціолінгвістики

Дисципліни соціолінгвістичного циклу в навчальних програмах філологічних факультетів (про склад предметів у Львівському університеті ми вже згадували на початку статті) в умовах сучасних ризиків в українському суспільстві сприяють формуванню стійкої мовної особистості студента-філолога, реалізуючи свою безпекову місію⁵². Предмети соціолінгвістичного циклу забезпечують знання про соціокультурну та політичну ситуацію в Україні, збільшують опірність до пропаганди та лінгвістичної агресії Російської Федерації проти України, розширюють усвідомлення ролі державної мови в Україні та різних суспільствах⁵³.

Відомо, що дослідження сучасної мовної політики та мовної ситуації як однієї з проблем соціолінгвістики передбачає увагу до аналізу функцій мов, ставлення влади та носіїв до мов у ситуаціях диглосії чи білінгвізму, освоєння нових мов у середовищі, до питань мовної політики та внутрішнього і міжнародного мовного законодавства, до аналізу міжкультурної чи міжособистісної комунікації в соціогрупі, на робочому місці, в церкві та ін. групах людей тощо з метою попередження конфліктної ситуації. Універсальний та ідіоетнічний компоненти в мовному облаштуванні

⁵¹ Васильців О. С. Явище антонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 25.

⁵² Мацюк Г. Дисципліни соціолінгвістики як реалізація безпекового виміру гуманітарної освіти: досвід Львівського національного університету імені Івана Франка. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна – світ* : Матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 22–23 листоп. 2018 р.). Львів, 2018. С. 78.

⁵³ Мацюк Г. Безпековий вимір сучасної освіти і нові вимоги до змісту мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах закладів вищої освіти. *Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики* : монографія / за ред. Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 68–76.

світу – на підставі огляду мовних політик та демографічно-комунікативної потужності мов і заходів на їхню підтримку – дозволяють сьогодні стверджувати про прикладну сутність соціолінгвістичного знання. Тому концепцію прикладної соціолінгвістики Галина Мацюк обґрунтувала на прикладі аналізу мовної політики та ситуації в СРСР, коли влада формувала нову ідентичність “радянський народ” та впроваджувала функції російської мови як мови міжнародного спілкування, а також у роки незалежної держави (шляхом аналізу соціологічних даних про ставлення до мов у різних регіонах, про законодавчі ініціативи представників провладних та опозиційних політичних партій, роль Європейської Хартії регіональних та міноритарних мов, функції української та російської мов в освіті, державному управлінні, телебаченні та ЗМІ) тощо⁵⁴.

Порушення мовних прав людини та характер мовної ситуації в Україні 2010–2013 рр. ілюструє зміст поняття “дискримінація за мовною ознакою”, досліджене на підставі положень міжнародних та українських законів для попередження дискримінації. Актуалізовано значення термінів *дискримінація за мовною ознакою* і *мовне право людини*. Виявлено відсутність цих термінів у словникових джерелах: з 12 використаних українських тематичних словників лише один фіксує значення терміна *дискримінація*. Він і його похідні функціонують у мові ЗМІ (*дискримінаційний, дискримінувати, дискримінатор*). Дискримінаційне ставлення до носіїв мов передають також терміни *расизм, шовінізм, ксенофобія, українофобія*, значення яких словники рідко фіксують. Здійснений аналіз базувався на систематизованих прикладах дискримінації за мовною ознакою і висвітлив потребу дослідження порушень мовних прав у предметному полі сучасної соціолінгвістики з урахуванням міждисциплінарного підходу⁵⁵.

Розкриттю мовної ситуації в Україні 2010–2013 рр. (коли, за соціологічними дослідженнями, найвищі показники дискримінації

⁵⁴ Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посібник. Львів, 2009. С. 112–185.

⁵⁵ Мацюк Г. Про потребу дослідження проблеми “дискримінація за мовною ознакою” в українській соціолінгвістиці. *Studia Ucrainica Varsoviensia* / pod red. I. Mytnik. Warszawa, 2014. S. 97–111.

за мовою характеризували саме українців) підпорядкований аналіз категорії “мова ворожнечі як форма дискурсивної дискримінації”. Проаналізовано зміст поняття з урахуванням положень міжнародного та українського законодавства. Підґрунтям для аналізу послужили теорія мовної особистості, соціальної комунікації та дискурс-аналіз. Дефініція терміна *мова ворожнечі* з’явилася в міжнародному законодавстві досить пізно, тільки в 1997 р., увагу до цієї проблеми актуалізували українські ЗМІ, а мовознавчий аналіз мови ненависті як форми дискурсивної дискримінації розширює характеристику мовних ситуацій в періоди загрожених станів⁵⁶.

Поняття “форми існування мови в суспільстві” виявляє ознаки *літературне – нелітературне* на матеріалі тексту кіноповісті Богдана Жолдака “УКРИ”⁵⁷. За допомогою лінгвістичного показника “відповідність лексичних засобів художнього тексту літературній мові та нелітературним формам” Адріана Чучвара схарактеризувала вербально-семантичний рівень у структурі мовної особистості письменника. Виокремлено форми розмовної мови, просторіччя (суржику), діалектну, жаргонну лексику та вульгаризми.

Вивчення змісту поняття “функції мов у суспільстві” розкривають публікації Марії Гавриш та Галини Мацюк. Зміст поняття “функція української мови як мова міжнаціонального спілкування в Україні” досліджено на матеріалі опитування іноземців, представників сирійської громади м. Хмельницького⁵⁸. Виявлено, що близько 90% носіїв арабської мови в державних установах використовують російську мову і не відчують потреби переходити на українську. Російсько-українська двомовність у майже всіх сферах суспільного життя – це одна із ознак мовної ситуації

⁵⁶ Мацюк Г. Розвиток теорії соціолінгвістики. С. 111–123.

⁵⁷ Чучвара А. Опозиція *літературна мова – нелітературні форми* в тексті кіноповісті Богдана Жолдака “УКРИ”. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2015. Вип. 9. С. 198–203.

⁵⁸ Гавриш М. М. Українська мова у середовищі іммігрантів з арабських країн (соціолінгвістичне дослідження м. Хмельницького). *Наукові праці Кам’янець-Подільськ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка: Філологічні науки*. Вип. 38. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2015. С. 113–116.

у м. Хмельницькому. На думку самих хмельничан, їм набагато легше перейти на російську мову у спілкуванні з представниками інших держав (своєрідна толерантність), ніж іноземцям нарешті почати вивчати державну українську та розмовляти нею. Реалізації функції української мови як мови навчання арабських дітей у дошкільних навчальних закладах та загальноосвітніх школах Хмельницького позитивно впливає на адаптацію арабомовних сімей до нових умов та пришвидшує інтеграцію в український соціум, оскільки українська мова стає другою мовою для дітей і в недалекому майбутньому може зайняти сильнішу позицію в сімейному та публічному спілкуванні.

Зміст поняття “функції і статус російської мови” в РФ, пострадянському просторі та світі розкриває наступальну мовну політику Російської Федерації. На новій джерельній базі постає “законодавче представлення статусу російської мови, набір її функцій, мовний менеджмент влади (дії політичних акторів, напрями роботи, результати), а також тенденції та перспективи розвитку статусу та функцій цієї мови”⁵⁹. Отримані результати і висновки стосуються розкриття російської мови як “м’якої сили” для збереження і нарощування впливу РФ на сусідні країни та в міжнародному масштабі⁶⁰.

Увага до категорії лінгвістичного ландшафту виникла наприкінці минулого століття. Спершу пов’язані із цим питанням дослідження розвивалися в контексті соціолінгвістики. Сьогодні це перспективний самостійний напрям аналізу, в основу якого покладено міждисциплінарний підхід до характеристики питань громадського простору. Його вивчення сприяє розкриттю питань мовної політики, багатомовності, функцій мов і под. Відомо, що громадський простір незалежної України довго не змінювався, за винятком західних і частково центральних областей. Г. Мацюк почала вивчати лінгвістичний ландшафт як вияв взаємодії мови і влади⁶¹ (в основу статті покладено доповідь на XXIV International Congress

⁵⁹ Мацюк Г. П. Статус і функції російської мови в Російській Федерації... С. 215.

⁶⁰ Там само. С. 239.

⁶¹ Matsyuk H. Urban Street Names as a Marker of Language/Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011). *Names in daily life*. Barcelona, 2014. № 11. P. 361–369.

of Onomastic Sciences, Барселона, 5–9 вересня 2011 р.), а також за допомогою дослідження зв'язку *мова – ідентичність*⁶². Після 2015 р., часу прийняття декомунізаційних законів, по всій території України відбулося звільнення ландшафту від назв із ідеологічною (комуністичною) семантикою. Цей процес постав як вияв взаємодії мови та ідеології⁶³. Стаття “Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення” Г. Мацюк містить положення доповіді на 4th International Conference on Onomastics “Name and Naming” в Бая Марє (Румунія), 2017 р.)⁶⁴ і виявляє, як знаки лінгвістичного ландшафту України, реалізуючи інформативну та символічні функції під впливом ідеології, за роки СРСР перетворювалися в маркери візуалізації радянських цінностей. Зміни знаків громадського простору відбувалися на основі законодавчого підґрунтя. Погоджуємося із міркуваннями авторки, що в сучасних умовах звільнення від радянської ідеології стає важливим кроком у формуванні національної безпеки України.

Поняття лінгвістичного ландшафту М. Гавриш розкриває на матеріалі мовного простору західноукраїнських міст (Івано-Франківськ, Львів, Луцьк, Тернопіль, Чернівці) в єдності із висвітленням ролі влади (місцевого самоврядування) та реалій міста Хмельницького⁶⁵. Здійснений аналіз показав, що більшість рішень міських рад щодо врегулювання мови вивісок ухвалені та доповнені в останні роки, що свідчить про підвищення відповідальності місцевої влади у вирішенні питань щодо громадського

⁶² Мацюк Г. Про природу взаємодії мови та ідентичності в Україні (на матеріалі міського урбанімікону радянського та пострадянського періодів). *Україноцентризм наукового сумління* : зб. наук. праць на пошану проф. Зеновія Терлака. Львів : Ліга-Прес, 2014, С. 539–565.

⁶³ Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 71–83.

⁶⁴ Matsyuk H. Marking Ukrainian's public space as interaction of language and ideology: past and present. *Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics*. Baja Mare, 2017. P. 889–900.

⁶⁵ Гавриш М. М. Мовний ландшафт сучасного міста: досвід законодавчого врегулювання на місцевому рівні. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2017. Вип. 11. С. 28–32.

простору міста. Водночас у жодному документі не враховано процедури мовної експертизи вивіски чи погодження паспорту вивіски з фахівцем-філологом.

Для аналізу поняття “мовлення в соціогрупі “політичні лідери держав”” використано прецедентне ім’я як маркер комунікації політичних лідерів України, Польщі та Франції. За допомогою цього показника Мар’яна Рослицька (М. Салецька) дослідила реалізацію наміру адресанта-політика впливати на адресатів. Адресант політичної комунікації здійснює добір конкретних одиниць залежно від потреб та цінностей, які він поділяє⁶⁶. Шляхом аналізу вертикального контексту, аналогії, асоціативного чи контекстуального ряду однорідних явищ, присвоєння словам нових значень розкрито роль прецедентних імен у навіюванні як способі впливу адресантів на адресатів.

Зіставлення складу прецедентних імен у текстах українською, польською та французькою мовами дозволило виокремити універсально-прецедентні⁶⁷ (спільні для трьох лінгвокультур) та національно-прецедентні (властиві лише одній із лінгвокультур) одиниць⁶⁸. Подібна інформація має важливе значення для міжкультурної комунікації, а особливо – політичної.

Крім дослідження змісту нових соціолінгвістичних понять на новій джерельній базі, праці розкривають взаємодію мови та соціального факту/явища в предметному полі соціолінгвістики.

Сучасна мовна ситуація, ускладнена агресією проти України актуалізує *взаємодію мова – національна безпека*, нову ознаку

⁶⁶ Салецька М. В. Вербалізація системи цінностей у промовах політичних лідерів Франції: морфологічні показники. *Мова і суспільство*. Львів, 2015. Вип. 6. С. 52–60; Салецька М. В. Морфологічні показники вербалізації системи цінностей у промовах політичних лідерів України. *Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro* : Zbiór raportów naukowych. Warszawa : Diamond trading tour, 2015. T. 1. S. 64–73.

⁶⁷ Рослицька М. Комунікація *політичний лідер – суспільство*: змістові, формальні та функціональні характеристики універсально-прецедентних імен. *Мова і суспільство*. 2019. Вип.10. С. 164–170.

⁶⁸ Рослицька М. В. Універсально-прецедентні імена в промовах політичних лідерів України, Польщі та Франції: змістові та функціональні характеристики. *Philology, sociology and culturology* : zbiór artykułów naukowych recenzowanych. Warszawa, 2018. №12. С. 47–55.

предметного поля української соціолінгвістики. На думку Г. Мацюк, соціолінгвістичний сегмент знання про суспільство постає як один із засобів творення нової культури безпеки в умовах сучасної гібридної війни. Звідси теоретичний потенціал сучасного мовознавства не тільки служить за підґрунтя лінгвістичного аудиту суспільної комунікації, але є передумовою підготовки філологів-експертів, запит на яких має сучасне суспільство⁶⁹. Логічно, що сучасна мовна ситуація формує питання, про те, наскільки навчальні плани підготовки фахівця-україніста відповідають безпековому виміру української гуманітарної освіти⁷⁰. Г. Мацюк обґрунтовує “потребу оновлення змісту мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах як відповідь на формування безпекового виміру професійної підготовки студента-філолога” і шукає відповіді на запитання, “які нормативно-правові акти регламентують зв’язки між національною безпекою і філологічною освітою, який набір мовознавчих категорій актуалізує ця взаємодія, які мовознавчі дисципліни насамперед потрібно впроваджувати у відповідь на вимоги законодавчих приписів”; дослідниця вважає, що вивчення цих та подібних завдань “сприятиме розвитку методики викладання мовознавчих дисциплін у період модернізації філологічної освіти в умовах, коли Стратегія національної безпеки України 2020 р. визнає Російську Федерацію (РФ) як державу-агресора і ‘джерело довгострокових системних загроз національній безпеці Україні’ (п. 39)”⁷¹. У зв’язку з цим логічно виникає питання про висвітлення проблеми війни в предметному полі соціолінгвістики, тому Г. Мацюк спершу аналізує

⁶⁹ Мацюк Г. Лінгвістичний аудит комунікації в суспільстві як один із інструментів комунікативно-контентної безпеки. *Контентно-потоківі моделі як тактичні інструменти комунікаційно-контентної безпеки* : Матеріали Міжнар. форуму з кризовості комунікацій (м. Київ, 22-23 травня 2017 р.), Київ : ВІКНУ, 2017. С. 220–223.

⁷⁰ Мацюк Г., Митнік І. Динаміка комунікативної компетентності фахівця-україніста в контексті вимог сучасного соціокультурного і політичного середовища України і Польщі. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. Діалог мов – діалог культур. Україна і світ* : IX Міжнар. наук. Інтернет-конф. з україністики (München, 1-4 November 2018 r.). München : LMU, 2019. С. 101–111.

⁷¹ Мацюк Г. Безпековий вимір сучасної освіти... С. 68.

ресурси сучасної мовознавчої парадигми для дослідження взаємодії *мова – війна* в мовознавстві. Виокремивши напрями аналізу проблеми в дискурсології, працях з когнітивного мовознавства та ономастики, дослідниця обґрунтовує перспективи соціолінгвістичного підходу до розкриття зв'язку понять. Запропоновано досліджувати його дискурсивний вияв на матеріалі неактуалізованої в мовознавстві джерельної бази – інтерв'ю та спогадів учасників бойових дій (чоловіків та жінок), а також задокументованої інформації про полеглих за Україну. Для аналізу застосовувано біографічний, зіставний методи, елементи дискурс-аналізу, соціолінгвістичної інтерпретації та реінтерпретації, оскільки вони дозволяють знайти відповіді на питання через релевантні для соціолінгвістики категорії, зокрема поняття “мовна ситуація”, “мовна політика”, “дискримінація за мовною ознакою”, “мовлення соціогрупи” (військові) та ін., які часто пов'язані з розкриттям зв'язків між мовою та політикою чи ідеологією, мовою та культурою (пам'яті), мовою та ідентичністю. Соціолінгвістичний підхід до нової джерельної бази дозволяє не тільки схарактеризувати ознаки неофіційного іменника бійців та їх усне спонтанне мовлення як показники міжособистісної комунікації в соціогрупі “військові”, але й розкрити антропонім як маркер культури пам'яті сучасного українського суспільства і як засіб формування національної ідентичності в соціумі⁷².

Зв'язок між *мовою* та *ідеологією* досліджено на матеріалі прецедентних імен у текстах промов політичних лідерів трьох держав – України, Польщі та Франції і за допомогою аналізу вербалізації прямого та опосередкованого декларування ідеологічних цінностей. Мар'яна Рослицька розкриває їх пряму вербалізацію за допомогою аналізу ключових слів, тобто прецедентних імен на позначення політичних діячів минулого, яких адресанти (а це політичні лідери трьох держав) оцінюють нейтрально, позитивно чи негативно. Опосередковану вербалізацію ідеологічних

⁷² Мацюк Г. Взаємодія понять *мова-війна* як об'єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузів. зб. Дрогобицьк. держ. пед. ун-ту імені Івана Франка / ред.-упоряд. М. Пантюх, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Гельветика, 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 101–106.

цінностей виокремлено через відносні прикметники, утворені від іменників-прецедентних імен. Семантика таких прикметників у промовах продовжує позначати ідеологічні цінності⁷³.

Розкриття взаємодії між *мовою* та *ідентичністю* поглиблює положення Мар'яни Рослицької про те, що вжиті адресантами політичної комунікації (президентами трьох держав) прецедентні імена у промовах формують ідентичності адресатів політичних звернень (суспільство своєї країни, суспільство іншої чи інших країн/країн, конкретної соціальної групи), інформуючи при цьому про особистісну ідентичність адресанта. Підставою для такого висновку послужила виявлена кореляція складу прецедентних імен у промовах з конкретними адресатами. Подібна взаємозалежність підтверджує тезу про функціонування прецедентних одиниць як слів-паролів, що консолідують групи населення і дозволяють політикам чинити вербальний вплив на адресата. Щодо особистісної ідентичності адресанта, то її виявляє самопрезентація політика як вираження свого ставлення до конкретних осіб та явищ, позначених за допомогою прецедентних імен⁷⁴.

Розкриттю зв'язку *мови* та *ідентичності* сприяє увага до ролі релігійного чинника, як це свідчить стаття Юлії Дзябко “Language, religion and national identity of Ukrainian people living in Japan”⁷⁵. На основі інтерв'ю зі священником єдиної православної української церкви в Японії, а також на матеріалі соціолінгвістичного опитування 35 українців, які проживають в Японії, розкрито роль релігії у формуванні та підтримці національної ідентичності українських іммігрантів і її вплив на мовну поведінку українців. Розпочате дослідження української діаспори в перспективі дозволить розкрити роль мови як засобу формування різних видів ідентичностей: особистісної, етнічної, національної, культурної, професійної, сімейної тощо у контексті міграційних процесів, що

⁷³ Рослицька М. В. Прецедентні імена як ідеологічні маркери у промовах президентів України, Польщі та Франції. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури*. Одеса, 2017. С. 82–86.

⁷⁴ Рослицька М. В. Прецедентне ім'я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і соціопрагматичний потенціал... 20 с.

⁷⁵ Dzyabko Yu., Kvasnytsia O. Language, religion and national identity of Ukrainian people living in Japan (у друці).

сприятиме дослідження нових проблем “соціологізація в багатомовному просторі”, “мовлення українських мігрантів”, “функції та ієрархія мов у комунікації українців” та ін.

В основу розробленої методики дослідження неофіційного імені школяра Адріана Чучвара поклала положення про зв’язок прізвиська та соціально-демографічних чинників, тому в її працях проаналізовано взаємодію *прізвисько – територія, прізвисько – стаття, прізвисько – сім’я*. Формування прізвиськ як маркерів мовлення в соціогрупі “школяр” забезпечують мовна компетенція учня (її відображає вербально-семантичний рівень у структурі мовної особистості респондентів), знання про світ та людину (лінгво-когнітивний та мотиваційний рівні мовної особистості). Про це свідчать такі лінгвістичні показники, як відповідність імен літературній мові та нелітературним формам мови, семантика твірних основ прізвиськ, мотиви появи назв.

На прикладі шкільних прізвиськ батьків учнів із трьох типів населених пунктів встановлено відмінні показники вияву взаємодії *прізвисько – сім’я*, а саме: спадкові назви та найменування, зумовлені діалектними ознаками, засвідчені лише в анкетах сільських школярів. На підставі порівняння результатів аналізу прізвиськ сучасних учнів та їх батьків зроблено висновок про стійкі тенденції у формуванні неофіційного іменника в соціогрупі “школяр за допомогою відповідності прізвиськ літературній мові та нелітературним формам мови, певному набору твірних основ та мотиваційних груп імен. В антропоніміконі покоління батьків відсутні лише ті прізвиська, які зазнали впливу англійської мови та вульгаризмів⁷⁶.

У працях А. Чучвари розкрито зв’язок між *неофіційним ім’ям та статтю носія мови*. За ознаками відповідності прізвиськ літературній мові та нелітературним формам виявлено, що іменник дівчат із шкіл містечок більше відповідає нормам літера-

⁷⁶ Чучвара А. Неофіційний іменник сім’ї: мотиваційні ознаки. *Наукові записки. Сер. : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2011. Вип. 100. С. 205–209; Чучвара А. П. Неофіційний іменник сім’ї: лексичні ознаки. *Λογος όνομαστικής* / гол. ред. Євген Отін. 2012. № 4. С. 14–18; Чучвара А. Індивідуальний когнітивний досвід учня: знання про прізвиська. *Studia Ucrainica Varsoviensia* / pod red. I. Mytnik. Warszawa, 2013. № 1. S. 34–45.

турної мови та формам розмовної мови, іменник хлопців із цих же шкіл більше виявляє зв'язок із діалектною базою місцевості. Неофіційні імена хлопців із міських шкіл частіше пов'язані із жаргонізмами; прізвиська дівчат більшою мірою ілюструють вплив російської мови. За ознакою *'семантика твірних основ'* виявлено, що хлопці із міських та містечкових шкіл частіше використовують для найменування однокласників прізвиська, похідні від назв професій. Правда, дівчата сільських та міських шкіл більшою мірою вживають неофіційні імена, утворені від назв надприродних істот; а хлопці з цих же шкіл частіше використовують найменування, похідні від імен спортсменів, насамперед футболістів, а також назви, похідні від імен героїв кінофільмів та мультфільмів. Дівчата сільських та міських шкіл більшою мірою вдаються до прізвиськ, утворених не лише від імен героїв мультфільмів та кінофільмів, але й героїв художніх творів. За показником *'мотиви появи неофіційних імен'* іменники теж різняться. Так, неофіційні імена хлопців з міських шкіл більшою мірою відображають внутрішні прикмети найменованого, а прізвиська дівчат підкреслюють зовнішні ознаки носія. Неофіційні імена хлопців (а не дівчат) із шкіл містечок частіше маркують однокласників за вчинками та пригодами із життя⁷⁷.

В умовах сучасної парадигми праці представників львівського соціолінгвістичного осередку сприяють розвитку предметної сфери синхронної соціолінгвістики. Про це підтверджують проаналізовані засади формування теорії, методи аналізу, термінологічна та категорійна база досліджень.

Розвиток теорії відбувається на основі використання міждисциплінарного підходу до взаємодії мови та суспільства та шляхом застосування до аналізу українського матеріалу нових теорій, розроблених в міжнародній соціолінгвістиці, зокрема

⁷⁷ Чучвара А. Стаття респондента і формування семантики твірної основи прізвиська (на матеріалі неофіційного іменника школяра). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2012. Вип. 17. С. 80–84; Чучвара А. Особливості взаємодії мови і статі, або про нові аспекти аналізу неофіційного іменника школяра. *Тенденції розвитку української лексики та граматики* / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. Ч. II. С. 199–209.

інституційного мовного менеджменту чи теорії лінгвістичного ландшафту. Теоретична інтерпретація формується в напрямку розкриття питань мовної політики та мовної ситуації, мовлення соціогруп (новонароджених, школярів, політиків), образу громадського простору населених пунктів та ін.

Комбінована методика аналізу, а саме використання соціолінгвістичних та лінгвістичних методів, сприяє новим результатам.

Вивчення терміносистеми соціолінгвістики відбувається на матеріалі української, англійської, польської та японської мов.

Розвиток категорійної бази охоплює поняття: “сучасна мовна політика та ситуація”, “інституційний мовний менеджмент”, “дискримінація за мовною ознакою”, “мова ворожнечі як форма дискурсивної дискримінації”, “форми існування мови в суспільстві”, “функції мов у суспільстві”, “функція української мови як мова міжнаціонального спілкування в Україні”, “функції і статус російської мови”, “лінгвістичний ландшафт”, “мовлення в соціогрупі “політичні лідери держави””, “мовлення в соціогрупі “школярі””.

Розвиткові категорійної бази сприяє пошук і дослідження нових корелятивних взаємодій: *мова – національна безпека, мова – ідеологія, мова – ідентичність, неофіційне ім’я – статъ носія.*

2.2. ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОСИСТЕМИ СУЧАСНОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗІСТАВНОГО АНАЛІЗУ

Оксана Бутковська*
(Львів)

Дослідження лексики в зіставному аспекті присвячені встановленню ізоморфних та аломорфних ознак семантичних систем різних мов¹. Проблеми зіставного аналізу вирішували у своїх працях К. Бондаренко, Л. Бублейник, С. Єрмоленко, І. Карамішева, В. Кононенко, І. Корунець, А. Левицький, В. Манакін, В. Пономаренко, С. Семчинський та ін. Фундатор контрастивної лінгвістики в Україні, Ю. Жлуктенко створив низку порівняльних граматики української, англійської, німецької, російської мов (1981; 1979; 1977; 1976; 1966; 1960). В галузі зіставного термінознавства активно працюють О. Константінова, Е. Брагіна, Т. Голі-Оглу, С. Кришталь, А. Ляшук. До сьогодні здійснено аналіз семантичної основи лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах². Вивчення термінів соціолінгвістики в зіставному аспекті на матеріалі української та японської мов розпочала Ю. Дзябко, розкривши семантичну структуру термінологічного поля “мовна політика”³. Однією з маловивчених проблем, яку окреслила свого часу проф. Г. Мацюк⁴, залишається дослідження методологічних підходів до зіставного аналізу метамови соціолінгвістики.

¹ Левицький А. Е. Порівняльна граматики англійської та української мов : підручник. Київ : Видавн.-полігр. центр “Київ. ун-т”, 2008. С. 24–25.

² Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2000. 20 с.

³ Дзябко Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2015. 20 с.

⁴ Мацюк Г. Термін у соціолінгвістичних традиціях. *Ucrainica II. Současná Ukrajiništika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2006. № 2. S. 477–482.

* Оксана Бутковська, кандидат філологічних наук, асистент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, e-mail: oksanavasylytsiv@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-4486-7744>

Тому важливо розробити теоретико-методологічну модель зіставного вивчення структури та семантики термінів соціолінгвістики. Для цього необхідно на підставі праць із зіставної лексикології, семантики й термінознавства розкрити історико-методологічні засади зіставного дослідження терміносистеми, сформуванати категорійну базу та визначити методи аналізу терміноодиниць.

Історико-методологічні засади зіставного дослідження терміносистеми. Зіставне вивчення термінів соціолінгвістики враховує, крім загальних теоретичних принципів зіставлення мов (Ю. Жлуктенко, І. Корунець, М. Кочерган, М. Пешак, J. Fisiak, T. Krzeszowski, G. Nickel та ін.) і теоретичних результатів досліджень лексико-семантичних систем різних мов (С. Єрмоленко, А. Кравчук, В. Левицький, А. Лучик, М. Фабіан, D. Cruse, G. Kleparski, J. Lyons, T. Nida, S. Ullmann та ін.), ще й загальноприйняте розуміння категорій термінознавства (Т. Кияк, А. Коваль, І. Кочан, Е. Скороходько, G. Budin, H. Felber, F. Grucza, W. Nowicki, A. Rey, R. Temmerman, W. Zmarzer та ін.) та соціолінгвістики (Б. Ажнюк, Г. Вусик, В. Демченко, Л. Масенко, Г. Мацюк, С. Соколова, Л. Ставицька, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Труб, С. Baker, J. Bralczyk, F. Coulmas, S. Gajda, S. Grabias, D. Crystal, E. Lipińska, B. Spolsky, P. Trudgill та ін.).

Сутність зіставного методу полягає в дослідженні й описі мови через системне зіставлення з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.⁵ У випадку вивчення наукової картини світу зіставний метод дозволяє побачити те універсальне, що становить сутність наукового пізнання в різних соціолінгвістичних традиціях, та виявити те ідіоетнічне, що утворює національну мовну картину.⁶ Оскільки зіставлення передбачає виявлення подібностей та відмінностей між парою чи групою лінгвістичних категорій за певним виміром(и), то виникає проблема визначення їхньої природи (ці категорії повинні мати однаковий загальний

⁵ Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : навч. посібник. Київ : Академія, 2006. С. 80.

⁶ Мацюк Г. Термін у соціолінгвістичних традиціях. С. 480.

набір властивостей)⁷. Важливим етапом є також вибір основи для порівняння, певного еталону, так званого “третього члена порівняння” (*tertium comparationis*). Зіставний аналіз термінів проводиться так, що в ролі еталону виступає сукупність ознак однієї із зіставлюваних мов (в нашому випадку – рідної), а особливості інших мов досліджуються відносно вихідної (так зване унілатеральне, або одностороннє порівняння)⁸. У науковій літературі існує твердження, що таке зіставлення мовних систем є неповним, адже якщо у вихідній мові не буде відповідних еквівалентів, то деякі особливості другої мови залишаться поза увагою⁹. В. Манакін, взявши до уваги відображене в кожній мові національно-специфічне бачення світу, стверджує, що мовою-еталоном може бути лише незалежна від жодної мови третя система¹⁰. Перевагою такого білатерального (двостороннього) напряму зіставного аналізу є те, що обидві мови вважаються рівноцінними, проте загальноприйнята метамова порівняння досі не створена¹¹.

Відомо, що терміносистема соціолінгвістики – відносно новий об’єкт мовознавчих досліджень. Її загальний поняттєвий апарат охоплює систему міжгалузевих понять, спільних для антропології, соціології, діалектології, прагматики тощо, а галузевий – дає уявлення про зміст соціолінгвістичних категорій, і звідси, й набір одиниць термінологічних полів¹². Системне вивчення цієї терміносистеми за допомогою зіставлення її одиниць з фактами близько- і далекоспоріднених мов, розкриваючи

⁷ Haspelmath M. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. *Language*. Baltimore, Maryland, 2007. № 86(3). P. 665; Gast V. Contrastive Linguistics: Theories and Methods. URL: http://www.personal.unijena.de/~mu65qev/papdf/contr_ling_meth.pdf (Last accessed: 30.03.2021).

⁸ Morciniec N. Gramatyka kontrastywna. Wprowadzenie do niemieckopolskiej gramatyki kontrastywnej. Wrocław : Wyd-wo wyższej szkoły filolog. we Wrocławiu, 2014. S. 22.

⁹ Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков : учеб. пособие. Москва : ФИЗМАЛИТ, 2005. С. 30.

¹⁰ Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология : монография. Київ: Знання, 2004. С. 106.

¹¹ Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. С. 80.

¹² Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 7.

інструментарій аналізу взаємодії мови і суспільства, пов'язане з важливими теоретичними і практичними завданнями зіставного термінознавства та зіставної лексикографії в аспекті добору та систематизації відповідників й укладання перекладних словників.

Різні соціолінгвістичні традиції відзначаються власними особливостями формування теорії та метатеорії, що зумовлено постійним розвитком знань про взаємодію мови і суспільства, виникненням і поглибленням теоретичних проблем існування мови в суспільстві і, загалом, зміною предметної сфери і об'єкта соціолінгвістичних досліджень¹³. Залучення до аналізу матеріалу української, польської та англійської мов не випадкове: наявні в українському мовознавстві лінгвістичні словники та окремі соціолінгвістичні праці¹⁴ лише частково відображають предметну сферу соціолінгвістики, терміни польської мови вже зафіксовані в першому соціолінгвістичному словнику¹⁵, а терміносистема англійської мови кодифікована в енциклопедіях та словниках¹⁶.

Зіставне дослідження термінів (мовних знаків, що мають форму вираження та зміст) в межах системно-структурного підходу передбачає їхній аналіз у двох площинах¹⁷. Перша – це площина формальної структури термінів та терміносполук, тобто дериваційна (прості, похідні, складні терміни, термінологічні

¹³ Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2016. 20 с.

¹⁴ Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.; Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К., 2006. 716 с.

¹⁵ Skudrzykowska A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej. Kraków-Warszawa: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego : Spółka Wydawniczo-Księgarska, 2000. 168 s.

¹⁶ Malmkjær K. The Linguistics Encyclopedia. New York: Routledge, 2002. 621 p.; Concise Encyclopedia of Sociolinguistics / Ed. By Rajend Mesthrie. Oxford: Elsevier, 2001. 1060 p.; Trudgil P. Sociolinguistics: An introduction to language and society. UK : Penguin, 2000. 240 p.; Baker C., Jones S. Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education. Clevedon: Library of Congress Cataloging in Publication Data, 1998. 751 p.

¹⁷ Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів...

скорочення) і синтаксична (багатокомпонентні терміни), а друга – площина лексико-семантичної організації соціолінгвістичної терміносистеми. Відтак, у процес зіставлення включаються одиниці мовної семантики різних структурних рівнів однієї мовної системи з урахуванням їх ієрархічного зв'язку.

Структурна характеристика термінопозначень, зокрема щодо їх дериваційних моделей, формально-граматичних рис та ін., дає змогу стверджувати про системний вибір і регулярну репрезентацію певних ознак понять у структурі термінів, утворених за однією структурною моделлю, а також відображає екстралінгвальні і водночас мовно релевантні культурні орієнтації того чи іншого етносоціуму, які й визначають стратегії термінотворення.

Зіставне вивчення структурної організації лексики, виходячи з аналізу семантичної структури термінів і встановлення їх системних відношень, передбачає використання теорії поля¹⁸. Застосування категорій семантичної групи та термінологічного поля, тобто поєднання групового та польового підходів, з властивими їм рисами структурної організації, зокрема диференціацією на ядерну, навіколоядерну та периферійну зони, сприяє узгодженню термінологічної бази різних соціолінгвістичних традицій, унаочнюючи не лише істотні компоненти тезаурусу сучасної соціолінгвістики, але й організацію категоріального апарату цієї науки, що, в свою чергу, впливає на процес стандартизації та кодифікації терміносистеми української мови.

Категорійна база та методи аналізу. Більшість українських мовознавців сходяться на думці, що термін – це слово чи словосполучення, що позначає спеціальне поняття певної наукової

¹⁸ Левицький В. В. Семасиологія : монографія. Вінниця : Нова книга, 2012. 672 с.; Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле *добро* в українській та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2007. 20 с.; Кардашук О. В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 1998. 16 с.; Цегельська М. В. Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 17 с.

галузі¹⁹. Польські дослідники визначають термін як слово чи словосполучення з виразно окресленим спеціальним значенням, що використовується в певній галузі знань чи діяльності²⁰. У західно-європейській традиції термін постає лінгвістичною репрезентацією поняття, що отримує визначення в межах цілісної структурованої системи²¹. З огляду на висловлені міркування, *соціолінгвістичний термін* визначаємо як мовний знак (слово чи словосполучення), що виражає спеціальне поняття соціолінгвістики, має чітку дефініцію, яка розкриває сутнісні ознаки цього поняття та засвідчує його зв'язок з іншими поняттями в межах терміносистеми. Таким чином, інструментарій зіставного аналізу термінів підпорядкований дослідженню структури одно- та багатоконпонентних назв і їх семантики. При вивченні питань структури відштовхуємося від понять “морфологічний словотвір” та “синтаксичний словотвір” (В. Горпинич, М. Жовтобрюх, Є. Карпіловська, Н. Клименко, В. Bartnicka, P. Bąk, G. Budin, M. Cabré, R. Grzegorzczkova, P. Weissenhofer та ін.)²².

¹⁹ Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) : монографія . Київ : Логос, 2006. С.7; Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Тлумачний словник лінгвістичних термінів / ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. С. 183; Панько Т. І., Кочан, І. М., Мацюк, Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів: Світ, 1994. С. 146.

²⁰ Lukszyn J., Zmarzer W. Teoretyczne podstawy terminologii. Warszawa: UW, 2001. S. 13; Gruzca F. Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie. *Teoretyczne podstawy terminologii* / red. F. Gruzca. Wrocław, 1991. S. 16.

²¹ Cabré M. Terminology: theory, methods and applications. Amsterdam: John Benjamins Publishing company, 1999. P. 81; Rey A. Essays on terminology. Amsterdam : John Benjamins, 1995. P. 27; Sager J. A practical Course in Terminology Processing. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. P. 57.

²² Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посібник. Київ : Вища шк., 1999. 207 с.; Карпіловська С. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація : монографія. Київ : Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України, 1999. 297 с.; Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1984. 251 с.; Bąk P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1997. 506 s.; Bartnicka B., Satkiewicz H. Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1990. 277 s.; Budin G., Wright S. Handbook of terminology management: Basic Aspects of Terminology Management. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing company, 1997. 355 p.; Weissenhofer P. Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation. Vienna : TermNet, 1995. 270 p.

Однокомпонентний термін. Однокомпонентні назви функціонують як самостійні термінологічні одиниці і як ядерні елементи багатокомпонентних сполук. Варто зазначити, що в морфемній будові терміноодиниці органічно закладені основи структурної систематизації²³, тому її аналіз уможливорює визначення категорійної належності терміна і його місця в терміносистемі. Системне використання словотворчих афіксів та способів їхнього приєднання, тобто продуктивні структурні моделі свідчать про системність термінологічних назв. Таким чином, акт терміноутворення тісно залежить від класифікації понять, в ряду яких буде новоутворений термін (як назва поняття цього ряду), тому терміни одного класифікаційного ряду утворюються за однією словотвірною моделлю. Для прикладу, використовуючи словотвірну модель безафіксального складання – утворення нових лексем шляхом об'єднання основ без участі інтерфікса або ж за допомогою інтерфіксів *-i-*, *-o-*, *-u-*, *-y-*, польський дослідник А. Wilkoń увів термін *profesjolekt* на позначення різновиду мови, яким послуговуються професійні групи, чим розпочав творення ряду назв із використанням основ *bio-*: *biolekt*; *psycho-*: *psycholekt*; *gender (-o-)*: *genderolekt*; *famili (-o-)*: *familiolekt*²⁴.

Описати парадигму соціолінгвістичних термінів як систему об'єднаних елементів, що утворюють певну структуру, можна застосовуючи *структурний метод*, зокрема *методику аналізу за безпосередніми складниками*. Репрезентація мовної одиниці як ієрархії вкладених один в одного елементів²⁵ допомагає виявити зв'язок морфем у словотворчій структурі слова, морфологічну мотивацію термінів та закономірності, що лежать в основі творення нових назв у кожній із мов. Ця методика також орієнтована на подання синтаксичної структури багатокомпонентного

²³ Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. С. 167.

²⁴ Wilkoń A. Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. S. 34–56.

²⁵ Karamysheva I. D. Contrastive Grammar of English and Ukrainian Languages : Textbook. Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2012. P. 43; Вербя Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : монографія. Вінниця : Нова книга, 2008. С. 19; Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посібник. Вінниця : Нова Книга, 2003. С. 21–22.

терміна у вигляді ієрархії складників. Таким чином, можна встановити опорний та залежний компоненти термінів, а також прослідкувати за типом граматичного зв'язку між ними.

Багатокомпонентний термін. У науці уже сформовано підхід до дослідження структури терміна²⁶ і з'ясовано, що саме семантична єдність компонентів забезпечує здатність позначати цілісне поняття, відтворюючись без синтаксичних змін у структурі.

Виокремлюючи багатокомпонентні терміни із тексту, беремо до уваги формально-орфографічну ознаку (тобто роздільне оформлення термінів з двох і більше окремих слів), відповідність складному соціолінгвістичному поняттю, яке неможливо позначити однослівним терміном, фіксацію в словниках та наявність дефініції²⁷.

Тенденція, для якої характерним є кількісне переважання багатокомпонентних синтаксичних структур²⁸, зумовлена дією позалінгвальних та лінгвальних чинників. Вузькофаховий характер соціолінгвістичної термінології, яка потребує уточнення, поглиблення понять загальнолінгвістичної термінології, передбачає ускладнення структури термінологічних одиниць. Лінгвальний чинник викликає відносно меншу багатозначність

²⁶ Туркевич О. Семантична структура терміносполук методики викладання української мови як іноземної. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. Сер. "Проблеми української термінології". Львів, 2011. № 709. С. 121–124; Колган О. Структурні особливості термінів-словосполучень української гірничої термінології. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк, 2007. Вип. 15. С. 383–390; Kubacki A. Skupienia terminologiczne w polskim języku specjalistycznym. *Przegląd Glottodydaktyczny*. T. 26 (2009). S. 35–40. URL: https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay/alma991020067779705066/48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP (Last accessed: 30.03.2021).

²⁷ Гарашенко Л. Б. Аналітизм як тип термінологічної номінації. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 34. С. 223–228; Константінова О. В. Структурно-семантичні особливості термінів оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : 10.02.04. Київ, 2004. 20 с.; Weissenhofer P. *Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation*. P. 69–71.

²⁸ Туркевич О. Семантична структура терміносполук методики викладання української мови як іноземної. С. 121–124; Колган О. Структурні особливості термінів-словосполучень української гірничої термінології. С. 383–390.

багатокомпонентних назв у порівнянні з однокомпонентними. Оскільки гіперо-гіпонімію визначають як парадигматичні відношення між членами однієї синтаксичної категорії, ієрархічна організація в системі семантичних груп у межах гіперо-гіпонімії з одним терміном в основі відсутня²⁹. Стрижневе слово двокомпонентних сполук перебирає на себе систематизуючу функцію (як виразник родового поняття), а атрибут виконує класифікаційну роль (називаючи видову ознаку). Так, гіперо-гіпонімічні відношення, визначаючи місце кожного терміна в соціолінгвістичній терміносистемі, формують ієрархічно структуровану організацію. Очевидно, що ускладнення назв до трьох-чотирьох елементів призводить до однозначності й точності завдяки експлікації всіх ознак поняття у складній структурі терміна. Проте подальше збільшення кількості компонентів є малопродуктивним, адже дія законів економії мовних засобів передбачає процеси спрощення та аббревіації термінологічних одиниць³⁰.

Парадигматичні відношення. Термін як засіб репрезентації певного наукового знання реалізує своє значення лише через сукупність системних відношень з іншими одиницями³¹. Як ми переконалися, через родо-видову взаємодію відбувається розвиток парадигм видових назв, в основі чого лежить принцип співвідношення видового поняття з найближчим родовим позначенням³². У такий спосіб гіперо-гіпонімія, відображаючи вертикальні відношення суперординації та субординації, запезпечує ієрархічну організацію термінологічних полів.

За показником семантичної тотожності виокремлюють абсолютні синоніми, чи терміни-дублети, які мають тотожний семантичний зміст, та відносні синоніми, для яких характерний неповний збіг компонентного складу денотативних значень³³. Деякі дослідники зазначають, що в межах терміносистеми

²⁹ Lyons J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. Vol. 1. P. 297.

³⁰ Константінова О. В. Структурно-семантичні особливості термінів...

³¹ Weissenhofer P. *Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation*. P.11.

³² Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. *Українське термінознавство*. С. 198.

³³ Худолєєва С. П. До питання про термінологічну синонімію. *Мовознавство*. Київ, 1984. № 1. С. 62.

синонімія існує лише у вигляді дублетності³⁴. Інші, навпаки, стверджують, що попри повний збіг компонентів значення, мовні одиниці відрізняються частотою вжитку та здатністю утворювати ряди похідних назв. Для прикладу, в українській мові запозичені терміни *білінгвізм*, *мультилінгвізм*, *семілінгвізм* та ін. не є взаємозамінними у всіх можливих контекстах із їх автохтонними відповідниками *двомовність*, *багатомовність*, *напівмовність*. Більше того, саме запозичена назва *білінгвізм* є основою для творення термінологічних гнізд. У польській мові, наприклад, збіг компонентного складу характерний для термінів *język ogólny* – *język ogólnopolski* – *język ogólnonarodowy* та ін. У термінознавчих дослідженнях зазначається, що поступово один із абсолютних синонімів може розширити або звузити свою семантичну структуру, зумовлюючи появу відносної синонімії, а згодом почати позначати цілком інше поняття³⁵. Так, раніше цей різновид мови використовувався для комунікації інтелігенції та міщан, тому поряд з терміном *język ogólny* функціонувала назва *język kulturalny*. Значення одиниці *język literacki*, що також вважалася абсолютним синонімом назви *język ogólny*, втративши обов'язкову ознаку 'погма *językowa*', вказує на міжмовну симетрію із одиницею укр. *мова художньої літератури*³⁶. Можемо припустити, що вивчення синонімічних відношень між термінами шляхом аналізу їхньої конкурентної взаємодії та причин появи дає змогу прослідкувати етапи та рушійні чинники розвитку терміносистеми³⁷.

Антонімічні назви характеризують однорідні явища, перебуваючи на крайніх позиціях відповідної лексико-семантичної парадигми³⁸. Виявлення антонімічних відношень у термінолексичі

³⁴ Кочан І. М. Синонімія у термінології. *Мовознавство*. Київ, 1992. Вип. 3. С. 37–38.

³⁵ Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. Сер. "Проблеми української термінології". Львів, 2008. № 620. С. 14–19.

³⁶ Wilkoń A. Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. S. 24.

³⁷ Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2000. P. 151.

³⁸ Куделько З. Б. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин. *Проблеми української термінології*. Львів, 2004. С. 106.

допомагає точніше визначити місце кожного поняття у терміносистемі, адже утворюючи елементарні пари одиниць із протилежною семантикою, антоніми забезпечують системність термінології. При цьому основну роль у процесі систематизації термінології відіграють саме комплементарні антоніми (ми оперуємо протиставними поняттями, що не включають проміжних форм вираження)³⁹.

Крайніми межами, що визначають семантичну відстань між термінами в різних мовах, є відношення *повної відповідності* та *повної невідповідності* (*безеквівалентності* чи *міжмовної асиметрії*). *Повна відповідність* значень мовних одиниць (максимальний збіг складу і змісту семантичних компонентів) при їх зіставленні отримала назву еквівалентності⁴⁰.

Відношення *часткової відповідності* передбачають входження в семний склад значення терміна однієї мови більшої кількості сем порівняно з відповідником іншої⁴¹. Так, на основі семантичної ознаки ‘кількість мов’ в українській соціолінгвістиці виокремлюють пару когіпонімів *ендогlossen мовна ситуація* та *екзогlossen м. с.* У випадку *ендогlossen м. с.* в межах певної адміністративно-територіальної одиниці для спілкування використовують підмови або функціональні стилі однієї мови, у випадку *екзогlossen* – різні мови⁴². У терміносистемі польської мови (подібно до української) на основі тотожної ознаки ‘liczba języków’ розмежовують одиниці *egzoglossen sytuacja językowa* та *endoglossen s. j.* За умови існування першої на одній території співіснують високорозвинута літературна мова та мови, що мають низький суспільний статус. *Endoglossen sytuacja językowa* передбачає співіснування літературної мови з іншими мовними різновидами – територіальними й соціальними діалектами. Як бачимо, ці визначення актуалізують додаткову сему ‘status społeczny

³⁹ Васильців О. С. Явище антонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 25.

⁴⁰ Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. С. 125.

⁴¹ Там само. С. 129–130.

⁴² Лозинський Р. Мовна ситуація в Україні (суспільно-політичний погляд): монографія. Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2008. С. 38.

języka', а тому відповідники *egzoglosna s. j.* та *endoglosna s. j.* є частковими відповідниками українських термінопозначень. Опозиція часткової асиметрії постає також як показник відсутності спеціальної назви для позначення того чи іншого поняття, яке, як правило, визначається через більший клас предметів, тоді як в іншій мові відповідне явище виражене окремими семемами з вузьким значенням. У системі англійської мови термін *social dialect* (чи *sociolect*) виражає семантику "a variety of language (a register) associated with a social group such as a socioeconomic class, an ethnic group (precisely termed *ethnolect*), an age group"⁴³. На відміну від значення укр. *соціолект* та пол. *socjolekt*, ця одиниця засвідчує ширшу семантику, адже за допомогою ознаки 'ethnic group' вказує на етнічну ідентифікацію представників певного соціолекту. Відмінності спостерігаємо й на рівні формування привативної опозиції. Так, укр. *соціолект* виступає родовою назвою щодо термінів *арго*, *жаргон*, *сленг*, тоді як в англійській мові одиниці *regional dialect*, *social dialect*, *argot*, *slang*, *jargon*, *cant*, позначаючи лексичні підсистеми мови, знаходяться в одному парадигморяді (це ілюструє національно зумовлені особливості диференціації понять).

За відсутності у вихідній мові лексичного відповідника певної мови-мети у вихідній мові фіксується міжмовна лакуна, яка свідчить про асиметрію концептуальної бази носіїв мов (відношення *повної невідповідності*)⁴⁴. Так, у результаті контакту мов може утворитися різновид мови, який використовує особа в іншомовному середовищі з метою полегшення спілкування. Це явище в англійській мові отримало назву *foreigner talk* (синонім *xenolect*). Ця мова, як і *піджин*, передбачає спрощення у зв'язку з обмеженою компетенцією у цільовій мові. У системах української й польської мов на її місці виявляємо термінологічні лакуни.

⁴³ Concise Encyclopedia of Sociolinguistics. P. 889.

⁴⁴ Murphy M. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 95; Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 2006. С. 366; Ніколаєва Т. Д. Семантичні лакуни в англійській та українській мовах. *Филологические науки б. Актуальные проблемы перевода*. URL: http://www.rusnauka.com/5_NT5B_2007/Philologia/20376.doc.htm (дата звернення: 25 серпня 2018).

Отже, вивчення зазначених відношень дає змогу на матеріалі зіставлених мов простежити подібність у формуванні семантично еквівалентних відповідників, виявити додаткові компоненти значень термінів кожної з мов, зумовлені різним мовним членуванням навколишнього світу або ж знайти термінологічні лакуни, що вказують на відсутність в одній із мов спеціального позначення поняття, яке в іншій мові номінується окремою назвою. Подібні лакуни є одним із виявів національної специфіки лінгвокультур.

Семантична група. Семантичні групи постають як парадигматичні об'єднання співвіднесених термінів, пов'язаних спільністю змісту. Ядерна зона цих груп формується навколо базових найменувань, що виражають найважливіші поняття соціолінгвістики. Вибір того чи іншого терміна в ролі ідентифікатора семантичної групи відбувається із врахуванням реалізації інтегрального компонента його змісту, високої частоти його вживання в наукових текстах, широких дистрибутивних можливостей та здатності у найбільш узагальненому вигляді передавати інформацію про семантичну групу. До периферії входять терміни з вузкою семантикою та значною кількістю диференційних семантичних компонентів. Щоб визначити місце (ядро, периферія) певного терміна необхідно брати до уваги й силу семантичних зв'язків між усіма одиницями групи (ідея Ю. Караулова): що ближче до терміна, який тлумачиться, знаходиться компонент дефініції, то тісніше він пов'язаний із значенням цього терміна⁴⁵.

Структурною моделлю понятійного змісту термінів слугує дефініція, що відображає членування значення на простіші семантичні складники. Таким чином, семантичну структуру назв встановлюємо за допомогою *компонентного аналізу* словникових дефініцій та *процедури ступінчастої ідентифікації*.

Компонентний аналіз передбачає процедуру розщеплення значення слова на мінімальні семантичні компоненти (семи), які

⁴⁵ Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля. *Филологические науки*. Москва, 1972. № 1. С. 57–68.

постають у вигляді певним чином організованої структури, де вагомість того чи іншого компонента визначається його відношенням до інших компонентів⁴⁶. У працях У. Гудинафа, Ф. Лансбері, Дж. Катца, Дж. Фодора, Ю. Найди, Д. Болінджера та ін. визначено три основні принципи компонентного аналізу: змістова структура слова складається з елементарних смислових компонентів (сем)⁴⁷; словниковий склад мови можна описати за допомогою обмеженої і порівняно невеликої кількості семантичних ознак; ці ознаки є конкретними мовними універсальними репрезентаціями, що відображають у свідомості носіїв мови диференційні ознаки, властиві денотату або привласнені щодо нього мовним середовищем⁴⁸. У значенні лексичних одиниць семи формують ієрархію⁴⁹. Структурна організація сем, тобто місце кожної семи в структурі значення, відображене в ієрархічній організації семантичної групи. Центральною та ієрархічно головною є архісема (або інтегральна сема), що відображає родові поняття, об'єднуючи всі терміни певної групи та вказуючи на їх спільні категорійні ознаки⁵⁰. Диференційні семи дають змогу визначити відмінності елементів групи, відмежовуючи значення одного терміна від іншого. Так, кожен член семантичної групи відрізняється за своїм значенням принаймні одним семантичним компонентом. Наприклад, для тотожних за значенням когіпонімів укр. *симетричний б.*, *асиметричний б.*, пол. *d. zrównoważona*, *d. niezrównoważona* (*d. dominująca*), англ. *balanced b.*, *unbalanced b.* диференційною ознакою виступає сема 'рівень володіння двома

⁴⁶ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К., 2008. С. 230.

⁴⁷ Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: монографія. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. С. 146.

⁴⁸ Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. С. 92; Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах : монографія. Ужгород : ІВА, 1998. С. 41; Nida E. Componential Analysis of Meaning. The Hague–Paris : Mouton, 1975. P. 20.

⁴⁹ Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. С. 30.

⁵⁰ Левицкий В. В. Семасиология. С. 87; Brown K., Allan K. Concise Encyclopedia of Semantics. P. 114.

мовами', для одиниць укр. *природний б.*, *штучний б.*, пол. *d. naturalna*, *d. sztuczna*, англ. *natural b.*, *secondary b.* – диференційна ознака 'спосіб засвоєння другої мови', а назви укр. *активний б.*, *пасивний б.*, пол. *b. aktywny*, *b. pasywny*, англ. *active b.*, *passive b.* відрізняються ознакою 'характер комунікативного включення'.

Існують різні підходи до виокремлення семантичних компонентів у лексичному значенні. Умовно їх розділяють на чотири основні групи: логічні, лексикографічні, психолінгвістичні та інші⁵¹. В основі лексикографічних процедур лежить аналіз словникових дефініцій. Дефініція є основним способом фіксації понятійного змісту терміна, що містить перелік необхідних та достатніх ознак для розкриття поняття⁵². Обов'язкова наявність наукової дефініції при термінові дає право вченим вважати її абсолютним семантичним показником терміна та мовним виразником його специфіки⁵³. Процедура виокремлення семантичних компонентів із словникових дефініцій передбачає кілька варіантів. Наприклад, кожне повнозначне слово у правій частині визначення може вважатися самостійним компонентом значення. Дослідник певним чином трансформує та групує компоненти дефініцій, створюючи на цій основі повний перелік компонентів⁵⁴. Незважаючи на певні недоліки лексикографічної процедури (словникові дефініції часто неповні, мають суб'єктивний характер та можуть містити неправильні відомості)⁵⁵, вона є найбільш простою та ефективною методикою компонентного аналізу. Дефініція визначає зв'язки терміна всередині терміносистеми, виявляючи включення семантичних компонентів значення

⁵¹ Левицкий В. В. Семасиология. С. 89.

⁵² Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения : монографія. СПб.: Филол. фак. СПбГУ, 2003. С. 32; Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія. Київ : KM Academia, 2000. С. 34.

⁵³ Васильців О. С. Структура дефініції соціолінгвістичного терміна в українській, англійській та польській мовах. *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 75.

⁵⁴ Левицкий В. В. Семасиология. С. 91.

⁵⁵ Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология. С. 94–95.

одного терміна у значення іншого⁵⁶. Ступінь спорідненості між дефініціями є формальним показником ступеня тотожності семантики реєстрових одиниць. Встановлення перетинів складових елементів визначень є підставою для об'єднання термінів у групи, що сприяє формалізованому опису семантичних відношень між одиницями в межах термінологічного поля⁵⁷. Аналітичні визначення, які є найбільш цінними для компонентного аналізу, як правило, складаються із двох частин: ідентифікатора, що містить вказівку на родове поняття і є головним у фразі-дефініції, та словникових конкретизаторів, які виражають конкретні ознаки диференційного характеру⁵⁸. З огляду на це, за допомогою *процедури ступінчастої ідентифікації* виокремлюють групи слів, що визначаються через одні і ті ж слова-ідентифікатори⁵⁹.

Таким чином, послідовне зведення слів через ідентифікатори до слів з максимально узагальненим характером постає як “засіб виявлення найзагальніших вербальних маніфестаторів семантичних компонентів значень”⁶⁰. Ідентифікатор зазвичай безпосередньо наявний у дефініції, проте в багатьох випадках він проявляється на першому, другому чи третьому ступені ідентифікації⁶¹. Трансформації дефініцій здійснюються до тих пір, поки не виникне ситуації взаємної ідентифікації.

⁵⁶ Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. С. 32.

⁵⁷ Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. С. 46.

⁵⁸ Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. С. 21; Lyons J. Semantics. Cambridge : Cambridge University Press, 1977. Vol. 1. P. 123–124; Nida E. Componential Analysis of Meaning. P. 32.

⁵⁹ Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учеб. пособие. Москва : Либроком, 2010. С. 117.

⁶⁰ Дзябо Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика”...; Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Кіровоград, 2007. 23 с.; Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. 256 с.

⁶¹ Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка. С. 118.

Для дослідження семантичних ознак термінів доцільним також є використання компонентного аналізу опозитивного типу. *Приєм опозицій* полягає у протиставленні мовних одиниць на основі наявності чи відсутності певної ознаки, визначальної для позначуваного поняття⁶². Так, обраний прийом допомагає визначити місце кожного терміна та парадигматичні відношення між ними в складі семантичних груп. Оскільки в основі виокремлення сем за допомогою прийому опозицій лежить використання дефініцій тих чи інших понять, виникає питання про розрізнення денотативних та сигніфікативних компонентів значення, тобто співвідношення лінгвістичних та енциклопедичних знань. Проте на думку Дж. Лайонза, в сучасній лінгвістиці традиційне розрізнення словника та енциклопедії або ж мовного та позамовного знання вже не є актуальним⁶³.

Термінологічне поле. Термінологічна база соціолінгвістики в умовах її некодифікованого стану (для української мови), часткової кодифікації (для польської мови) та кодифікованого вияву (для англійської мови) дає уявлення про зміст багатьох понять і їх взаємозв'язок у різних термінологічних полях.

Терміни, об'єднуючись у термінологічні поля, відображають інваріантний принцип структурної організації⁶⁴. Поле для терміна-поняття трактують як систему понять, до якої він належить, а для терміна-слова поле є сукупністю інших слів-термінів, із якими він засвідчує семантичний зв'язок, забезпечуючи безперервність смислового простору⁶⁵. Відтак, термінологічне поле постає як сукупність термінів, що мають спільні семантичні ознаки, відповідні мовним та позамовним чинникам, які й визначають належність терміна до певної понятійної сфери (про що стверджували О. Реформатський, С. Шелов, О. Суперанська, Р. Цаголова, Ю. Дзябко та ін.).

⁶² Левицкий В. В. Семасиология. С. 89.

⁶³ Lyons J. Semantic structure. *Lexicology: Critical Concepts in Linguistics* / ed. by P. Hanks. Abingdon : Routledge, 2008. Vol. 2. P. 225.

⁶⁴ Rey A. Essays on terminology. P. 141.

⁶⁵ Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории : учеб. пособ. / ред. Т.Л. Канделаки. Москва : Либроком, 2012. С. 111.

Сучасні праці із зіставного термінознавства підтверджують релевантність використання польового підходу для добору та структурування відповідників терміносистем різних мов⁶⁶, що стало підставою для розроблення *методики поетапного моделювання термінологічних полів*⁶⁷.

Ядро термінологічного поля формується навколо інваріантного терміна⁶⁸. До його складу належать одиниці, які в своїй семантичній структурі містять інтегральний семантичний компонент або ж у своїй дефініції послуговуються інваріантним терміном як основним ідентифікатором⁶⁹.

Наповнення складу навколядерної зони термінологічного поля здійснюємо за допомогою термінів, визначених на основі аналізу семантичної структури термінів ядерної зони. Базові терміни груп навколядерних зон входять до семантичної структури одиниць ядерної зони і пов'язані з ними безпосередніми семантичними зв'язками.

Семантична структура одиниць периферії характеризується значною кількістю диференційних ознак. При цьому відповідно до їх більшої чи меншої значущості терміни розміщуються ближче або далі від терміна-інваріанта. У зв'язку з віддаленістю від ядра у їх змісті спостерігається послаблення інтенсивності й навіть зникнення частини полеутворювальних ознак. Периферія має розмиті межі, що зумовлює здатність її структурних частин перетинатися з іншими полями: з будь-якого поля через послідовну кількість суміжних ланок можна потрапити в інше поле, тому семантичний простір терміносистеми

⁶⁶ Дзябко Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика”...; Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов.

⁶⁷ Бутковська О. До проблеми аналізу метамови соціолінгвістики: методика поетапного моделювання термінологічного поля. *Мова і суспільство*. Львів, 2016. Вип. 7. С. 7–17.

⁶⁸ Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. С. 21.

⁶⁹ Дзябко Ю. М. Ядерна зона мікрополя “мовна політика” в українській та японській мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2012. Вип. 40. С. 36.

виявляється неперервним⁷⁰. Для прикладу, терміни на позначення мов, що є об'єктами впливу того чи того різновиду мовної політики, утворюють семантичні групи “форма існування мови” та “статус мови”, що знаходяться на периферії поля “мовна політика”, формуючи зону перетину із полем терміна “мовна ситуація”, при цьому семантична група “форма існування мови” увійшла до складу його навколоядерної зони. Зона перетину двох полів представлена термінами: укр. *форма існування мови, літературна мова, діалект* та ін., пол. *odmiana językowa, język ogólny, dialekt* та ін., англ. *language variety, standard language, dialect* та ін.; укр. *державна мова, офіційна м., м. національних меншин, рідна м., регіональна м., робоча мови* та ін., пол. *j. oficjalny, j. urzędowy, j. regionalny, j. większości* та ін., англ. *official l., regional l., majority l., working l.* та ін. Компоненти цих груп засвідчують дифузність, що підтверджує думку про розмиті межі периферії поля.

Результати досліджень лексико-семантичних систем різних мов у працях українських та зарубіжних науковців дали змогу сформуванню теоретичне підґрунтя для здійснення зіставного аналізу термінів соціолінгвістики на матеріалі української, польської та англійської мов. Застосування системно-структурного підходу зумовлює розкриття структурних та семантичних ознак одно-, дво-, три- та багатокомпонентних соціолінгвістичних термінів.

Структурна характеристика термінозначень з урахуванням матеріалу різних мов сприяє лінгвістичним узагальненням щодо тенденцій розвитку зіставляваних терміносистем, встановленню національно-специфічних компонентів у складі одиниць, структурній систематизації терміносистеми за допомогою класифікаційних властивостей афіксів.

Розроблена методика поетапного моделювання термінологічних полів у складі терміносистеми слугує інструментом

⁷⁰ Дзябко Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика”...; Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле *добро* в українській та англійській мовах...

дослідження термінологічного поля як продуктивного засобу структурування терміносистеми в аспекті добору та систематизації термінів.

Категорії семантичної групи та термінологічного поля, з властивою для них ієрархічною організацією, зокрема диференціацією на ядерну, насколядерну та периферійну зони, сприяють узгодженню термінологічної бази різних соціолінгвістичних традицій, впливаючи на процес стандартизації та кодифікації терміносистеми української мови в умовах глобалізаційних процесів у науці.

2.3. КОМУНІКАЦІЯ В СУСПІЛЬСТВІ. СТРАТЕГІЧНИЙ НАРАТИВ “ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ” В ПОСЛАННЯХ ГЛАВИ УГКЦ СВЯТОСЛАВА (ШЕВЧУКА)

Адріана Чучвара*
(Львів)

В українському інформаційному середовищі християнські церкви представлені перш за все постатями своїх речників. Спікерство в релігійних організаціях трактують як специфічний вид соціальних комунікацій, адже пріоритетною в них є кериґма, тобто місійна проповідь¹. До сьогодні проаналізовано різні жанри комунікації священника з суспільством. Ідеться, зокрема, про аксіологічні домінанти медійних виступів Блаженнішого Любомира Гузара², релігійну фразеологію проповідей Глави Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) Святослава (Шевчука)³, метафоричний репертуар різдвяних послань глав християнських церков⁴, особливості функціонування інтертекстуальних елементів у сьогочасних церковних посланнях⁵, специфіку релігійної

¹ Филипчук С. В. Роль провідних речників у соціальних комунікаціях православних та греко-католиків сучасної України. *Гуманіт. вісник Запорізької держ. інженер. акад.* 2017. Вип. 71. С. 97–106.

² Рижко О. М. Концепція ціннісних орієнтирів сучасної людини (на матеріалі медійних виступів Блаженнішого Любомира Гузара). *Наук. записки Ін-ту журналістики.* 2014. Січень – березень. Т. 54. С. 103–104.

³ Куза А. Релігійна фразеологія проповідей Святослава Шевчука. *Проблеми гуманіт. наук. Філологія.* 2014. Вип. 34. С. 87–98. URL: http://dspu.edu.ua/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2014_10.pdf (дата звернення: 31.08.2020).

⁴ Ділай М. П. Прагматична інтерпретація метафоричних висловлень у різдвяних посланнях глав християнських церков. *Наук. записки НУ “Острозька академія”.* Сер. “Філологія”. 2015. Вип. 53. С. 88–91.

⁵ Тарасюк Т. Цитата як прийом інтертекстуальності (на матеріалі сучасного церковного послання). *Волинь філологічна: текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні й історико-літературні виміри* : зб. наук. пр. / упоряд. Л. К. Оляндер. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. Вип. 7. С. 328–336.

* Адріана Чучвара, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, e-mail: adriana.chuchvara@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-4636-9968>

комунікації – особливості конструювання комунікативного акту за допомогою сучасних релігійних послань⁶, а також про порівняльний аналіз православних і греко-католицької конфесій щодо ведення суспільно-релігійного дискурсу в українському медіа-просторі очільниками та прес-секретарями відповідних церков⁷ тощо.

Особливості релігійної комунікації, яка характеризує соціо-групу “ієрархи Церкви”, розкриємо за допомогою категорії “стратегічний наратив”, застосувавши її для аналізу релігійних послань Блаженнішого Святослава (Шевчука). Важливо дослідити структуру та лексико-семантичні засоби реалізації стратегічного наративу “війна на Сході України”, тому завдання: 1) обґрунтувати методику виокремлення цього наративу за допомогою методу якісного контент-аналізу; 2) виокремити теми та мовні засоби реалізації наративу. Актуальність такого підходу зумовлена потребою розвитку теорії соціолінгвістики про комунікацію в церковно-релігійній сфері⁸.

Матеріалом для аналізу слугували різдвяні та великодні послання Глави УГКЦ. Зазвичай тематикою сучасних релігійних послань є вітання з Різдвом і Великоднем, розповіді про народження та воскресіння Ісуса Христа; тлумачення значення посту в житті християнина в постових посланнях; вітання з нагоди інших релігійних і світських урочистих подій; показ ставлення Церкви до щоденних подій у релігійній і державній сферах життя⁹. Отож у статті опрацьовано 7 різдвяних (2014–2020) та 7 великодніх (2014–2020) послань, доступних он-лайн. Часові межі вибірки

⁶ Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 194–203.

⁷ Филипчук С. В. Роль провідних речників у соціальних комунікаціях православних та греко-католиків сучасної України. С. 97–106.

⁸ Darquennes J., Vandenbussche W. Language and religion as a sociolinguistic field of study: some introductory notes. *Sociolinguistica*. 2011. No. 25. URL: https://www.researchgate.net/profile/Jeroen_Darquennes/publication/291212783_Language_and_religion_as_a_sociolinguistic_field_of_study_some_introduitory_notes/links/585660df08aeff086bfb33bf/Language-and-religion-as-a-sociolinguistic-field-of-study-some-introduitory-notes.pdf?origin=publication_detail (wiewed on 3.01.2021); Yaeger-Dror M. Religion as a sociolinguistic variable. *Language and Linguistics Compass*. 2014. No. 8/11. P. 577–589.

⁹ Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. С. 194–203.

зумовлені тим, що послання саме цього періоду (2014–2020) дали змогу знайти відповідь на питання, як впливають виклики українського суспільства, зокрема російська збройна агресія на території українського Донбасу від квітня 2014 р., на тексти сучасних релігійних послань Глави УГКЦ.

Сучасне релігійне послання можна розглядати крізь призму парадигми комунікації, яку обґрунтував Г. Д. Лассвелл (Harold Dwight Lasswell) у статті “The structure and function of communication in society”¹⁰ (1948). Змінні акту комунікації сформульовано тут як відповіді на послідовні запитання: хто (who), повідомляє що (says what), як, у який спосіб (in which channel), кому (to whom) і з яким результатом (with what effect). У нашому дослідженні зосередимо увагу лише на змісті повідомлень щодо війни на Сході України у виокремлених для аналізу релігійних посланнях. Повідомлення трактуємо як сповіщення, інформування, організовану сукупність символів (знань, інформації), яка містить “компонент світу” (те, що мовець пропонує дізнатися) та “компонент мовця” (те, як мовець до цього ставиться) і кодується адресантом засобами мовного та позамовного кодів, передається каналом комунікації, розкодовується та інтерпретується адресатом¹¹. Зміст повідомлення формує констатація того, що та чи та релігійна / світська подія відбулася, висловлення поглядів Церкви й автора на неї, тлумачення і рекомендації адресатові щодо події тощо¹².

У ролі теоретичного підґрунтя нашої проблеми виступають праці про релігійну комунікацію, погляди мовознавців про дослідження наративів та контент-аналіз. Методи дослідження: контент-аналіз, описовий метод. Для роботи з даними використовуємо комп’ютерну програму *QDA Miner Lite v2.0.7*, яка спростила технічні аспекти опрацювання відібраних для аналізу текстів. Завдяки їй з корпусу аналізованих релігійних послань виокремлено ті речення, у яких засвідчено ключові слова

¹⁰ Lasswell H. D. The structure and function of communication in society. P. 216. URL: <http://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf> (wiewed on 31.08.2020).

¹¹ Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації : [словник] / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2016. С. 276.

¹² Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. С. 197.

та їхні синоніми. Набір виділених фрагментів тексту, тобто окремих речень, згруповано за темами, які наповнюють змістом нарратив “війна на Сході України”. Лексико-семантичні засоби реалізації нарративу розкрито за допомогою описового методу шляхом аналізу виокремлених і згрупованих за темами речень.

1. Стратегічний нарратив “війна на Сході України”: методика виокремлення

Стратегічний нарратив – це сюжетна лінія, яка аргументовано пояснює події в державі і за якою проглядається змісто-ве ядро комунікації, осьовий контентний елемент усієї інформаційної діяльності держави¹³. Нарратив постає як гіпертекст: тексти нарративу, об’єднані певною подією, становлять сукупність відкритих утворень, маючи початок (заголовок) і закінчення (композиційне оформлення), вони є окремими ланками одного нарративу, жоден із текстів фактично не закритий і є частиною загальної розповіді¹⁴. Аналіз нарративів варто починати з визначення події, довкола якої розгортатиметься оповідання, і тем, розкритих у повідомленнях, безпосередньо орієнтованих на конкретні цільові аудиторії¹⁵. Нарративу властива не лише тематична єдність, а й спільність основних “героїв”, загальна канва подій, локалізованість події в часі і просторі¹⁶. Технології ж інформування кожної цільової аудиторії різ-

¹³ Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1 (34). С. 149; Дубов Д. В. “Стратегічний нарратив”: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій в Україні. *Аналітична записка* / Національний ін-т стратегічних досліджень : веб-сайт. 2016. 3 листоп. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377> (дата звернення: 31.08.2020).

¹⁴ Кобзева О. О. Структура та функції політичного нарративу “вибори президента”. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2008. № 38. С. 161–165. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2501/1/08koonvp.pdf> (дата звернення: 31.08.2020).

¹⁵ Дубов Д. В. “Стратегічний нарратив”: до проблеми реалізації сутнісної складової...; Кобзева О. О. Структура та функції політичного нарративу “вибори президента”. С. 161–165. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2501/1/08koonvp.pdf> (дата звернення: 31.08.2020); Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних нарративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Віче*. 2010. № 10. С. 18–21. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2014/> (дата звернення: 31.08.2020).

¹⁶ Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних нарративів... С. 18–21.

няться, йдеться про час, упродовж якого послуговуються певними темами, частоту висвітлення тих чи тих повідомлень, ступінь об'єктивності та достовірності пропонованих даних тощо¹⁷.

Структура наративу чи не вперше стала об'єктом лінгвістичного аналізу в праці “Narrative analysis: oral versions of personal experience” (1966) В. Лабова (William Labov) і Дж. Валецького (Joshua Waletzky)¹⁸, які пояснювали функції речень у текстах. Ідеться про п'ять функцій: 1) орієнтації (orientation) – зорієнтовує слухача щодо особи, місця, часу і ситуації; 2) ускладнення дії (complication / complicating action); основна частина наративних речень, що охоплює низку подій, які закономірно закінчуються результатом; 3) оцінки (evaluation): як частина наративу розкриває ставлення наратора до наративу, підкреслює відносну важливість одних наративних одиниць щодо інших; наратив, який охоплює орієнтацію, ускладнення дії і результат, не є закінченим наративом, оскільки не містить відповіді на запитання, чому саме цю історію розказано; 4) розв'язки (resolution) щодо результатів ускладнення дії наративу; якщо оцінка є останнім елементом наративу, тоді розв'язка збігається з оцінкою; 5) фіналу (coda), наратор використовує цю частину для того, щоб повідомити, що наратив закінчився, зокрема закінчилася послідовність подій, і жодна з подальших подій уже не є важливою для конкретного наративу.

Згодом соціолінгвіст В. Лабов у праці “The transformation of experience in narrative syntax” (1972)¹⁹ додав ще одну функцію, яку можуть виконувати речення у загальній структурі

¹⁷ Савченко В. А., Дзюба Т. М., Діба І. О. Формування вимог до домінуючого стратегічного метанаративу для нейтралізації агресивних стратегічних нарративів опонентів. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2016. № 1 (25). С. 192.

¹⁸ Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays on the verbal and visual arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* / June Helm (ed.). P. 32–40. URL: <http://www.ling.upenn.edu/~rnoyer/courses/103/narrative.pdf> (wieved on 31.08.2020).

¹⁹ Labov W. The Transformation of experience in narrative syntax. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia, 1972. P. 362–370.

наративу, – резюме (abstract), на початку наративу воно повідомляє: наратор має історію, щоб розказати; наратор розпочинає з одного або двох речень, які узагальнюють усю історію.

Розкриємо можливості методу якісного контент-аналізу у виокремленні стратегічних наративів. Контент-аналіз – кількісно-якісне чи якісно-кількісне вивчення текстів, якому властива об'єктивність висновків і строгість процедури, кількісне опрацювання показників з подальшою їхньою інтерпретацією²⁰. Одним з основних етапів контент-аналітичного дослідження є вибір категорій аналізу. Джерелом категорій стає документ як сукупність окремих суджень, а також цілі та завдання дослідження. У структурному сенсі категорія групує одиниці аналізу²¹. Так, основною одиницею контент-аналізу постає слово з урахуванням контексту. Оперуючи словом як одиницею аналізу, підраховують кількість слів, які стосуються тієї чи тієї категорії: що більше слів присвячено якій-небудь категорії, то більше уваги їй приділяє комунікатор. Варто вказати на можливість помилку, пов'язану з прямолінійним підрахунком слів, оскільки одне й те саме слово можна вживати в різних контекстах, які змінюватимуть його значення²². Саме тому, крім одиниць аналізу, виділяють ще одиниці контексту, наприклад: слово розглядають у структурі речення, речення отримує зміст у контексті абзацу, абзац – у контексті параграфа тощо²³. Виокремлюють також одиниці підрахунку чи переліку²⁴.

Категорією аналізу в нашому дослідженні є наратив “війна на Сході України”, який розкриваємо на основі безпосередніх

²⁰ Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики : монографія. Київ : Центр вільної преси, 2003. URL: <https://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Dosvid-kontent-analizu.-Modeli-ta-praktiki.pdf> (дата звернення: 31.08.2020).

²¹ Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики.

²² Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Контент-аналіз. *Політологія: методи дослідження*. Москва : Весь Мир, 1997. URL: http://grachev62.narod.ru/Mr/Mr_09.html (дата обращения: 31.08.2020).

²³ Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики.

²⁴ Рабочая книга социолога / под ред. Г. В. Осипова. Москва, 2003. 476 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/867043> (дата обращения: 31.08.2020).

текстових даних, тобто окремих фрагментів тексту, ідеї яких підпорядковані змісту наративу. Одиниця аналізу – тема. Зауважимо, що кожна тема може бути висловлена в окремих судженнях, цілих абзацах чи текстах²⁵, тому одиницями контексту слугують не тільки речення, але й абзаци та зміст усього послання.

Теми виформовуємо з огляду на контексти вживання ключових слів та синонімів до них у відібраних для аналізу посланнях. Враховуємо й альтернативні засоби позначення опорних одиниць – ключові слова та їхні синоніми: *війна (агресія, борня, боротьба, хресна дорога, хресний хід), воїн (ветеран, військовий, герой, захисник, оборонець, переможець, солдат, той, хто на передовій, той, хто на фронті), Україна (Батьківщина, держава, земля, країна, край)*.

Зосередимо увагу не на кількості появи опорних одиниць у текстах релігійних послань, а на факті їх наявності чи відсутності, на аналізі їхнього змісту, формі подання. Якісний контент-аналіз, який індуктивний за своєю природою, не передбачає етапів, на яких збирають та аналізують дані, ці дві процедури здійснюють паралельно й одночасно у взаємодії з текстом (про особливості якісного, тобто квалітативного, контент-аналізу див. у публікаціях²⁶). виправданою вважаємо думку про те, що не існує лінійної залежності між частотою та значущістю смислової одиниці і що важлива лише наявність або відсутність її в певних частинах тексту²⁷.

²⁵ Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики.

²⁶ Хилько М. М. Контент-аналіз: історія і визначення методу. *Вісник СевНТУ*: зб. наук. праць. Серія “Політологія”. Севастополь, 2010. Вип. 112. С. 44–48; Zhang Y., Wildemuth B. M. Qualitative analysis of content. URL: https://www.ischool.utexas.edu/~yanz/Content_analysis.pdf (wiewed on 31.08.2020); Franzosi R. Content analysis: objective, systematic, and quantitative description of content. URL: https://www.unive.it/media/allegato/Scuola-Dottorale/2011/allegato/Content_Analysis_-_Introduction.pdf (wiewed on 31.08. 2020); Berg Bruce L. An introduction to content analysis. URL: <https://www.slideshare.net/narf2916/an-introduction-to-content-analysis-by-bruce-l-berg> (wiewed on 31.08.2020); Hsieh Hsiu-Fang, Shannon Sarah E. Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*. 2005. November, vol. 15, no. 9. P. 1277–1288. URL: https://www.researchgate.net/publication/7561647_Three_Approaches_to_Qualitative_Content_Analysis (wiewed on 31.08.2020).

²⁷ Рабочая книга социолога.

2. Стратегічний наратив “війна на Сході України”: структура, лексико-семантичні засоби реалізації

У контексті розповідей про народження та воскресіння Ісуса Христа релігійні послання не замовчують інформації про зміни в житті українського народу, зумовлені подіями, що відбуваються на території Донецької та Луганської областей. Йдеться, зокрема, про військову агресію Російської Федерації (далі – РФ) проти України²⁸. Поточний переломний момент в історії України, зумовлений зовнішньою агресією, визначає новий етап державотворення, неможливий без формування нового наративу як загальної канви, розповіді історії держави, на базі якого породжується решта текстів²⁹.

Здійснений аналіз засвідчує, що структуру наративу формують теми: *війна 2014–2020 рр.*, *обставини війни 2014–2020 рр.*, *наслідки війни 2014–2020 рр.*, *перспективи завершення війни 2014–2020 рр.* Розглянемо засоби вербалізації двох перших тем.

Тема: *війна 2014–2020 рр.*

Духовний лідер українців називає події на Сході України *війною*. Хоча відомо, що у смисловій репрезентації та розумінні російської агресії як з боку учасників збройного конфлікту (Україна та РФ), так і країн Заходу існують принципові суперечності³⁰.

Війна: *“Святкувати Пасху серед війни – це вміти вже сьогодні бачити у воскреслому Христові нашу перемогу”* (Великоднє послання 2015 р.). *Війна* – “організована збройна

²⁸ Бокоч В. М. Релігія в гібридній війні на сході України. *Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право* : зб. наук. пр. 2017. № 1/2 (33/34). С. 27.

²⁹ Баровська А. В., Коваль І. О. “Зрозуміла мова” / Plain language як умова реалізації комунікації влада – громадськість та побудови наративів. *Стратегічні пріоритети*. Сер. “Політика”. 2016. № 4 (41). С. 52; Почепцов Г. Стратегические коммуникации в условиях информационного противоборства. *MediaSapiens*. 2015. 29 нояб. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/strategicheskie_kommunikatsii_v_usloviyakh_informatsionnogo_protivoborstva/ (дата обращения: 31.08.2020).

³⁰ Яворська Г. М. Концепт “війна”: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 15.

боротьба між державами, суспільними класами тощо”³¹. Поєднання іменника *війна* з прийменником *серед* виражає тут часове відношення – “уживається для позначення дії, заняття і т. ін., під час яких відбувається якась інша дія або які переживаються іншою дією, заняттям тощо”³². Блаженніший Святослав (Шевчук), звертаючись до адресатів, нагадує, що вони не залишилися самотні в цій боротьбі, адже з ними Бог: “У нашому суспільному житті, особливо серед нинішніх економічних, політичних та воєнних викликів, пам’ятаймо, що з нами – Бог! Ми не самотні серед болю, страждань і крові в цій **війні**” (Різдвяне послання 2016 р.). Водночас, вживаючи наказовий спосіб дієслова *сміти* із заперечною часткою *не* – *не сміймо*, автор послання наголошує вірним на потребі боротися за Україну: “Коли нам ще далеко до досконалості, коли наша **держава** ще не є такою, про яку ми мріємо, не сміймо відмовитися від нашого зусилля – будувати, жити і змагатися за Бога і Україну, бо Христос – наша Пасха!” (Великоднє послання 2016 р.).

Глава УГКЦ використовує й інші лексеми як засоби маркування подій на Сході України: *агресія*, *борня*, *боротьба*, *хресна дорога*, *хресний хід*. І це не випадково, адже вибір того або того словесного позначення не просто розкриває, а структурує й організує, тобто концептуалізує способи розуміння дійсності та ставлення до певних подій³³.

Агресія: “Чужоземній **агресії** протиставмо, як це роблять захисники рідної землі на Сході України, жертовність нашої любові, дієву солідарність із жертвами **агресії**, витривалість у молитві, якою спільно прикликаймо Божий мир на нашу землю, у наші родини і серця!” (Різдвяне послання 2018 р.). *Агресія* – “неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації чи обмеження

³¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2009. С. 186.

³² Там само. С. 1308.

³³ Яворська Г. М. Концепт “війна”: семантика і прагматика. С. 15.

її незалежності”³⁴. Прикметник *чужоземний* лише певною мірою вказує на загарбника – “те саме, що іноземний. // Прибулий з чужої держави, країни”³⁵. Попри те, що цілком визначеної номінації агресора в аналізованому корпусі текстів не зафіксовано, знаходимо ще такі риси до образу того, хто шляхом збройного нападу гарантує власне політичне панування, – це безсила і слабодуха людина: “*Стратегію підступного нападу, агресії чи сліпого насильства як шляху до запевнення своєї влади обирає безсилий і слабодухий, бо нічим іншим не може переконати чи повести за собою*” (Різдвяне послання 2018 р.). Одне зі значень прикметника *безсилий* – це той, “який не може виявити себе в дії”³⁶; прикметник *слабодухий*, вжитий як іменник, позначає “людину зі слабкою волею”³⁷.

Борня: “*Тому важливо не дати себе ні звести, ні знеохотити в нашій борні, бо те, проти чого ми боремося, – це прояви нечистого духа, який трясеться, валиться на землю, піниться і качається, бо знає, що в крові пасхального непорочного Агнця настав йому кінець (пор. Мр. 9, 17–27). (Лк. 24, 38)*” (Великоднє послання 2016 р.). Борня – поет., уроч. “те саме, що боротьба 1, 2”³⁸, тобто “1. Сутичка, бійка, в якій кожний з учасників намагається подужати супротивника. // Битва, бій // перен. Зіткнення у свідомості людини протилежних думок, почуттів і т. ін. 2. Активне противенство, зіткнення між протилежними соціальними групами, станами, протилежними напрямками, течіями в суспільстві і т. ін.”³⁹.

Боротьба: “*Пасха Господня відкриває нашому народові істину, що наша боротьба – це вхід у Його радість. Наша любов до Батьківщини, що кличе нас до самопожертви в ім'я її*

³⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 10.

³⁵ Там само. С. 1609.

³⁶ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав.; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 1. С. 145. URL: http://ukrlit.org/slovnkyk/slovnuk_ukrainskoi_movu_v_11_tomakh (дата звернення: 31.08.2020).

³⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 1341.

³⁸ Там само. С. 93.

³⁹ Там само. С. 93.

свободи і незалежності – це насправді дорога до Воскресіння” (Великоднє послання 2018 р.). Значення лексеми *боротьба* див. вище.

Блаженніший Святослав (Шевчук) називає війну на Сході України також *хресною дорогою, хресним ходом*. У такий спосіб духовний лідер нагадує адресатам про шлях, який Ісус Христос подолав на Голгофу, а зміст поняття “війна” розкриває за допомогою метафор *хресна дорога, хресний хід*, вжитих зі значенням – “життя, сповнене страждань”. Відомо, дорога символізує мандри, похід, далекі світи, а також пригоди; дорога – це прожите життя і под.⁴⁰. Аналізуючи семантику концепту “війна”, проф. Г. Яворська виявила серед інших і таку усталену схему його реалізації, як *війна це подорож*⁴¹. Зазначено, що ця схема має глибоке культурне коріння.

Хресна дорога: “Уже більше ніж рік ми проходимо особливу *хресну дорогу* і, можливо, по-людськи нам зараз непросто говорити про радість [світлий празник Воскресіння Христового. – А. Ч.]” (Великоднє послання 2015 р.).

Хресний хід: “Хоч це вже третій рік, коли ми зустрічаємо Христову Пасху в контексті нового для українського народу *хресного ходу* – війни і знуцання з боку сил зла, цей день щоразу оновлює нас у радості й надії Божих дітей, упевнених у Господній перемозі над диявольськими підступами, брехнею і злобою” (Великоднє послання 2016 р.). І *хресний хід*, і, припускаємо, *хресна дорога* – “процесія з хрестами, корогвами, іконами”⁴².

Тема: обставини війни 2014–2020 рр.

В аналізованому корпусі текстів розкрито локалізованість події в часі та просторі, зафіксовано інформацію про винуватців зовнішньої збройної агресії та захисників України.

⁴⁰ Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. К. : Довіра, 2006. С. 196–197.

⁴¹ Яворська Г. М. Концепт “війна”: семантика і прагматика. С. 21.

⁴² Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 1562.

Неодноразово вживаючи прислівник *сьогодні*, автор послання наголошує, що події відбуваються власне зараз, тепер. Поєднання прислівників *ще*, *вже* з числівниками *один*, *третій* та іменником *рік* розкривають дані щодо перебігу війни – вказують на послідовність (*ще один рік*) і тривалість (*вже третій рік*) вияву відрізка часу, названого в реченні, наприклад: “*З Божою допомогою ми пережили ще один рік, – ще один рік війни*” (Різдвяне послання 2015 р.). У цій функції засвідчено також сполучення прислівника *більше* зі сполучником *ніж* й іменником *рік* – *більше ніж рік*. Дізнаємося також, що події відбуваються на початку XXI ст.: “*У воскреслому Ісусі, нашому невинному Агнцеві, відкривається нам пасхальна цінність їхньої* [про тисячі синів і дочок нашого народу, які жертвують своїм життям за нашу свободу і незалежність. – А. Ч.] *чистої жертви, що виводить нас з дому неволі, – відкривається нам зміст терпіння всієї України на зорі нового тисячоліття*” (Великоднє послання 2016 р.). Вказуючи на проміжок часу в тисячу років, автор релігійного послання вжив образну фразеологічну одиницю *на зорі* – “на світанку, рано-вранці”⁴³, тобто на початку.

Знаходимо відомості про те, що воєнні дії відбуваються *на східних теренах нашої країни, на Сході України*.

У текстах послань є лише узагальнене позначення противника за допомогою вже згадуваних прикметників *безсилий, слабодухий, чужоземний* (приклади наведено вище), а також іменника *ворог*, сполучення займенників і дієслів щодо тих, хто не дає припинитися розпочатій війні, – *той, хто розпалює та підтримує війну*.

Ворог: “*У своєму Різдві Господь воплочується і сьогодні, у той історичний момент, в якому нам доводиться жити і вмирати, будувати і відроджувати, захищати нашу Батьківщину від ворога і лікувати рани минушини та сьогоднішня*” (Різдвяне послання 2016 р.). *Ворог* – “1. Той, хто перебуває в

⁴³ Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 477.

стані ворожнечі, боротьби з ким-небудь; недруг, супротивник.
2. *також збірн.* Супротивник на війні, у воєнних діях⁴⁴.

Той, хто розпалює та підтримує війну: “Він, воскреслий Господь, є нашим виходом із наших історичних обставин: у Ньому переможемо **війну** і тих, хто її розпалює та підтримує” (Великоднє послання 2017 р.). *Розпалювати* – *перен.* “викликати наростання, розгортання, розвиток чого-небудь”⁴⁵, *підтримувати* – “подавати матеріальну, моральну і т. ін. допомогу, сприяти в чому-небудь”⁴⁶, у конкретному випадку – схвалювати, продовжувати міждержавний збройний конфлікт проти України.

У контексті розмови про обставини війни на Сході України, зокрема супротивника, доцільно розглянути, які характерні риси українського воїна як захисника Батьківщини зазначено в релігійних посланнях Блаженнішого Святослава (Шевчука).

Воїн: “Сьогодні линемо з різдвяним привітом до наших **воїнів**, які святкують цей величний празник [Різдво Христове – А. Ч.] у холодних окопах та бліндажах на передовій і готові грудьми закрити свій народ” (Різдвяне послання 2014 р.). Воїн – *уроч.* “те саме, що вояк 1; боєць, солдат”⁴⁷, *див.* ще вояк 1 – “той, хто воює, б’ється з ворогом; боєць, воїн”⁴⁸.

Тексти релігійних послань містять й інші контекстуальні відповідники на позначення воїна. Це: *ветеран, військовий, герой, захисник, оборонець, переможець, солдат, той, хто на передовій, той, хто на фронті.*

Ветеран: “З цієї святкової нагоди висловлюю вдячність і передаю благословення також нашим **ветеранам** бойових дій” (Різдвяне послання 2019 р.). *Ветеран* – “досвідчений, бувалий воїн, який брав участь у багатьох боях”⁴⁹.

⁴⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 202.

⁴⁵ Там само. С. 1255.

⁴⁶ Там само. С. 968.

⁴⁷ Там само. С. 199.

⁴⁸ Там само. С. 204.

⁴⁹ Там само. С. 124.

Військовий: “Особливо вітаю з Різдом Христовим наших **військових**, які є оборонцями миру та переможцями **війни**” (Різдвяне послання 2018 р.). **Військовий** – “те саме, що військовослужбовець”, тобто “людина, що служить у війську”⁵⁰.

Герой: “Дивлячись на обличчя наших українських **воїнів-героїв**, які принесли своє життя в жертву за рідний народ, можемо бути впевнені, що **Небесний Отець** приймає ці жертви в імені свого **Сина**” (Великоднє послання 2017 р.). **Герой** – “видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою і в труді”⁵¹.

Захисник. В одному з наведених вище речень зафіксовано лексему **захисник** (див. **захисники рідної землі**) – “той, хто захищає, обороняє, охороняє кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т. ін. дій”⁵². **Оборонець** (див. вище **оборонці миру**) – “той, хто обороняє, захищає кого-, що-небудь від нападу, ворожих дій і т. ін.; захисник”⁵³. **Переможець** (див. вище **переможці війни**) – “той, хто переміг, здобув перемогу”⁵⁴.

Солдат: “Ми вчимося відчувати потреби наших **солдат** на фронті як власні потреби” (Різдвяне послання 2015 р.). **Солдат** – “рядовий військовослужбовець сухопутних військ. // Військовослужбовець взагалі”⁵⁵.

Той, хто на передовій: “Ця віра в перемогу **Воскреслого** дозволяє **тим, хто на передовій**, стати перед обличчям смерті і мужньо та впевнено захищати свою землю” (Великоднє послання 2015 р.). Див. **передовий** у значенні іменника **передова** – “частина лінії оборони, найближча до ворога”⁵⁶.

Той, хто на фронті: “Особливо сьогодні я еднаюся в молитві з **тими, хто безстрашно стоїть на фронті** та

⁵⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 187.

⁵¹ Там само. С. 233.

⁵² Там само. С. 432.

⁵³ Там само. С. 813.

⁵⁴ Там само. С. 918.

⁵⁵ Там само. С. 1354.

⁵⁶ Словник української мови. Т. 6. С. 172.

захищає нашу державу” (Різдвяне послання 2019 р.). *Фронт* – “місце, район, де відбуваються воєнні дії і розташовані діючі війська під час війни; прот. тил”⁵⁷.

Доречно, видається, згадати тут про результати дослідження особливостей моделювання концепту “воїн” у сучасних українських засобах масової інформації. Як виявилось, аналізований концепт є наразі культурно вагомим для української етноспільноти, оскільки в умовах російської агресії в ментальності українців переоцінено його значення. Таке міркування можна підтвердити тим, що в деяких контекстах журналісти ототожнюють значення слів “воїн”, “герой”, “захисник”, “патріот”, вживаючи ці лексеми в однакових смислових позиціях. Також існує тенденція до збігу значень слів “воїн” і “козак”. Трансформація семантики концепту “воїн” зумовлена зміною поглядів українського суспільства на роль військовослужбовця у захисті та визволенні країни⁵⁸.

Окрему лексико-семантичну групу формують лексеми, що розкривають побут воїна: *бій, бліндаж, військова частина, госпіталь, лінія розмежування, обстріл, окоп, передова, снайперські кулі, фронт* тощо.

У відібраних для аналізу реченнях штрихи до образу захисника України розкривають **прислівники**: *безстрашно* (стояти на фронті та захищати нашу державу і рідний народ), *відважно* (захищати наше Різдво), *впевнено, мужньо* (захищати свою землю); **дієслова**: *закрити грудьми* (свій народ), *захищати* (свою землю, нашу державу, рідний народ, наше Різдво), *принести в жертву* (життя за рідний народ), *ризикувати власним життям, стояти на фронті*; **прикметник** *мужній* (мужня рука наших воїнів) та **іменник** *захист* (захист Батьківщини як святий обов’язок).

Адресуючи послання вірним, священник програмує своєрідну зворотну реакцію. Основна мета – коригувати поведінку

⁵⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови. С. 1550.

⁵⁸ Підкамінна Л. В. Моделювання концепту “воїн” у сучасних українських ЗМІ. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова*. Сер. 8: “Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)”. Київ, 2017. Вип. 7. С. 105–112.

мирян відповідно до постулатів церкви головно за допомогою вербальних засобів (того ж тексту послання). Правда, зворотний зв'язок у релігійному спілкуванні через послання не передбачає миттєвої вербальної реакції, а зміщений у часі, буває, що й позбавлений словесного вираження, оскільки його часто замінюють дії та вчинки адресатів⁵⁹. Так, в аналізованих релігійних посланнях фіксуємо нагадування, зокрема в контексті вживання ключових слів та їхніх контекстуальних синонімів, не лише про захист Батьківщини від ворога, а й про потребу молитися за неї. Виокремлено такі ознаки щодо молитви за Україну, як: *безперервність* (безперервна молитва за Україну), *витривалість* (у молитві), *інтенсивність* (наших молитов).

За допомогою методу якісного контент-аналізу розкрито структуру та лексико-семантичні засоби реалізації стратегічного наративу “війна на Сході України” на матеріалі сучасних релігійних послань Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава (Шевчука).

Щодо структури наративу. У різдвяних (2014–2020) і великодніх (2014–2020) посланнях виокремлено теми: *війна 2014–2020 рр.*, *обставини війни 2014–2020 рр.*, *наслідки війни 2014–2020 рр.*, *перспективи завершення війни 2014–2020 рр.*

Щодо мовного вираження тем *війна 2014–2020 рр.*, *обставини війни 2014–2020 рр.* аналізованого наративу. Духовний лідер українців не лише називає події на Сході України *війною*, а й використовує такі синонімні лексеми, як: *агресія*, *борня*, *боротьба*, *хресна дорога*, *хресний хід*. Тут локалізовано подію і в часі (за допомогою прислівника *сьогодні*; прислівників, числівників, іменників *ще один рік війни*, *вже третій рік війни*; прислівника, сполучника, іменника *більше ніж рік* (про перебіг війни); контекстуального синоніма *на зорі нового тисячоліття*), і в просторі (*на східних теренах нашої країни*, *на Сході України*). Інформацію про організатора збройної агресії подано узагальнено, її розкривають засвідчені у цій функції іменник *ворог*, прикметники *безсилий*, *слабодухий*, *чужоземний* (про суб'єкта агресії), а також сполучення *той*,

⁵⁹ Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. С. 200–201.

хто розпалює та підтримує війну. Тексти послань дозволяють сформувати образ захисника України. Засоби номінації: *ветеран, військовий, воїн, герой, захисник, оборонець, переможець, солдат, той, хто на передовій, той, хто на фронті.* Штрихи до образу воїна увиразнюють **прислівники: безстрашно, відважно, впевнено, мужньо;** дієслова: **закрити грудьми** (народ), **захищати** (землю, державу, народ, Різдво), **принести в жертву** (життя за рідний народ), **ризикувати власним життям, стояти на фронті;** **прикметник мужній** (мужня рука воїна) та **іменник захист** (Батьківщини). Водночас наголошено, що захист Батьківщини від ворога можливий і за умови *безперервності, витривалості, інтенсивності* в молитві за Україну.

Структура, лексико-семантичні засоби реалізації стратегічного нарративу засвідчують, що Глава УГКЦ засуджує зовнішню військову агресію, закликає до оборони Батьківщини та посилення молитов за мир в Україні.

Перспективу дослідження проблеми вбачаємо у розкритті сутнісних ознак мовного вираження тем *наслідки війни 2014–2020 рр., перспективи завершення війни 2014–2020 рр.* нарративу “війна на Сході України” на матеріалі різдвяних і великодніх послань Блаженнішого Святослава (Шевчука).

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАДНА СОЦІОЛІНГВІСТИКА

3.1. ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФІЛОЛОГА

Любов Струганець*
(Тернопіль)

Адріана Чучвара**
(Львів)

Навчання фахівців у сучасній парадигмі наукових знань потребує постійного вдосконалення. Студенти філологічних факультетів та факультетів іноземних мов, розвиваючи мовно-комунікативну компетентність, вивчають ще й предмети, пов'язані із методикою викладання мовознавчих дисциплін, наприклад, лексикології, теоретичної граматики чи фонетики іноземних мов¹. Існує думка, що методика викладання мовознавчих дисциплін у вищій школі – це предмет, зорієнтований на формування комплексу компетентностей: загальнопрофесійної, лінгвістичної, лінгводидактичної, педагогічної, дослідницької та ін. Чомусь випускають із поля зору дуже важливу компетентність

¹ Робоча програма навчальної дисципліни “Методика викладання мовознавчих дисциплін” (спеціальність 8.02030302. Мова і література (англійська), 2015–2016 рр.) / уклад. Н. В. Мосьпан. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11388/1/N_Mospan_MVMD_GI.pdf (дата звернення: 3.04.2021); Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навч. посібник / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь ; за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. Київ, 2015. С. 23.

* Любов Струганець, доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, e-mail: lyubovstruhanets@yahoo.com, <http://orcid.org/0000-0001-5611-4494>

** Адріана Чучвара, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, e-mail: adriana.chuchvara@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-4636-9968>

фахівця – соціолінгвістичну. Окремі праці з лінгводидактики хоч і підкреслюють потребу формування соціолінгвістичної компетентності², не розглядають її у зв'язку із впровадженням соціолінгвістичних дисциплін у навчальний процес³ чи із використанням категорій соціолінгвістики в методиці викладання української мови як іноземної. У такому контексті видається актуальним питання про лінгводидактичний аспект удосконалення соціолінгвістичної компетентності майбутнього фахівця-філолога та поглиблення на цій основі низки інших компетентностей.

Ставимо за мету обґрунтувати потребу розвитку методики викладання соціолінгвістичних дисциплін у виші як важливого чинника формування соціолінгвістичної компетентності студента-філолога та проаналізувати лінгводидактичний досвід з цього питання в університетах України. Підґрунтям нашого дослідження слугував доробок викладачів, які викладають дисципліни соціолінгвістичного спрямування на філологічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка: “Соціолінгвістика як наука про мову та суспільство”, “Вступ до соціолінгвістики”, “Мовна політика: світ і Україна”, “Мова та ідеологія”, “Мова та ідентичність”, “Прикладна соціолінгвістика”, “Теорія і методи аналізу соціолінгвістики”, “Знання про мову та суспільство в середній школі”, “Політична комунікація”, “Мова, громадська думка і пропаганда”, тому проаналізуємо методичну роботу професора Галини Мацюк, кандидата філологічних наук Оксани Бутковської, доцента Лесі Дуди, а також співавтора статті доцента Адріани Чучвари. Водночас беремо до уваги досвід із методики навчання соціолінгвістичних дисциплін, представлений у працях Юлії Дзябко та Марії Гавриш, і враховуємо розвиток методики викладання української мови як іноземної шляхом впровадження соціолінгвістичних категорій у публікаціях Оксани Горди та Оксани Трумко. Однак

² Кардашова Н. В. Роль лінгвосоціокультурної компетентності у фаховій підготовці майбутніх учителів іноземної мови. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 365–368. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5_85 (дата звернення: 3.04.2021).

³ Мацюк Г. Програма спеціалізації із соціолінгвістики “Політична комунікація”. Львів, 2015. 62 с.

ще відчувається потреба ширшої лінгводидактичної інтерпретації набуття соціолінгвістичних знань, умінь і навичок.

У дослідженні зосереджуємо увагу на двох лінгводидактичних аспектах формування соціолінгвістичної компетентності філолога, а саме: 1) розвитку методики викладання соціолінгвістичних предметів у виші та 2) упровадженні соціолінгвістичних категорій у працях з методики викладання української мови як іноземної.

1. Розвиток методики викладання соціолінгвістичних дисциплін як нового напрямку методики викладання мовознавчих дисциплін у виші передусім відображають програми, посібники, словники, студентські проекти із соціолінгвістики. Початком відліку слугувала програма “Основи соціолінгвістики” для студентів філологічного факультету Львівського університету, запропонована у 2005 р. Ключові завдання програми було оприлюднено у доповіді професора Галини Мацюк про роль соціолінгвістики в ієрархії дисциплін мовознавчого циклу на міжнародній конференції “Мовна політика в ЄС і європейська університетська освіта”, що відбулась у Велико Търново 5–7 жовтня 2005 р.⁴

У 2009 р. студенти спеціальності “українська мова і література” Хмельницького національного університету вивчали дисципліну “Актуальні проблеми соціолінгвістики”. Для цього курсу Марія Гавриш розробила програму, навчальні матеріали (зокрема для дистанційного навчання), підготувала навчально-методичний посібник “Актуальні питання соціолінгвістики”⁵. Навчальне видання містить теоретичні відомості з курсу, плани практичних занять, завдання і запитання для самостійної роботи, теми для самостійного наукового пошуку (що завершується рефератом), опис методики проведення соціолінгвістичного

⁴ Matsyuk H. A new role for Sociolinguistics in the hierarchy of Linguistics disciplines (the experience of Ukraine). *Езиковата политика на Европейския Съюз и европейското университетско пространство*, Велико Търново, 5–7 октомври 2005 г. Велико Търново, 2006. Т. 2. С. 217–230.

⁵ Актуальні питання соціолінгвістики : методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи для студентів спеціальності “Українська мова та література” / уклад. М. М. Гавриш. Хмельницький : ХНУ, 2012. 55 с.

дослідження, список літератури та короткий словник соціолінгвістичних термінів. Відрадно, що матеріал виявився актуальним не тільки для організації навчального процесу, але й для роботи студентської групи “Соціолінгвістичне дослідження мовної ситуації у м. Хмельницькому”.

Своєрідною відповіддю на потреби безпекового виміру гуманітарної освіти⁶ стала програма спеціалізації із соціолінгвістики “Політична комунікація”, укладена 2015 р. Програма містить тематику і літературу до нових дисциплін (за вибором) для студентів 2–4 курсів: “Соціолінгвістика”, “Мовна політика: світ і Україна”, “Мова та ідеологія”, “Мова та ідентичність”, а також для магістрів: “Політична комунікація”, “Теорія і методи аналізу політичного дискурсу”, “Лінгвориторичні параметри політичного дискурсу”, “Мова, суспільна думка і пропаганда”, “Соціолінгвістичний практикум”, “Методика викладання дисциплін соціолінгвістики у вищій школі”, “Магістерський семінар із соціолінгвістики”⁷. Майже всі дисципліни впроваджені в навчальні плани філологічного факультету, однак ці предмети, як правило, мають статус тільки вибіркових⁸.

Різні види методичної роботи, пов’язаної із уведенням соціолінгвістичних дисциплін, актуалізували потребу створення підручників та словників із соціолінгвістики. Як відомо, після розпаду СРСР усі новоутворені незалежні держави отримали у

⁶ Мацюк Г. Безпековий вимір сучасної освіти і нові вимоги до змісту мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах закладів вищої освіти. *Стратегічні напрями розвитку сучасної лінгводидактики* : монографія / за ред. Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 68–76; Мацюк Г. Дисципліни соціолінгвістики як реалізація безпекового виміру гуманітарної освіти: досвід Львівського національного університету імені Івана Франка. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна – світ* : матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 22–23 листопада 2018 р.). Львів, 2018. С. 77–78.

⁷ Мацюк Г. Програма спеціалізації із соціолінгвістики...

⁸ Мацюк Г., Митнік І. Динаміка комунікативної компетентності фахівця-україніста в контексті вимог сучасного соціокультурного і політичного середовищ України та Польщі. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ* : IX Міжнар. наук. інтернет-конф. з україністики. München, 1–4. November 2018. München, 2019. С. 101–110.

спадок проблеми мовного життя, які, як стверджує професор Юліане Бестерс-Дільгер (керівник міжнародного проєкту, присвяченого вивченню питань мовної політики та ситуації)⁹, були найскладнішими саме в Україні. У зв'язку з цим постало завдання розвивати методіку викладання дисциплін, пов'язаних із розкриттям ознак мовної ситуації та мовної політики в Україні та світі. У навчальних планах з'явилася дисципліна “Прикладна соціолінгвістика”, предметне поле якої охоплює характеристики мовного життя в різних країнах світу та, безперечно, в Україні.

В основу аналізу питань курсу закладено положення Празької лінгвістичної школи про свідомий вплив на розвиток мови, що стало базовим для розкриття політичних впливів на функції мов в історії та сьогоденні. Звідси прикладна соціолінгвістика сьогодні – це шлях у мовознавстві від “що” до “чому”. Підручник “Прикладна соціолінгвістика: питання мовної політики” Г. Мацюк (2009)¹⁰ для вивчення питань цієї дисципліни розкриває лінгвістичні засади мовного облаштування світу, універсальний та ідіоетнічний компоненти в його облаштуванні, мовну політику в Україні в історії та в роки незалежності. Зауважмо, що це видання сьогодні вимагає оновлення і перевидання: у мовному житті світу та України відбулися зміни, соціолінгвістичне пояснення яких потрібно донести до студентів.

Диференціація дисциплін соціолінгвістичного циклу засвідчує, що проблема створення посібників та підручників для навчання залишається актуальною. Тому формується соціолінгвістична лексикографія як один із нових навчальних ресурсів у методиці викладання соціолінгвістичних дисциплін і в недалекому майбутньому самостійне субполе соціолінгвістики. Динамічний розвиток соціолінгвістики потребує аналізу понятійного апарату, його систематизації та кодифікації у лексикографічних довідниках. Так, основою для укладання “Японсько-українського словника соціолінгвістичних термінів: термінологічне поле

⁹ Мовна політика і мовна ситуація: аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ, 2008. 363 с.

¹⁰ Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика: питання мовної політики. Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.

“мовна політика”” Юлії Дзябко¹¹ послужили результати зіставного аналізу соціолінгвістичної термінології української та японської мов та публікації авторки, присвячені виробленню концепції українсько-японської галузевої лексикографії¹². Уперше використаний до систематизації термінів української та японської мов польовий підхід¹³ посприяв виявленню особливостей семантичної співвіднесеності термінологічних одиниць різних мов: побачити те універсальне, що складає сутність наукового пізнання в різних соціолінгвістичних традиціях, та виявити те ідіоетнічне, що утворює національну наукову картину світу¹⁴. Підкреслимо, що польова організація терміносистеми постає одним із продуктивних шляхів структурування мовного матеріалу, а тому може бути застосована для укладання соціолінгвістичних словників перекладного типу на матеріалі різних мов¹⁵.

Передумовою для укладання першого з історичної соціолінгвістики частотного словника-довідника “Імена львів’ян першої половини ХХ ст.” (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П’ятниці)¹⁶ послужили результати кандидатської

¹¹ Дзябко Ю. Японсько-український словник соціолінгвістичних термінів: термінологічне поле “мовна політика” / наук. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 96 с.

¹² Dzyabko Yu. Українсько-японська лексикографія: у пошуках методології укладання галузевих словників. *Fiatal Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája II. 2nd Conference for Young Slavists in Budapest*. Budapest, 2014. P. 47–50.

¹³ Дзябко Ю. М. Лексико-семантичне поле (ЛСП) як засіб типологічного опису семантики неспоріднених мов. *Сучасні наукові парадигми* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (Горлівка, 12 березня 2010 р.). Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2010. С. 63–65.

¹⁴ Дзябко Ю. Методика укладання “Японсько-українського словника соціолінгвістичних термінів”. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2018. Вип. 68. С. 26–32.

¹⁵ Dzyabko Yu. “Nihongo Ukurainago shakai gengogaku jiten” no hensan: sakusei to kijutsu houhou. “Gengo seisaku” no taaminogojikku fiirudo [Про укладання “Японсько-українського соціолінгвістичного словника: термінологічне поле “мовна політика””: процес створення]. *The 41st Annual Meeting of The Japanese Association of Sociolinguistics Sciences (JASS)*. Tokyo, March 10–11, 2018. Tokyo : Tokyo University, 2018. P. 150–153.

¹⁶ Імена львів’ян першої половини ХХ ст. : частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П’ятниці) / уклад. Л. Дуда ; наук. ред. Г. Мацюк. Львів; Дрогобич : Коло, 2020. 158 с.

дисертації Лесі Дуди “Соціальна природа імені” та відпрацьована методика укладання словника в низці її публікацій¹⁷. Поєднання у словниковій статті лінгвістичної та соціолінгвістичної інформації дало змогу розкрити зв’язок імен з державно-політичним контекстом міста; окреслити сутнісні ознаки іменника вірян греко-католицького віросповідання; виявити особливості спектра імен, форм імен та структури імен в іменнику представників соціогрупи “повитуха”; визначити відмінності у спектрі найменувань двох поколінь – дітей та батьків. Отже, словник маркує корелятивні зв’язки “ім’я – державно-політичний контекст”, “ім’я – віросповідання”, “ім’я – соціальна група”, “ім’я – вік”.

Разом із методикою навчання дисциплін соціолінгвістики виникає потреба в організації соціолінгвістичних студентських проєктів для вироблення практичних навичок здобувачів вищої освіти у дослідженні соціолінгвістичної проблематики. Цьому сприяє отриманий досвід під час написання курсових та магістерських робіт на теми, пов’язані з різними аспектами взаємодії мови та суспільства. Апробовано нові форми співпраці різних наукових середовищ: наприклад, українських студентів із німецькими славістами в міжнародному студентському соціолінгвістичному проєкті “Міжнародні зобов’язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики” у 2010 р. (керівник – професор Галина Мацюк), а також зі студентами-україністами Варшавського університету як доповідачами на соціолінгвістичній студентській конференції у 2012 р. (керівник – професор Ірена Митнік). Методика проведення Українсько-німецького

¹⁷ Луньо Л. Лексикографічний опис іменника парафіян (на матеріалі церкви св. Параскеви П’ятниці, перша пол. ХХ ст.). *Людина. Комп’ютер. Комунікація* : зб. наук. пр. / за ред. Ф. С. Бацевича. Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. С. 283–285; Дуда Л. Лексикографічний опис іменника м. Львова: соціолінгвістичний підхід. *Мова і суспільство = Language and Society* : зб. наук. пр. / гол. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. Вип. 10. С. 35–44; Дуда Л. Лексикографічний опис іменника м. Львова: соціолінгвістичний підхід (жіночі прості імена). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика = Language in society: semantics, syntax, pragmatics* : кол. монографія / за ред. Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. Ч. 1. С. 207–220.

студентського семінару із соціолінгвістики представлена у збірнику статей і тез українських та німецьких студентів, які брали участь у згаданому соціолінгвістичному проєкті 2010 р.¹⁸.

У Хмельницькому національному університеті під керівництвом доцента Марії Гавриш тривалий період працює студентська група “Соціолінгвістичне дослідження мовної ситуації у м. Хмельницькому”. Основні форми роботи такі: групові й індивідуальні заняття із членами проблемної групи, виконання самостійних наукових досліджень і обговорення їх результатів на засіданнях, написання наукових статей, курсових та магістерських робіт, участь у науково-практичних конференціях та конкурсах. У межах діяльності групи студенти підготували низку наукових проєктів: “Соціолінгвістичне дослідження мовної ситуації Хмельницької області”, “Функціонування української мови у сфері послуг міста Хмельницького”, “Мовний простір м. Хмельницького: моніторинг спортивно-оздоровчих закладів”, “Полілінгвальний простір Хмельницького: соціолінгвістичний аналіз назв торговельних закладів ТЦ “KVARTAL””, “Функціонування української мови у розважальних програмах українських телеканалів”. Такі підходи сприяють формуванню соціолінгвістичної компетентності майбутніх філологів під час реалізації освітнього процесу.

2. Упровадження соціолінгвістичних категорій у працях з методики викладання української мови як іноземної. Категорійний апарат є основою будь-якого дослідження. Метамова соціолінгвістики вже сформована, але лінгводидактичне осмислення соціолінгвістичних категорій ще потребує поглиблення. Передусім зауважмо, що зміст базової категорії “соціокультурна компетентність” уточнено в лінгводидактичних розвідках Оксани Горди. Авторка акцентує увагу на важливості такої категорії та її лінгвокраїнознавчого компонента у процесі формування комунікативних навичок особистостей,

¹⁸ Міжнародні зобов’язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики: українсько-німецький студентський семінар із соціолінгвістики / за ред. Г. Мацюк. Львів, 2010. 168 с.

які вивчають українську мову як іноземну. Передумовою формування соціокультурної компетентності іноземців визначено ознайомлення з інформацією про відомі постаті та знакові події, пов'язані з Україною. Запропоновано навчальні моделі формування зазначеної компетентності на прикладах вивчення біографічних даних відомих українців, зокрема композитора Володимира Івасюка, акторки Марії Заньковецької, нової української традиції – Дня вишиванки¹⁹.

У своїх публікаціях Оксана Горда опирається на дані соціологічного дослідження “Престижність української мови у середовищі студентів-іноземців Львова”, проведеного Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”. Дослідження розкриває особливості вдосконалення знань з української мови. Одним зі шляхів респонденти вважають перегляд українських постановок у театрах²⁰.

Зміст понять “мовленнєвий акт згоди”, “мовленнєвий акт незгоди”, “мовленнєвий акт відмови” та особливості їх реалізації в іншомовній аудиторії, яка вивчає українську мову як іноземну, допомагають іншомовцеві не тільки пізнати й опанувати лексико-граматичну організацію чужої мови, а й навчитися створювати та висловлювати повідомлення з урахуванням

¹⁹ Горда О. Про відомих українців в іншомовній аудиторії: Володимир Івасюк. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2019. № 14. С. 105–115. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinos/article/view/2725> (дата звернення: 4.04.2021); Горда О. Про Марію Заньковецьку на занятті з української мови як іноземної. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського*. Сер. “Філологія. Соціальні комунікації”. 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 1. С. 28–32. URL: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/1_2020/part_1/8.pdf (дата звернення: 4.04.2021); Горда О. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції на прикладі вивчення нової української традиції: День вишиванки. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 16–21. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/10/part_1/5.pdf (дата звернення: 4.04.2021).

²⁰ Ключковська І., Гойсан В., Данчишин Н., Горда О. Престижність української мови у середовищі студентів-іноземців Львова (Опитування іноземних студентів ЛНМУ ім. Данила Галицького, НУ “Львівська політехніка”, ЛНУ ім. Івана Франка). Львів, 2020. URL: http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/01/Doslidzhennia_inozemni-studenty.pdf (дата звернення: 4.04.2021).

соціального та культурного контекстів (статусу і віку співрозмовника, комунікативної ситуації тощо)²¹.

У статтях Оксани Трумко досліджено засоби вербалізації комунікативних намірів (інтенцій), які опановують іншомовці на високому рівні вивчення мови (B2), також розкрито позамовні чинники, які впливають на якість вербалізації. Так, описано роль статусу адресата й адресанта (вищий/нижчий), віку, сфери спілкування у процесі вербалізації зауваження, невдоволення, осудження, погрози, скарги²², непрямих директивів (прохання, наказу, поради, дозволу, заборони та погрози), комісивів (згоди та відмови), репрезентативів (схвалення, незгоди та заперечення), експресивів (компліменту, вибачення та іронії) і декларативів (інформування)²³ тощо. Наприклад, у статті “Категорія самопрезентації в курсі української мови як іноземної” представлено не тільки набір лексико-граматичних категорій, які повинен освоїти іншомовець, а й зазначено, з якою метою їх можна вживати у процесі комунікації, зокрема для реалізації регулятивної функції самопрезентації, позначення себе як людини, що має певні повноваження, є наділена владою; для підкреслення свого вищого статусу, аніж це уявляє співрозмовник²⁴. Також проаналізовано ролі, які виконують мовці під час вербалізації комунікативних інтенцій вибачення, втішання, компліменту і співчуття²⁵.

Використання у фаховій підготовці філолога дисциплін соціолінгвістики, які розкривають навколишню дійсність кризь

²¹ Трумко О. М., Горда О. М. Категорії ствердження і заперечення в лінгводидактичному аспекті. *Наук. записки Бердянськ. держ. пед. ун-ту*. Сер. “Філологічні науки”. 2018. № 15. С. 66–72.

²² Трумко О. Конфліктний дискурс як об’єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Virtus : Scientific Journal / Editor-in-Chief M. A. Zhurba*. 2019. Issue 32. P. 175–178.

²³ Трумко О. Теоретико-методологічні засади викладання непрямих мовленнєвих актів в іншомовній аудиторії. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний укр.-румунський журнал*. Сер. “Філологічні науки”. 2019. №1 (21). С. 62–66.

²⁴ Трумко О. Категорія самопрезентації в курсі української мови як іноземної. *Міжнародний філологічний часопис*. 2020. № 11 (3). С. 131–138.

²⁵ Трумко О. Емпатія у лінгводидактичному аспекті. *Народознавчі зошити*. 2019. № 5 (149). С. 1286–1290.

призму суспільної природи мови та різних аспектів взаємодій “мова – соціальний факт/явище”, виконання проєктів, пов’язаних із соціолінгвістичним знанням, сприяють якісній підготовці студента-філолога. Крім того, використання соціолінгвістичного ресурсу в методиці викладання української мови як іноземної увиразнює потребу впровадження соціолінгвістичного знання під час формування майбутніх спеціалістів у цій ділянці. Безперечно, що в сучасній складній мовній ситуації, яку спостерігаємо в Україні, методика викладання мовознавчих дисциплін у вишах має бути нерозривно пов’язана із методикою викладання соціолінгвістики на філологічних факультетах (і не тільки).

Сподіваємося, що в перспективі методика викладання соціолінгвістики як самостійного напрямку лінгводидактики сприятиме формуванню високого рівня соціолінгвістичної компетентності студента – здатності “зчитувати”, оцінювати інформацію про життя лінгвосоціуму, своєю діяльністю впливати на зв’язки між мовою і суспільством, сприяти виробленню та реалізації важеної мовної політики.

3.2. ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ВИМІР МІСЬКОГО ІМЕННИКА: ЧАСТОТНИЙ СЛОВНИК-ДОВІДНИК ІМЕН ЛЬВІВ'ЯН ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Леся Дуда*
(Львів)

В умовах розвитку сучасної теорії української соціолінгвістики та ономастики виокремлено зміст нового поняття “соціальна природа імені людини”. Його ознаки, розкриті в наукових дослідженнях, дають підстави для висновку, що власне ім'я людини – це мовний знак, який за межами системи мови є носієм інформації про державно-політичні координати в житті найменованих, їхньої релігійної, статусної, вікової та гендерної належності, а також слугує маркером життєвого досвіду представників міських мовних спільнот як певних типів культур¹. Поняття “соціальна природа імені людини” розкриває енциклопедичну та лінгвістичну інформацію власного імені про об'єкт називання.

В українському мовознавстві вперше здійснено спробу лексикографічного опрацювання іменника з урахуванням соціолінгвістичних категорій². Теоретичною основою праці слугував соціолінгвістичний підхід до трактування оніма, окреслений у

¹ Зимовець Г. В. Семантичні особливості власних назв. *Наукові записки*. Серія “Філологічна”. Острог : Вид-во НУ “Острозька академія”. Вип. 13. 2010. С. 250–256; Луцько Л. Соціальна природа імені людини: (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, ХІХ–перша половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2013. 20 с.

² Імена львів'ян першої половини ХХ ст.: частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П'ятниці) / уклад. Л. Дуда ; наук. ред. Г. Мацюк. Львів ; Дрогобич : Коло, 2020. 158 с.

* Леся Дуда, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, e-mail: lesya.duda@lnu.edu.ua, <http://orcid.org/0000-0003-3552-1327>

працях Л. Белея³, Л. Луньо⁴, Г. Мацюк⁵, С. Медвідь-Пахомової⁶, М. Романюк⁷, J. Bubak⁸, K. Handke⁹, W. Langendonck¹⁰ та ін.

У запропонованому підрозділі розкрито алгоритми поєднання лінгвістичної інформації та позамовних чинників для створення міждисциплінарного словника імен мешканців м. Львова.

В українському мовознавстві є вже досвід вивчення іменників населених пунктів, це праці О. Горобець¹¹, О. Черноус¹², І. Шоля¹³ та ін. Автори публікацій звертають увагу на антропонімну моду, національний та релігійний чинники, державно-політичні координати.

О. Горобець у статті “Динаміка жіночого іменника першої половини ХХ століття у місті Проскуріві” виокремила “стабільні імена” (термін автора), зміни у складі найчастотніших найменувань, темпи оновлення іменника за період 1905–1945 рр. В основі дослідження – матеріали метричних книг про народження та книг

³ Белей Л. О. Про соціальне в українській антропонімії. *Українська мова і література в школі*, 1990. № 10. С. 49–54.

⁴ Луньо Л. Соціальна природа імені людини...

⁵ Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле та сьогодення. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 71–83. Matsyuk H. Urban Street Names as a Marker of Language/Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011). *Names in daily life. Biblioteca tècnica de política lingüística*, Barcelona, 2014. 11. P. 361–369.

⁶ Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем : навч. посіб. із спецкурсу. Ужгород : УжНУ, 2003. 72 с.

⁷ Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Ужгород : Вид-во Гража, 2007. 123 с.

⁸ Bubak J. O socjolingwistycznym podejściu w badaniach antroponimii (na marginesie pracy K. V. Bachnjana). *Socjolingwistyka*. 1987. № 6. S. 97–105.

⁹ Handke K. Nazwy własne w przestrzeni społecznej. *Socjologia języka*. Warszawa : Wyd. Nauk. PWN, 2009. S. 307–372.

¹⁰ Langendonck W. Theory and Typology of Proper Names. Berlin – New York, 2007. 378 p.

¹¹ Горобець О. О. Динаміка жіночого іменника першої половини ХХ століття у місті Проскуріві. *Studia Slavakistica* : зб. наук. ст. Вип. 9 : Ономастика. Антропоніміка / [упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик]. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. С. 127–135.

¹² Черноус О. В. Динаміка особових імен м. Кіровограда у ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 20 с.

¹³ Шоля І. С. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2018. 22 с.

реєстрації актів про народження. Авторка пояснює динаміку іменника змінами кількості населення за національністю та віршовіданням. Роль першого чинника підтверджують п'ять груп імен, зокрема назви з українських, російських, польських, єврейських та національно змішаних сімей. В описі антропонімікону збережено форми запису, взяті з досліджуваних документів.

Іменник міста Кіровограда описано у праці О. Черноус “Динаміка особових імен м. Кіровограда у ХХ ст.”. Авторка вивчає склад місцевого іменника за походженням, його варіантності, частотності використання зафіксованих імен. У роботі з'ясовано специфіку взаємодії та взаємовпливу систем православних, іудейських, католицьких і лютеранських імен м. Кіровограда у ХХ ст.

Найновіше дослідження іменника українського міста належить І. Шолі “Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ ст.” (2018 р.). Авторка враховує вплив державно-політичної влади на формування міського антропонімікону, що зумовлено вибором джерельної бази – метричних записів та записів в актових книгах з різних державно-політичних періодів м. Ужгорода (австро-угорський, чехословацький, угорський періоди). Праця містить самостійний підрозділ “Екстралінгвальний контекст дослідження особових імен ужгородців”, в якому окреслено передумови залежності графіки та мови запису особових імен від геополітичного положення Закарпатської області. Серед позамовних чинників враховано національну та конфесійну належність населення як чинників формування спектра іменника.

І все ж мовознавці не ставили за завдання розкрити зміст поняття “соціальна природа імені людини” в контексті соціолінгвістичних та ономастичних категорій. Аналізуючи іменник населених пунктів, дослідники різних лінгвістичних традицій принагідно розглядали окремі ознаки суспільної природи імені людини.

Щодо іменника м. Львова, то він фрагментарно описаний в історичних працях В. Бий¹⁴, Я. Грицака¹⁵, І. Зазуля-

¹⁴ Вуу V. Tradition under the challenge of modernization: baptismal practices among Greek Catholic ruthenians in the 19th century Austrian Galicia. Budapest, 2002. 67 s.

¹⁵ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика , 2006. 632 с.

ка¹⁶; соціолінгвістичний аналіз імен львів'ян здійснено у працях Луньо Л. (Дуди Л.)¹⁷.

Метою запропонованого дослідження є розкриття соціолінгвістичного підходу як одного з варіантів нового лексикографічного опису іменника львів'ян першої половини ХХ ст. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: висвітлити лінгвістичну інформацію частотного словника “Імена львів'ян першої половини ХХ ст.” (далі – Словник), а також окреслити соціолінгвістичні параметри опису іменника львів'ян. Об'єкт дослідження – імена парафіян греко-католицької церкви св. Параскеви П'ятниці за 1900–1943 рр. Ілюстративний матеріал зібрано з метричних книг про народження, що зберігаються у Львівському державному історичному архіві¹⁸.

У праці за допомогою описового методу проведено інвентаризацію та здійснено систематизацію антропоодиноць; метод корелятивного аналізу дав змогу виокремити зв'язки імен та позамовних чинників; методики вибірки та хронологічних зрізів забезпечили систематизацію ілюстративного матеріалу з джерел; елементи кількісного методу уможливили частотну характеристику імен та їхніх варіантів.

Лінгвістична інформація Словника

Метричні записи про народження фіксують: ім'я дитини, порядковий номер запису, дати її народження та хрещення, ім'я та соціально-професійний статус батька, ім'я та соціально-про-

¹⁶ Зазуляк Ю. *Rebaptizatio ruthenorum*: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/ruthenica/6/10.pdf> (дата звернення: 15.03.2011).

¹⁷ Луньо Л. Соціальна природа імені людини...; Дуда Л. Роль релігійного чинника у формуванні іменника львів'ян першої половини ХХ ст. (на матеріалі метричних книг про народження греко- та римо-католиків). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава; Івано-Франківськ, 2014. Вип. I. С. 188–202; Дуда Л. Формування іменника львів'ян першої половини ХХ ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей (на матеріалі україномовних метричних книг про народження). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава; Івано-Франківськ, 2015. Вип. II. С. 210–223.

¹⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 201 Львівська греко-католицька консисторія, 1607–1948 рр. Оп. 4а. Спр. 3297–3312.

фесійний статус матері, ім'я та соціально-професійний батька, ім'я та соціально-професійний статус хрещеної матері¹⁹, ім'я повитухи²⁰ (див. Таблицю 1).

Таблиця 1*

Інформація метричного запису про народження

дитина	№	дата народж.	дата хрещ.	батько		мати		хрещений батько		хрещена мати		повитуха
				ім'я	соц-проф. статус	ім'я	соц-проф. статус	ім'я	соц-проф. статус	ім'я	соц-проф. статус	ім'я

Словник розкриває імена новонароджених, імена батьків та хрещених батьків дитини, імена повитух; подає статистику про кількість новонароджених та хронологічні вказівки щодо дат народження та хрещення новонароджених.

Опрацьовані метрики вміщують імена 38 461 особи, з них 16 221 особа чоловічої статі та 22240 осіб жіночої. Різна кількість фіксацій найменувань чоловіків та жінок зумовлена графою метричного запису про повитуху, яка є носієм жіночого імені, а також врахуванням кількості неповних сімей матерів-одиначок, де інформація про батька дитини і, відповідно, його ім'я відсутні.

¹⁹ Дані про хрещених батьків були однією з п'яти обов'язкових рубрик метричного запису хрещення з часу запровадження в релігійній практиці ведення метричних книг на 24-й сесії Триденського собору (1563 р.) (Kumer W. *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 1966. R. XIV, 1, S. 65–75). Хрещені батьки вважалися духовними опікунами новонародженого.

²⁰ Ім'я та прізвище баби-повитухи були обов'язковими в метричних записах про хрещення з кінця XVIII ст. Повитухи становили категорію народних лікарів, які володіли медичними та езотеричними знаннями, допомагали при пологах. Запис у церковних книгах імені повитухи разом з даними про новонародженого та хрещених батьків узаконував і підкреслював її зв'язок зі сім'єю й родом, а через це – з громадою й соціумом (див.: Боряк О. О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. Київ : Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009; Луньо Л. Іменник соціогрупи “баба-повитуха” (на матеріалі метричних книг 1-ї пол. XX ст.). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. пр. К. : ВПЦ “Київ. ун-т”, 2012. Вип. 24. С. 158–168).

* Скорочення в таблиці: дата народж. – дата народження, дата хрещ. – дата хрещення, соц-проф. – соціально-професійний статус особи.

Реєстр Словника вміщує 2798 простих та складних антропонімів і їхніх варіантів, серед яких 1600 чоловічих та 1198 жіночих найменувань. Чоловічий антропонімikon утворений на основі іменника новонароджених хлопців, батьків та хрещених батьків. Жіночий антропонімikon формують іменнику новонароджених дівчат, матерів, хрещених матерів та повитух.

Словникова стаття складається з імені (реєстрове слово), його варіантів (зафіксованих у метричних записах); їхньої абсолютної частоти; частоти, поданої відповідно до носія імені (дочка / мати / хрещена / повитуха; син, батько, хрещений); частоти імені в першій (I), другій (II), третій чи четвертій (III-IV) позиціях для творення складного найменування; років фіксації імені в метричних книгах. Знак “-” позначає відсутність даних.

За реєстрове слово постає ім'я, написане кириличною азбукою, яке має найвищу частоту фіксації серед інших кириличних форм та варіантів, зафіксованих у метричних записах. Реєстрові імена розташовано за українським алфавітом.

Словникова стаття АНТИН

ІМ'Я	ЧАСТОТА				ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ
	абсолютна частота	частота за носіями імені			I	II	III-IV	
		син	батько	хрещений				
АНТИН	34	1	13	20	3	-	-	1931, 1932, 1934–1937, 1939–1943
<i>Antonii</i>	7	-	3	4	5	1	-	1923, 1924
Antonius	267	30	97	137	-	-	-	1900–1914, 1922, 1925–1927, 1929, 1930
<i>Antonius</i>	53	5	16	32	-	-	-	1904, 1914–1921, 1925, 1927, 1928
<i>Antonus</i>	1	-	-	1	-	-	-	1916

У наведеній словниковій статті реєстровим словом є АНТИН, виявлене в україномовних метриках 34 рази. Цю частоту

ність сформовано із суми кількісної фіксації чоловічих імен як окремих найменувань для сина (1 ім'я), батька, (13 імен) та хрещеного батька (20 імен).

У словникову статтю потрапляють імена, написані кириличною та латинською графікою, наприклад – *АНТИН* і *Antonius*. Латинський відповідник імені *Antonius* мав вищий показник частоти – 267 фіксації порівняно з 53 фіксаціями в метриках антропоодиночності *Antoniŭs*, тому його визначено основним латинським відповідником.

Варіанти реєстрового імені та його латинського відповідника подано за кількісним спадним принципом. Наприклад: *Antoniŭs* (53), *Antonius* (1).

Словник фіксує різні варіанти імен: правописні варіанти, утворені у результаті різного написання імені, зокрема через транслітерацію найменування з однієї мови на іншу: *Франтішок* / *Францішок*, *Сків*, *Сков*, *Яков*; церковні варіанти, які зафіксовані в релігійних списках святих: *Михаїл*, *Степаній*; розмовно-побутові варіанти – поширені у побутовому мовленні: *Івась*, *Катря*.

Крім параметра “частота”, про функціональність антропоніма також свідчить його позиція – перша, друга, третя, четверта – для творення складного найменування. Наприклад, антропоодиночність *АНТИН* слугувала першою частиною трьох складних імен (*Антін Володимир*, *Антін Михайло*, *Антін Теодозій*). Комунікативно активним був перший компонент, що замінював багатоконтактне ім'я в розмовно-побутовому стилі.

Соціолінгвістичні параметри Словника

Соціолінгвістичний підхід для лексикографічного опису іменника забезпечила інформативна наповненість метрик. Вона уможливила виявлення позалінгвістичної інформації імен з урахуванням таких зв'язків: *ім'я – державно-політичний контекст*, *ім'я – віросповідання*, *ім'я – соціальна група*, *ім'я – вік*.

Зв'язок *ім'я – державно-політичний контекст*. Про нього свідчать метричні записи латинською та українською мовами. Саме в цей період відбувалися світові війни, революції, боротьба за відновлення української державності. У Львові, як політичному, економічному і культурному центрі, упродовж окрес-

лених років вісім разів змінювалась державно-політична влада²¹. Не дивно, що антропонімікон міста реагував на всі позалінгвальні чинники.

Метричні записи фіксують зміну мов запису (латинська – українська), а також зміну графіки з латинської на кириличну і навпаки. Перша зміна мови запису метрик з латинської на українську відбулася у 1923 р., коли Львів, перебуваючи у складі Другою Речі Посполитої, отримав від польського уряду дозвіл використовувати в адміністративних органах поряд з польською й українську мову²². У цей час в метричних записах з'являються українські церковні варіанти імен: *Василій, Іоанна*. Після закону 1924 р. про заборону української мови в урядових закладах²³ у метрики греко-католицьких церков повертається латинська мова.

У вересні 1939 р. м. Львів, як і вся Галичина, увійшов до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що теж відобразилося на мові метрик: записи остаточно було змінено на українські.

Активізація національного руху, що розпочалася з листопада 1918 р. проголошенням у Львові Західноукраїнської Народної Республіки та була підсилена Польсько-українською війною (1918–1919 рр.) й розвитком Українського визвольного руху (1920–1950 рр.)²⁴, зумовила оновлення спектра імен львів'ян. Словник фіксує появу власне українських відповідників імен *Остан, Федір, Оксана* та нових імен – *Ігор, Богдан, Ярослава*. Імена *Володимир*

²¹ Австро-Угорська імперія – до вересня 1914 р., Російська імперія – з вересня 1914 р. до червня 1915 р., Австро-Угорська імперія – від червня 1915 р. до кінця жовтня 1918 р., Західноукраїнська Народна Республіка – з 1 до 22 листопада 1918 р., Друга Річ Посполита – від листопада 1919 р. до вересня 1939 р., Радянський Союз – від вересня 1939 р. до червня 1944 р., Німецька імперія – з червня 1941 до 27 липня 1944 р., Українська держава – 30 червня до 12 липня 1941 р. в умовах реальної німецької окупації, Радянський Союз правління з 27 липня 1944 р. до здобуття незалежності в 1991 р. (Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ ст. *Львів: місто – суспільство – культура* : зб. наук. пр. Т. 6 : Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 445).

²² Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1991. С. 371.

²³ Там само. С. 372.

²⁴ Там само. С. 384.

та *Ольга* характеризувалися у цей час високою частотою вживання. Поширення національних орієнтирів найменування підтверджує те, що саме ці імена асоціюються з українськими історичними постатями князя Ігоря, гетьмана Богдана Хмельницького, князів Ярослава Мудрого та Володимира Великого, княгині Ольги.

Словникові статті містять українські розмовно-побутові варіанти імен, які порушували приписи латинського обряду щодо запису лише офіційних варіантів імен²⁵: *Гриць, Івась, Катря, Наталка*. Їхня поява в метричних записах зафіксована здебільшого в 1941 р. У цей же рік в умовах німецької окупації було проголошено Акт відновлення Української Держави з благословення митрополита Андрея Шептицького. Тому ці іменні варіанти були, поперше, свідченням національної позиції священнослужителів, які здійснювали запис, та осіб, імена яких були записані, по-друге, засвідчували цілеспрямований вплив української мови на церковну і державну документацію.

Про співвідношення *ім'я* – *віросповідання* свідчить весь іменник парафіян греко-католицької церкви св. Параскеви. Історики вважають, що віросповідний, національний та соціальний статус прихожан цього храму відображав одну з трьох тогочасних груп міського населення Львова – українців греко-католицького віровизнання середнього та нижчого соціального статусу²⁶.

²⁵ Крыжановській Г. Поученіе для г. к. приходскихъ урядовъ о належномъ веденіи и писаніи метричь крещенія, вѣнчанія и погребанія. Львов : Ставропигійской Институт, 1873. С. 12.

²⁶ Дані державного реєстру за першу половину ХХ ст. засвідчують про три найбільші віросповідні групи населення м. Львова. У 1900 р. у місті проживало 51,66% римо-католиків, 27,7% іудеїв та 18,34% греко-католиків; у 1931 р. 50,44% становили римо-католики, 31,89% – іудеї, 15,93% – греко-католики. Історики вважають, що існувала відповідність між конфесійною належністю та національністю мешканців Галичини ХІХ – поч. ХХ ст.: українці були парафіянами греко-католицького віровизнання, поляки належали до римо-католиків. Належність до греко- чи римо-католицького обрядів також була пов'язана з розподілом парафіян у соціогрупах: греко-католики були здебільшого робітниками, ремісниками, прислугою та особами без визначеного роду діяльності. Прихожани римо-католицького віросповідання репрезентували як маргінальні групи, так і привілейовані верстви (Вітенко М. Д. Польсько-українські відносини у Галичині: соціально-економічний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Чернівці, 2006. С. 10–11; Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ ст. С. 445–455).

Реєстр Словника ілюструє дві тенденції формування того-часного іменника греко-католиків Львова. Перша з них виявляє національні орієнтири найменування. Про це свідчить, насамперед, перелік найчастотніших імен, традиційних для української антропосистеми: *Іван, Михайло, Йосиф, Степан, Петро; Марія, Анна, Катерина, Софія, Ольга.*

Друга тенденція висвітлює використання іншомовних одиниць, властивих парафіянам римо-католицького обряду: *Людвик, Рудольф, Кароліна, Францішка* та ін. Так, поширеними були імена слов'янського походження: *Здіслав, Казимир, Станислава* та ін.

Словникова стаття *СТАНИСЛАВ*

ІМ'Я	ЧАСТОТНІСТЬ				ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ
	загальна частотність	частотність за носіями імені			I	II	III-IV	
		син	батько	хрещений				
СТАНИСЛАВ	38	-	10	28	3	-	-	1923, 1924, 1931–1933, 1935–1937, 1939–1943
<i>Станіслав</i>	3	-	2	1	1	-	-	1932, 1933
Stanislaus	172	35	22	115	19	18	-	1900–1915, 1922, 1925, 1929, 1930, 1938
<i>Stanislaūs</i>	33	5	6	22	3	2	-	1915–1922, 1927, 1928

Проникнення римо-католицьких імен в антропонімікон парафій греко-католицької церкви може бути зумовлене міжконфесійними шлюбами, які в церкві св. Параскеви сягнули піку в 1886 р. і становили 68,7% від усіх зареєстрованих шлюбів²⁷. Іншою ймовірною причиною може бути розвиток міжособистісних стосунків між представниками обох віросповідних обрядів: наприклад, спостерігаємо високий показник іншомовних імен

²⁷ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні... С. 550.

Болеслав, Войтіх, Франтішка, Ядвига та ін. саме в іменнику хрещених батьків та хрещених матерів дитини, які могли бути парафіянами римо-католицького обряду.

Словникова стаття *БОЛЕСЛАВ*

ІМ'Я	ЧАСТОТА			ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ	
	абсолютна частота	частота за носіями імені			I	II		III-IV
		син	батько	хрещений				
БОЛЕСЛАВ	5	-	-	5	-	-	-	1937, 1941, 1943
Boleslaus	5	-	-	5	-	1	-	1902, 1903, 1909, 1911, 1913
<i>Boleslaŭs</i>	1	-	-	1	1	-	-	1919
<i>Boleslaw</i>	1	-	-	1	-	-	-	1919

Очевидно, високий соціальний статус римо-католиків-поляків у Львові в першій половині ХХ ст. вплинув на формування антропонімної моди. Цю думку підтверджує структура імен: іменник представників греко-католицького віросповідання теж містить традиційні для найменувань римо-католиків складні імена, наприклад, *Адам Вячеслав, Franciska Irena Stephania Vladimira*.

Інформаційна наповненість словникової статті дозволяє простежити співвідношення *ім'я – соціальна група*. Метричні книги першої половини ХХ ст. засвідчили про існування в суспільстві десяти соціально-професійних груп²⁸. Перші вісім з них виокремлено на основі соціально-професійного статусу батька. Це “робітники”, “ремісники”, “службовці”, “особи без зазначеного у метриках статусу”, “заробітчани”, “військовики”, “підприємці”, “прислуга”. Метричні записи, у яких відсутня інформація про батька дитини, формують групу “матерів-одиначок”.

²⁸ Луньо Л. Соціальна природа імені людини... С. 6.

Іменник соціально-професійної групи “повитуха” отримуємо з окремої рубрики метричного запису.

Перелік найпопулярніших імен, які обирали для найменування своїх дітей батьки з різних соціальних груп, подано в додатках Словника. Так, особливістю популярних імен для новонароджених у сім'ях з високим соціальним статусом – службовців, підприємців та військовиків – є складна структура цих найменувань. Тому можемо визначити лише найчастотніші імена для творення подвійних, потрійних та почетвірних назв, це *Богдан, Володимир, Орест, Ярослав; Богдана, Христина, Ольга, Ярослава*. Більшість з цих антропонімів асоціюються з українськими історичними постатями, тому містять національну конотацію.

Щодо найменувань, які обирали представники нижчого соціального статусу, то це, здебільшого, імена-універсалиї, тобто імена, які зберігають популярність у антропоніміконах різних християнських країн упродовж кількох століть: *Іван, Михайло Стефан; Марія, Анна, Олена, Софія*.

Реєстр Словника містить лише іменник соціогрупи “повитуха”. Представники цієї соціогрупи мали обмежений перелік імен. Найчастотнішими були найменування *Павлина, Софія, Юлія*.

Словникова стаття ПАВЛИНА

ІМ'Я	ЧАСТОТА						ПОЗИЦІЯ У СКЛАДНОМУ НАЙМЕНУВАННІ			РІК ФІКСАЦІЇ
	абсолютна частота	частота за носіями імені				відносна частота, %	I	II	III-IV	
		дочка	мати	хрещена	повитуха					
ПАВЛИНА	108	1	11	15	81	0,485	-	2	-	1923, 1924, 1931–1937, 1939–1943
Павлина	10	-	2	2	6	0,044	-	1	-	1923, 1924, 1932, 1934
Paulina	362	42	58	68	194	1,627	13	9	-	1900–1922, 1925–1930, 1938
Paula	1	-	1	-	-	0,004	-	-	-	1903

Очевидно, в місті була обмежена кількість жінок, які могли асистувати при пологах. Про це засвідчують кількісні показники: в середньому повитуха приймала щороку пологи у 5–10-ти породіль²⁹, тому ім'я однієї особи потрапляло в метричні записи кілька разів.

Реєстр жіночих імен виявив антропоодиниці, якими були названі в основному тільки повитухи: *Вільгельміна, Регіна, Рената* та ін.

У складі найменувань повитух є також розмовні варіанти імен *Таня / Таниа, Феська* та ін. Подібні імена порушували записи про необхідність фіксації в метриках повних форм імен, а не згрубілих, пестливих чи будь-яких інших розмовних варіантів. Антропоодиниці свідчать про особливу роль баби-повитухи в тогочасному суспільстві, де вона була широковідома саме під розмовно-побутовим варіантом імені, який, як засвідчує Словник, часто ставав визначальним для ідентифікації представниць цієї соціогрупи.

Специфіку іменника виявляє структура найменувань: усі імена повитух були простими. Очевидно, це визначала належність баби-повитухи до нижчих прошарків суспільства (складне ім'я у тогочасному Львові було маркером високого соціального становища³⁰).

Співвідношення *ім'я – вік* ілюструє іменник двох поколінь найменованих – дітей (син, дочка) та батьків (батько, мати, хрещені батьки). Реєстр імен покоління батьків багатий на рідковживані імена: *Гавриїл, Pantelemon, Мокрина, Февронія*. Такі найменування зазвичай відсутні в іменнику дітей. Очевидно, коли обирали імена для осіб з покоління батьків, пріоритетним було найменування відповідно до імені святого, якого вшанову-

²⁹ Боряк О. О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців... С. 56.

³⁰ Дуда Л. Формування іменника львів'ян першої половини ХХ ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей (на матеріалі україномовних метричних книг про народження). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. Вип. II. С. 210–223.

вали в день народження або хрещення особи. Ця традиція слабшає в поколінні дітей³¹.

Поколінню батьків та хрещених батьків також притаманні розмовно-побутові варіанти імен, наприклад *Ілько*, *Катря*. Церковні приписи щодо ведення метрик визначали обов'язковість запису офіційних форм імен, хоча серед лінгвістичних довідників того часу не було кодифікованого джерела для кваліфікації антропонімних форм. Причиною фіксації цих імен в офіційний документ було функціонування в суспільній комунікації розмовного варіанта імені конкретного носія, поступове сприймання його як офіційного, підтвердженням чого є оминання подібних варіантів в іменнику новонароджених дітей.

Іменник покоління новонароджених містить одиниці, поодинокі представлені в іменному спектрі батьків. Зокрема це імена, пов'язані з українськими історичними постатями гетьмана Богдана Хмельницького, князя Володимира Великого, князя Ярослава Мудрого (*Богдан / Богдана*, *Володимир / Володимира*, *Ярослав / Ярослава*), що свідчить про посилення національних орієнтирів найменування.

Лексикографічне опрацювання іменника м. Львова першої половини ХХ ст. дозволило об'єднати у словниковій статті лінгвістичну та соціолінгвістичну інформацію.

Лінгвістичні дані Словника охоплюють: спектр чоловічих та жіночих імен, серед яких можна виокремити традиційні для української антропосистеми імена та іншомовні одиниці; варіанти імені, зокрема правописні, церковні та розмовно-побутові; латинські відповідники імені; показники загальної частотності імені, що дозволяє виявити найчастотніші та одиничні найменування; показники частотності імені за найменованими (дочка, мати, хрещена мати, повитуха; син, батько, хрещений батько); показники частотності імені у першій, другій, третій та четвертій позиціях у складному найменуванні.

³¹ Дуда Л. Роль релігійного чинника у формуванні іменника львів'ян першої половини ХХ ст. (на матеріалі метричних книг про народження греко- та римокатоликів). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава ; Івано-Франківськ, 2014. Вип. I. С. 192.

Соціолінгвістична інформація дозволила розкрити зв'язок імен з державно-політичним контекстом міста, як про це свідчать національні орієнтири в найменуванні містян; окреслити сутнісні ознаки іменника осіб греко-католицького віросповідання, зокрема тенденцію до поєднання традиційних та іншомовних антропоодиниць; визначити відмінності у спектрі найменувань двох поколінь – новонароджених та батьків. Отже, Словник маркує корелятивні зв'язки *ім'я – державно-політичний контекст*, *ім'я – віросповідання*, *ім'я – соціальна група*, *ім'я – вік*.

Результат поєднання у лексикографічній праці лінгвістичних та соціолінгвістичних параметрів опису іменника підтверджує потребу виокремлення в науці соціономастики як самостійного напрямку і предмета аналізу в соціолінгвістиці.

3.3. ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ВИМІР НЕВЕРБАЛЬНОЇ АСИМЕТРИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: КОРОТКИЙ СЛОВНИК СОЦІАЛЬНО МАРКОВАНИХ ЖЕСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА)

Марія Гавриш*
(Хмельницький)

Орієнтація сучасної лінгвістичної парадигми на вивчення людського чинника в мові сприяє розкриттю лінгвістичних показників соціального статусу учасників міжособистісної взаємодії. Відмінності в комунікативній поведінці мовців з різним соціальним статусом виявляються не тільки на рівні фонетики, лексики, граматики, синтаксису чи на прикладі директивних, оцінних, етикетних мовленнєвих актів, але й на невербальному рівні¹.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні лексикографічного опису невербальних засобів комунікації в асиметричних ситуаціях спілкування. Матеріалом для аналізу слугують приклади діалогічного мовлення в асиметричних комунікативних ситуаціях та авторські коментарі, відібрані з художньої прози Івана Франка². Актуальність сформульованої проблеми пояснюємо двома чинниками. По-перше, потребою розвитку соціолінгвістичної

¹ Барташева Г. І. Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04. Х., 2004. 20 с.; Гавриш М. М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування. *Мова і суспільство = Language and Society* : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 208–215; Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків : Константа, 2006. 300 с.

² Див.: І. Франко. Зібрання творів : у 50 т. Київ, 1976–1986. Покликання подаємо в круглих дужках, вказуючи на назву твору, том і сторінку.

* Марія Гавриш, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету, e-mail: G_M_M@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0001-7851-1669>

лексикографії, яка, на думку Г. Мацюк, полягає у створенні “різножанрових праць про взаємодію мови і суспільства, починаючи від соціолінгвістичних енциклопедій та словників і завершуючи не просто монографіями чи статтями, а різного роду хрестоматіями й записами мовлення з урахуванням гендерного, вікового чи професійного чинників носіїв різних мов”³. По-друге, необхідністю узагальнень, систематизації і лексикографічної фіксації, як вважає Т. Осіпова, теоретично-прикладного вивчення невербальної комунікації⁴.

Невербальні компоненти комунікації ідентифікують соціальний та комунікативний статус індивідів, що вказує на наявність соціального дейксису в комунікації. Через реалізацію соціально-дейктичної функції ці компоненти є базою для побудови образу комунікативно домінантного індивіда у свідомості адресата впливу. Жестові, мімічні, просодичні, проксемічні компоненти комунікації стають показниками статусу комунікантів.

Оскільки аналіз невербальної комунікації має бути системним, потрібно, щоб міжособистісна невербальна поведінка поставала як структура⁵, в основі якої лежать визначені правила. Тому невербальне вираження панівного і залежного соціального статусу можна описати через систему різних прав комуніканта, де право на вільне варіювання невербальних компонентів комунікації протиставляється необхідності строгого контролю цих компонентів⁶. Так, наприклад, якщо в керівника є право на відхилення від норм ділової етики, на вільне вираження своїх

³ Мацюк Г. П. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки Нац. ун-ту “Кієво-Могилянська академія”*. Філологічні науки. Т. 137. К., 2012. С. 33.

⁴ Осіпова Т. Невербальні засоби комунікації: комплекс та методика опису й лексикографування. *Studia Ukrainica Posnaniensia / Instytut Filologii Rosyjskiej i Ukrainkiej UAM*; [kom. red.: A. Horniatko-Szumilowicz (red. naczelny) i ін.]. Poznań, 2018. Z. VI. S. 112.

⁵ Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной: автореф. дис. на соиск. ученой степ. д-ра филол. наук: 10.02.19. Москва, 2000. С. 24.

⁶ Шейгал Е. И., Черватюк И. С. Власть и речевая коммуникация. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. 2005. Т. 64. № 5. С. 40.

емоцій, то статус підлеглого передбачає посилений контроль емоцій, відповідно і будь-яких невербальних дій у цілому (сковані жести, міміка та ін.).

Світовий досвід невербального словникарства передусім спрямований на відображення практики використання жестів у повсякденному житті й на опанування рідної та іноземної мов. Польська лексикографія представлена словником *Gestykulacja i mimika. Słownik*. K. Jarzabek (1994)⁷, який розраховано на широке коло читачів: від учнів польських шкіл до вчителів, науковців та іноземців. Словникова стаття містить назву жесту, опис форми невербального знаку, значення жесту, інформацію про умови вживання та вербальний супровід жесту.

Одна з останніх лексикографічних праць *Словник жестів французького психолога Жозефа Мессинжера (2015)*⁸ становить оригінальне видання науково-популярного характеру і, на думку Т. Осіпової, “має базовий потенціал для створення інших сучасних словників невербаліки”⁹.

Російська лексикографія презентує лінгвокраїнознавчий словник *Жесты и мимика в русской речи* А. Акішиної та ін. (1991)¹⁰, до перших практик лексикографічного опису жестів, в основі якого принципі інтегральної інтерпретації, належить *Словарь языка русских жестов* Н. Григор’єва, С. Григор’євої, Г. Крейдліна (2001)¹¹, праця *Словарь языка жестов* Л. Дмитрієва, Л. Клокова, В. Павлова (2003)¹² фіксує найбільш вживані невербальні засоби, погруповані за емоціями та почуттями, які вони виражають, у творах російської класичної літератури.

⁷ Jarzabek K. *Gestykulacja i mimika. Słownik*. Katowice : Śląsk, 1994. 206 s.

⁸ Мессинжер Ж. *Словарь жестов* / [перевод из фр. А. Дадькина]. Москва : РИПОЛ классик, 2015. 720 с.

⁹ Осіпова Т. Невербальні засоби комунікації : комплекс та методика опису й лексикографування. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Poznań, 2018. Z. VI. С. 112.

¹⁰ Акішина А. А., Кано Х., Акішина Т. Е. *Жесты и мимика в русской речи*. Москва : Рус. яз., 1991. 144 с.

¹¹ Григор’єва С. А., Григор’єв Н. В., Крейдлин Г. Е. *Словарь языка русских жестов*. Москва ; Вена, 2001. 230 с.

¹² Дмитрієва Л. И., Клокова Л. Н., Павлова В. В. *Словарь языка жестов*. Москва : Изд-во Астрель, 2003. 320 с.

Як правило, усі словники жестів мають універсальну структуру, яка містить п'ять обов'язкових елементів: основну та варіантну назву жесту, спосіб виконання, тлумачення, словесний супровід та ілюстрацію.

В Україні, на жаль, до сьогодні немає словників, що ілюстрували б національно-культурну специфіку невербальної комунікації, хоч мають місце певні фрагментарні розробки довідників¹³, у яких автори пропонують принципи побудови запланованих словників та подають зразки статей.

В умовах, коли відсутній словник загальноукраїнських жестів, жестів окремих соціальних груп чи професій, важливо укласти довідники про жестові коди, створені на матеріалі текстів письменників.

Загальна характеристика і структура “Короткого словника соціально маркованих жестів”

Завдання словника – систематизувати українські жести, які маркують соціально нерівноправну комунікацію у прозових текстах Івана Франка.

Враховавши широке значення терміна *жест*, до жестів відносимо знакові рухи тіла і його частин, зокрема голови, плечей, рук, ніг та ін., а також міміку, погляди, позу. Серед жестів із семантикою домінування і підкорення знаходимо етикетні жести, які більшою чи меншою мірою виражають ввічливість; антиетикетні жести, які не відповідають нормативним етикетним правилам невербальної поведінки, прийнятим в даному суспільстві (це, переважно, жести, що порушують особистий простір людини, зокрема дотики, прямиий погляд тощо). Закономірно виникає потреба укласти словник соціально маркованих жестів.

Вибір жестів із семантикою домінування (у ситуації “вищий→нижчий”) і підкорення (у ситуації “нижчий→вищий”)

¹³ Білоус М., Король О. Словник етикетних жестів (пробний зошит). *Вісник Львівського ун-ту*. Сер. філологічна. В. 30. 2003. С. 222–231; Гавриш М. М. Проблема лексикографічного опису жестів домінування та підкорення. *Українське мовознавство* : міжвідомч. наук. зб. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. № 38. С. 61–65.

зумовлений орієнтацією сучасної лінгвістики, і зокрема соціо-лінгвістики, на проблему вербального і невербального вираження влади, домінації, агресії, залежності та підкорення. Перевага невербальних засобів у порівнянні з вербальними полягає в тому, що вони природніші і меншою мірою перебувають під контролем свідомості, тобто правдивіші щодо відображення почуттів і стосунків.

Відомо два основні принципи побудови словників жестів: алфавітно-гніздовий, в основі іменник на позначення частини тіла, що бере участь у виконанні жесту; та тематичний, використовує поділ жестів на групи за їх семантикою, подаючи жести привітання, припинення контакту, здивування тощо. Дослідження жестів як цілісної системи, в якій “семантична природа жесту повністю розкривається тільки у зіставленні з семантично близькими жестами і мовними позначеннями”¹⁴, висуває на перший план тематичний принцип побудови словника, його взяли за основу укладачі польського та російського довідників¹⁵. Цей принцип дозволяє також відібрати жести з компонентами “домінація” та “підкорення”. Відомо, що домінантна комунікативна поведінка часто буває агресивною, загрозливою, ворожою, яка контролює партнера, підлеглу ж поведінку кваліфікують як покірну, безпомічну, тривожну, боязку, примирливу, заспокійливу. Тому до уваги беремо жести, які виражають агресивність, зневагу, погорду, невпевненість, розгубленість – ті, що підсилюють вияв домінації чи підкорення і словникові статті ділимо на дві групи “Жести домінації” і “Жести підкорення”.

Для укладання реєстру у межах цих двох груп використано гніздовий принцип, звідси гніздовим словом виступає іменник – назва частини тіла, яка бере участь у виконанні жесту,

¹⁴ Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной. С. 49.

¹⁵ Jarząbek K. Gestykulacja i mimika. Słownik. Katowice : “Śląsk”, 1994. 206 s.; Григорьева С. А., Григорьев Н. В., Крейдлин Г. Е. Словарь языка русских жестов. Москва ; Вена, 2001. 230 с.

міміки або тілоруку (постави). Якщо таких іменників декілька, то розробка словникових статей подана лише в одному із гнізд, а в інших є відповідні покликання на порядковий номер гнізда, де описаний цей жест. Значущі рухи тіла та пози, які найчастіше позначаються дієсловами, містяться в гнізді “Тулуб”. У межах гнізд статті розміщуються за алфавітом першого слова основного позначення жесту. У кінці подається алфавітний покажчик назв усіх словникових статей із вказівкою на їх порядковий номер.

Зразок словникової статті

Заголовні слова. Усталену форму вербального вираження жесту як основний варіант вербального позначення виокремлюємо напівжирним шрифтом, інші жести з творів Івана Франка – звичайним шрифтом, наприклад:

МІРЯТИ /зміряти **ВІД НІГ ДО ГОЛОВИ ДО** (від тім'я до п'ят) **[ОЧИМА, ПОГЛЯДОМ]**

ОГЛЯДАТИ / оглянути **ВІД НІГ** (стіп) **ДО ГОЛОВИ** *кого*

ПОВЕСТИ ГОРИ [ОЧИМА]

ПОГЛЯНУТИ ЗГОРИ ВНИЗ

Дієслова найчастіше подані у формі недоконаного виду, а через скісну риску – доконаного: **ГЛАДИТИ** / **погладити ПО ГОЛОВІ**. Після головного дієслова перелічені через коми дієслівні варіанти **ПОДАВАТИ** / **подати, простягати / простягнути РУКУ кому**.

Лексичні варіанти взято в круглі дужки, а факультативні компоненти – у квадратні: **ПІДНІМАТИ РУКУ [ВВЕРХ (над головою)]**. Курсивом виділяємо слова, що вказують на можливі синтаксичні зв'язки зі словами контексту, наприклад: **СЛІДИТИ / пильнувати ОЧИМА** *кого*.

У словниковій статті використано умовні знаки:

▲ – опис виконання жесту;

Δ – тлумачення значення жесту, доповнене стилістичною та ситуативною характеристикою;

◇ – інформація про словесний супровід жесту, відсутність цієї частини у словниковій статті означає, що жест вживається самостійно;

□ – приклади з прозових творів Івана Франка, які ілюструють семантику жесту, підтверджують його використання в асиметричних ситуаціях спілкування.

Пропонуємо словникові статті із гніздовим словом “РУКИ”.

Жести домінації

РУКИ

БРАТИ / взяти ПОПІД РУКУ (запідруку)

▲ Підтримувати кого-небудь рукою за лікоть зігнутої руки або триматися за чию-небудь зігнуту в лікті руку.

Δ Входження в тісніший дружній контакт з іншою людиною. Жест, за допомогою якого виражається підтримка комуніканта при знайомстві з новим (вищим) товариством.

□ *І після такої рекомендації [панич] взяв Бориса запідруку і повів його до їдальні (Не спитавши броду, т. 18, с. 352); І, взявши Гриця **пони́д руку**, як дівчину до танцю, Никодим попровадив його до кімнати, де сиділо товариство. – Мої панове, – мовив він голосно, – се той парубок, про котрого я розповідав вам (Гриць і панич. Т. 21, с. 278).*

ВІТАТИ / привітати КИВКАМИ [ПРОСТЕРТОЇ ВВЕРХ] ДОЛОНІ

ВІТАТИ / привітати РУХОМ РУКИ

ПОВІТАТИ ПІДНЯТОЮ РУКОЮ

▲ Права рука зігнута в лікті, долоня, піднята до плеча і обернена до співрозмовника, повільно рухається з боку в бік.

Δ Жест привітання, використовують у дружніх стосунках, коли між комунікантами значна відстань. На близькій – має фамільярне забарвлення. Притаманний для соціально вищого комуніканта.

◇ Здебільшого жест заступає словесні етикетні кліше привітання.

□ *Побачивши комісара Годієру на його візку, він [пан] протягає против нього руку і **вітає його кивками простертої вверх долоні**. А комісар усміхається своїм дерев'яним обличчям, махає своїм циліндром і, ще глибше похилившись, в'їжджає на панське подвір'я ... (Великий шум, т. 22, с. 287); **Рухо́м руки** він **привітав** юрбу робітників, що стояли густою лавою, вдивляючись в нього з виразом пасивної ожданки, і зовсім не відповів на їх привітання*

(Задля празника, т. 18, с. 310); З відкритою головою, поблискуючи лисиною на маківці, він поважно ввійшов між селян і, попросивши їх, щоб троха розступилися і стали перед ним в півокрузі, **піднятою рукою повітав** їх і сказав донеслим голосом (Тригація, т. 18, с. 130).

ДОТИКАТИСЯ /дотикнутися РУКОЮ ДО КАШКЕТА (шолома, капелюха)

▲ Праву руку підносять до кашкета і доторкаються до нього чи трохи припідносять.

Δ Ввічливе привітання чи прощання на вулиці, використовується в симетричних ситуаціях, коли співрозмовники перебувають на значній віддалі один від одного. При безпосередньому спілкуванні, особливо з великою кількістю мовців, цей жест трактується як вияв неповаги, зверхності. Жест тільки чоловічий.

◇ Супроводжується формулами привітання чи прощання.

□ – *Здорові були, громадо!* – сказав він, **дотикаючи рукою свого шолома**, але не знімаючи його з голови (Захар Беркут, т. 16, с. 52); <...> вони почали входити до хати, **дотикаючись рукою капелюха**, вітаючи робітників уриваними “дай бо” (Борислав сміється, т. 15, с. 461).

КИВАТИ / кивнути РУКОЮ

МАХАТИ / махнути РУКОЮ

▲ Рука зігнута в лікті і розвернута кистю від себе. Припіднята кисть різко опускається вниз і трохи вбік.

Δ Відмова від контакту, припинення розмови. Автономне використання жесту при прощанні є прерогативою соціально домінантного комуніканта.

◇ Здебільшого цей жест заступає словесні етикетні кліше.

□ Панотець **кивнули руков**, а Василь вийшов, не сказавши і слова (Навернений грішник, т. 14, с. 332); Намісник **махнув рукою** – аудієнція була скінчена (Герой поневолі, т. 21, с. 373); *Нудите мене, пане. Прощайте!* – сказав Граф Адольф, **відвертаючись**, і **махнув рукою** на знак, що аудієнція скінчилася (Лель і Полель, т. 17, с. 380); На тім він [староста] і **махнув** йому [урядникові] **рукою** на знак, що може йти собі геть (Великий шум, т. 22, с. 301).

КЛЕПАТИ ПО КОЛІНІ *кого*

▲ Декілька разів легко вдарити по коліні сидячу людину.

Δ Зверхнє, фамільярнє підбадьорювання. Найчастіше у напрямку до молодшого за віком чи соціальним статусом.

◇ Супроводжується словами підбадьорювання.

□ – *Але ж чекайте, чекайте, коханий меценате! – перервав йому Брикальський, **клеплючи його по коліні**. – Не потребуєте хмуритися! (Перехресні стежки, т. 20, с. 269).*

НЕ ПОДАВАТИ / не подати РУКУ кому

▲ Руку не простягають до співрозмовника.

Δ Відмова від рукостискання, розрив взаємостосунків. Пихатість, зарозумілість.

□ *Пан дідич не говорив більше нічого, але, взявши капелюх, вийшов із попівського салону, не здоровкаючися і **не подаючи** гостподареві **руку** (Великий шум, т. 22, с. 260).*

НЕ СТУКАТИ / не застукати У ДВЕРІ

▲ Увійти без стуку в чуже помешкання.

Δ Антиетикетний жест, який використовують комуніканти з вищим соціальним статусом. Позначає право на вторгнення в особистий простір підлеглої людини.

□ *Отак, покріпивши себе духом, пан Субота добрався до попівства. **Не стукаючи**, він отворив сінешні двері і подався до покою, що був обставлений м'якими меблями і служив священикові як прийомна для гостей з вищого стану (Великий шум, т. 22, с. 237); **Не стукаючи до дверей**, пані ввійшла досередини (Основи суспільності, т. 19, с. 176).*

ПЛЕСКАТИ / поплескати ПО ПЛЕЧІ кого

КЛЕПАТИ ПО ПЛЕЧІ кого

▲ Долонею плескати співбесідника по плечі.

Δ Вираження дружніх стосунків, підбадьорювання, похвали, протекційності. Характерний для комунікантів з вищим соціальним чи ситуативним статусом.

◇ Супроводжується словами похвали чи компліменту.

□ *І граф сміючись **поплескав** Владка **по плечі** (Лель і Полель, т. 17, с. 423); – Е, іди, йди, не балакай пусте! – сказав князь, добродушно **плещучи** його **по плечі** (Бе праці, т. 18, с. 267); І Гіри положив руку на капітанових плечах, а в протягу дальшої бесіди **почав** навіть протекціонально **клепати** його **по плечі** ... Гіри **не переставав плескати** його **по плечі** (Для домашнього огнища, т. 19, с. 128).*

ПОДАВАТИ / подати РУКУ кому

▲ Подавати трохи зігнути в лікті праву руку.

Δ Жест, що передує рукоштовпанню, першим руку подає старший молодшому, жінка чоловікові, соціально вищий соціально нижчому. В асиметричних ситуаціях є визнанням того, кому подається рука, рівним за соціальним статусом з ініціатором жесту.

□ *Учитель вибіг їх стрічати, вклонився низько і, бачиться, дуже був щасливий, коли пан староста, а за ним і панотець **подав** йому **руку** (Гутак, т. 16, с. 401); А особливо затріумфував він в душі, коли поволі він утискав собі більше узнання в тім крузі, до котрого він пхався, коли високі пани і аристократи, коли вистроєні дами і панянки зачали вітати його з усміхом, **зачали подавати** йому **руку**, – хоч тут вони оказували йому таку снисходительність, яку він селянам в Перегинську (Петрії і Довбушуки, т. 14, с. 136).*

ПРИНЯТИ РУКУ**ПІДНЯТИ РУКУ ВГОРУ****ШАРПНУТИ РУКУ ГЕТЬ** від кого

▲ Праву руку відводять вгору, вбік або за спину.

Δ Відмова від рукоштовпання чи поцілунку в руку. Знак пихатості, погорди.

□ *Борис, по приміру Густі і паничів, хотів поцілувати її руку, але вона **приняла руку** і відповіла тільки церемоніальним гордим поклоном (Не спитавши броду, т. 18, с. 357); – Петрусю, дитино моя, се твій тато. Поцілуй його в руку. – Ні-ні, не треба! – скванно крикнув заграничний політик, **піднявши вгору руку**, мов боявся дотуку якої обридливої жаби (Odi profanum vulgus, т. 21, с. 86); – Та я по щирості...так, по-сусідськи, – задріботів О. Квінтіліан, присуваючися до діди́ча і силкуючись взяти його руку, яку сей **шарпнув геть** від нього (Великий шум, т. 22, с. 260).*

ПРОСТИРАТИ / простерти РУКИ

▲ Руки, піднесені до рівня плечей, розводять у сторони, долоні повернені до співрозмовника.

Δ Намір обняти когось. Вияв радості при зустрічі з кимсь. Жест маркує близькі дружні або родинні взаємини. В асиметричних ситуаціях вживають статусно вищі комуніканти для маскуваня правдивих намірів, імітації дружнього ставлення.

□ *А відтак, ідучи до дверей і **простираючи руки**, скрикнула другий раз: – Ах, Адасть! Ну, що ж? Ти сам? (Основи суспільності,*

т. 19, с. 212); Потім він широко **простер руки** і кинувся на Євгенія (Перехресні стежки, т. 20, с. 267).

СПИРАТИСЯ / спертися / обіпертися / зіпертися (обома) РУКАМИ НА СТІЛ

▲ Підвівшись, спертися двома руками на стіл, тулуб нахилений вперед.

Δ Поза, яка супроводжує виголошення чогось важливого людиною з вищим соціальним статусом. Виражає категоричність.

□ Раптом відчинилися двері кабінету – й повільно, хистким кроком, із похиленою додолю головою ввійшов Начко і, **спершиися обома руками на стіл**, не підводячи очей, сказав глухим розбитим голосом... (Лель і Полель, т. 17, с. 447); Пан радник **обіперся обома руками на стіл** і, пару разів кивнувши головою, почав суворим тоном: – Ім'ям його цісарсько-королівської величності ... (Лель і Полель, т. 17, с. 347); – І я пробачаюсь, щиро пробачаюсь! – крикнув пан радник ... підвівся з крісла й **зіперся обома руками на стіл**. – Заявляю наперед, що до такого союзу не можу належати й ні про що чути не хочу ... (Лель і Полель, т. 17, с. 350); Втім, пан староста задзвонив, і все утихло. Він встав, похитався хвильку на своїх довгих тонких ногах, **оперся обома руками о верхняк столика**, аж той затріщав, і почав говорити до громади – щось про важність нинішніх виборів, про автономію громадську ... (Гутак, т. 16, с. 402).

СТУКАТИ, постукувати чимось ПО ЛАВІ

▲ З силою ударяти якимось предметом по лаві.

Δ Жест супроводжує виголошення офіційною особою чогось важливого для адресата.

□ Війт постояв хвилю, закрутив вуса і оповістив Іванові, **постукуючи** закованою **черешнею о лаву**, що пани отаксували весь його ґрунт з будинками на 280 ринських ... (Навернений грішник, т. 14, с. 365).

ШТОВХАТИ / штовхнути когось В БІК

▲ Кистю руки чи ліктем несильно доторкатися до боку іншої людини.

Δ Робити зауваження комусь, стишувати. Жест використовується старшими за віком та вищими за статусом комунікантами.

□ Обіч нього розговорювали якісь два чоловіки, відай, про особу пана старости, і аж душилися зо сміху. Гутак **штовхнув** одного й другого **в бік** і прошептав гнівно: “Та мали би-сьте хоть троха честі! Де ж таке хто видав?” (Гутак, т. 16, с. 402).

ЩИПАТИ / щипнути, ущипнути кого В ЛИЦЕ (ЗА ПІДБОРІДНЯ)

▲ Затискувати пальцями шкіру обличчя.

Δ Фамільярне вираження симпатії; підбадьорювання. Найчастіше стосовно дітей. Уживання його в асиметричних стосунках свідчить про намагання поставити комуніканта в позицію Дитини.

□ Він зачав поводитися з Генриком не то як рівний з рівним, а як старший з підвладним. Він, що в Кракові мав вигляд не то локая, не то економа, кланявся нам низько і силкувався говорити солоденько, тепер плескав Генриця по плечі, **щипав** його **в лице**, як дівчину (Сойчине крило, т. 22, с. 82); – А, кухарочка! – сказав весело. – Нова кухарочка! Та й хотів **ущипнути** мене **за підборіддя** (Між добрими людьми, т. 18, с. 214).

Жести підкорення

РУКИ

БРАТИ / взяти кого ЗА РУКУ

ОБІЙМАТИ РУКОЮ ЛІКОТЬ

▲ Хапатися рукою руки (ліктя) іншої людини.

Δ Жест, що використовується при проханні, молінні.

◇ Може супроводжуватися словами прохання.

□ – Ну, та як же буде? – спитав тривожно муляр, стараючися **взяти** підмайстра **за руку** і дивлячись йому в лице (Муляр, т. 15, с. 63); – Ні, Гаво! – лебедів він, **обнімаючи** своєю старечою **рукою** худий і жиливий **лікоть** Гави. – Я знаю, ти добрий хлопець, але бій же ся господа бога! (Г ава, т. 18, с. 29).

ВІДЧИНЯТИ / відчинити ДВЕРІ перед кимсь

▲ Відводити, відхилити вбік стулки дверей, роблячи вільним вхід або вихід назовні.

Δ Етикетний жест, який чоловіки використовують стосовно жінок, молодші за віком – стосовно старших, нижчі за соціальним статусом – стосовно тих, хто займає вище соціальне становище. Є обов’язковим для лакеїв, слуг. Вияв поваги.

□ *А вже як завмирало його серце, коли той сам слуга після ряду інших імен нарешті викликав його і **відчинив** перед ним **двері** до аудієнційної зали, сього ні словами сказати, ні пером описати (Герой поневолі, т. 21, с. 370); І о. Нестор трохи певнішим ходом поступив до дверей, що вели до його покою, **відчинив їх** і попросив паню Олімпію, щоб увійшла досередини (Основи суспільності, т. 19, с. 177).*

ДЕРЖАТИ ШАПКУ (інший головний убір) В РУКАХ БРАТИ ШАПКУ ПІД ПАХИ

▲ Вітаючись, зняти головний убір і тримати в руках на час всієї розмови.

Δ Знак вітання, поваги. Різниця між симетричною і асиметричною ситуацією полягає в тому, що комунікант, нижчий за соціальним статусом, знімав шапку на час усієї розмови, а рівні лише шапкувалися при вітанні.

□ *Але серед села мусив зупинитись. Коло криниці ждала на нього купка селян. Вони здалека поклонились йому і, **держачи шапки в руках**, наблизились до брички. <...> – Поперед усього прошу шапки на голови! – Та вже най пан вибачають, – мовили селяни, **беручи шапки під пахи**. – Ми ї так постоїмо <...> (Перехресні стежки, т. 20, с. 300).*

ЗАСУВАТИ / зсунути ШАПКУ НА ВУХА НАТИСНУТИ ШАПКУ НА ВУХА (діал.)

▲ Зсовувати, спускати нижче головний убір, закриваючи ним вуха.

Δ Збентеження, відчай.

□ *От бачите! Чи я не казав? Треба нам того? – промовив вїйт, **засуваючи шапку на вуха** та обертаючись, щоб іти назад на вулицю. Прочі господарі також були, видимо, збиті з пантелику, не знали, на яку ступити (Основи суспільності, т. 19, с. 333); А будовничий, з кипучою злістю внутрі, кинув, що мав у руках, і, – **натисши шапку на вуха** та сплюнувши, пішов до Борислава, опровадженний голосним сміхом слухаючого робучого люду (Борислав сміється, т. 15, с. 341).*

М'ЯТИ В РУКАХ ШАПКУ

▲ Перебирати пальцями, злегка смикаючи якусь річ, м'яти.

Δ Жест, що виражає сором'язливість, нерішучість, вагання. Комунікант використовує для вияву бажання сказати щось.

□ – *Най усе добре сідає!* – відказав Юдка і все стояв, опертий о ріг комина, та **м'яв в руках** подерту, забризкану **шапку** ... – *Маєш мені що сказати, що так шапку мнеш?* – питав даліше Яць, усміхаючись добродушно. – *Та ніби тиє ... як єго, – ікався Юдка, як коли б не міг здобутися на відвагу. Вкінці переміг свою несмілість і поступив два кроки до лави, на котрій сидів Зелепуга (Яць Зелепуга, т. 16, с. 354); Конюший, станув, мов обмитий зимною водою, і м'яв у руці здоймлений капелюх, але не сказав ані слова (Як пан біди шукав, т. 16, с. 228); – Та знаю, то Шміло, відказав Іван, мнучи шапку в руці (Навернений грішник, . 14, с. 363).*

НАСТАВЛЯТИ / наставити РУКИ НАПЕРЕД

▲ Випрямлені руки, долонями вниз, простягають перед своїми грудьми.

Δ Вияв страху, бажання захистити, збільшивши комунікативну дистанцію між собою та співрозмовником; розчепірені пальці, витягнуті прямо на співрозмовника – архаїчний жест відлякування нечистої сили.

□ *Навіть руки його, наставлені наперед, мов для оборони, з розпротертими пальцями, перестали тремтіти і виглядали мов дерев'яні (Основи суспільності, т. 19, с. 209).*

ОБІЙМАТИ / обняти чийсь НОГИ

▲ Стати на коліна і обнімати чийсь ноги.

Δ Визнання своєї вини. Благання простити. Принизливо-покірна поза.

◇ Супроводжується словами благання, мольбами про прощення, визнанням своєї вини.

□ *Він кинувся до ніг о. Телесницького, почав обіймати їх, благаючи помилювання (Отець-гуморист, т. 21, с. 303);*

ПРОСТЯГАТИ / простягнути, протягнути ДВІ (обі) РУКИ кому

▲ Випрямляючи, витягати до когось дві руки для рукошлякання.

Δ Радість від зустрічі. В асиметричних ситуаціях, коли адресант цього жесту соціально нижчий від співрозмовника, передає вдавану щирість, симпатію, підлесливість.

◇ Супроводжується словами вітання.

□ *Староста зустрів маршалка коло дверей канцелярії і живо простягнув йому обі руки (Перехресні стежки, т. 20, с. 377); – А в такім разі ми погодимося! – радісно мовив маршалок і протягнув графові обі руки. Сей обтер пальці правої руки серветою і подав її маршалкові (Перехресні стежки, т. 20, с. 345).*

САЛЮТУВАТИ, віддавати / віддати салют

▲ Зігнути в лікті руку прикладають до головного убору. Усі пальці при цьому зімкнені та випрямлені.

Δ Жест, який використовують військові при вітанні, прощання, для вираження поваги. Першим віддає честь молодший, а при звертанні до цивільної особи – нижчий за соціальним статусом.

◇ Може супроводжуватися словами вітання, прощання.

□ *Але між компанією знайшовся комісар від староства, і сей зараз підніс голос ... Поліціанти, пізнавши його салютували (Перехресні стежки, т. 20, с. 354); Він промовив ті слова уривано, зацукуючися, мов насили видушив їх із горла. А потім, салютуючи, обернувся і вийшов геть (Гриць і панич, т. 21, с. 284); Вулицею доли селом ішов жандарм, звичайний патрулюючий жандарм, в чакі з когутячим пір'ям, в мундирі і з карабіном. Побачивши паню дідичку, він салютував їй... (Основи суспільності, т. 19, с. 318); Наблизившись, жандарм ще раз салютував перед панею і зупинився в такім віддаленні, якого вимагало ушанування для пані графині ... (Основи суспільності, т. 19, с. 320); І жандарм, салютуючи, обернувся по-військовому на місці і пішов геть (Основи суспільності, т. 19, с. 324).*

СТУКАТИ, застукати У ДВЕРІ

▲ Створювати стук при ударах у двері пальцями чи кулаком.

Δ Давати знати про себе, виражати прохання впустити. Етикетний жест, який згладжує вторгнення в особистий простір людини. Обов'язковий в асиметричних ситуаціях “нижчий→вищий”.

□ *... вже в найближчій хвилині він [жандарм] стояв випростувавшись як струна і, відвернений від мене, обтріпав свій мундур, застукав розмірено три рази до дверей повітового “святая святих” і, не покликаний, ввійшов досередини (Острий-преострий староста, т. 20, с. 40); До дверей застукано три рази якоюсь, чути було, тремтячою рукою. ...Стукання почулося вдруге, і на поклик*

пана старости справді увійшов згаданий начальник громадський і, поклонившись низенько, зупинився біля дверей (*Острий-преострий староста*, т. 20, с. 45); Він [князь] не чув навіть, як Іван **застукав до дверей**, як відчинив їх і як увійшов до покою (*Без праці*, т. 18, с. 295).

Отже, умови вживання більшості жестів визначаються традиціями і національним характером народу і знання цих особливостей забезпечує успішну комунікацію.

Наведені приклади виявляють такі особливості лексикографічного та соціолінгвістичного опису жестів у художніх творах Івана Франка: передають варіантне вербальне позначення; відтворюють багатозначність та систематизують комунікативні невербальні засоби домінації та підкорення.

Створення довідника жестових кодів, використаних у художніх творах конкретного автора, приверне увагу до проблеми словника загальноукраїнських жестів.

Література до розділів

Розділ 1. Історична соціолінгвістика

1.1. Проблеми, категорії і зв'язки між мовою та суспільством з історичної перспективи
(Ірена Митнік, Мар'яна Рослицька)

1. Гавриш М. М. Аналіз невербальної поведінки комунікантів у ситуаціях ситуативного домінування. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький : ХмДЦНП, 2019. Вип. 16. С. 25–30.

2. Гавриш М. М. Поклін як невербальний маркер нижчого соціального статусу людини. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 16. С. 252–256.

3. Гавриш М. М. Проблема лексикографічного опису жестів домінування та підкорення. *Українське мовознавство* : міжвідомчий наук. зб. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2008. № 38. С. 61–65.

4. Гавриш М. М. Поклін як невербальний маркер нижчого соціального статусу людини. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2008. Вип. 16. С. 252–256.

5. Гавриш М. М. Проблема лексикографічного опису жестів домінування та підкорення. *Українське мовознавство*. Київ, 2008. № 38. С. 61–65.

6. Гавриш М. М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування. *Мова і суспільство = Language and Society* : зб. наук. праць / гол. ред. Г. Мацюк. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 208–215.

7. Гавриш М. М. Мовленнєвий акт порада: соціолінгвістичний аспект. *Поділля. Філологічні студії* : зб. наук. праць. Хмельницький : ХмЦНТЕІ, 2014. Вип. 7. С. 19–23.

8. Гавриш М. М. Прономінальні форми адресації як засіб маркування соціального статусу мовців. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2018. Вип. 14. С. 5–14.

9. Гавриш М. М. Мовленнєвий акт застереження: соціолінгвістичний аспект. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 33–38.

10. Гринишин М. Оцінні мовленнєві акти в асиметричних ситуаціях спілкування. *Вісник Львівського ун-ту* : зб. наук. праць. Сер. : Філологія. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 70–78.

11. Гавриш М. М. Статусно фіксований мовленнєвий акт прохання (на матеріалі художньої прози Івана Франка). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2012. Вип. 5. С. 34–42.

12. Горда О. М. Становлення та розвиток словотвірної термінології в галицьких шкільних граматиках української мови (друга половина XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2016. 20 с.

13. Горда О. Взаємодія форми та змісту термінів на позначення препозитивних частин слова в галицьких шкільних граматиках української мови (друга половина XIX–XX ст.). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика* = *Language in society: semantics, syntax, pragmatics* : кол. монографія / за ред. Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. Ч. 1. С. 29–42.

14. Гринишин М. М. Синтаксична організація апеляції: соціолінгвістичний аспект (на матеріалі повісті Івана Франка “Основи суспільності”). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / [редкол. В. В. Левицький та ін.]. Хмельницький, 2007. Вип. 3. Ч. 1. С. 137–139.

15. Гринишин М. М. Вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2007. Вип. 15. С. 243–247.

16. Гринишин М. М. Просодичні маркери соціального статусу особи. *Текст як об’єкт лінгвістичного дослідження і як засіб навчання мови* : зб. наук. доповідей. Полтава, 2007. Т. 1. С. 61–67.

17. Гринишин М. М. Проксемічні засоби вираження соціального статусу особи (на матеріалі художньої прози Івана Франка). *Наукові праці*. Сер. : Філологія. Миколаїв, 2007. Т. 67. Вип. 54. С. 25–28.

18. Дуда Л. Мова і соціум в Галичині першої половини XX ст.: іменник соціогрупи “повитуха”. *Мова і суспільство*. Львів, 2016. Вип. 7. С. 43–50.

19. Дуда Л. Роль релігійного чинника у формуванні іменників львів’ян першої половини XX ст. (на матеріалі метричних книг про народження греко- та римо-католиків). *Тенденції розвитку української лексики та граматики* / за ред. І. Кононенко, І. Митнік, С. Романюк. Варшава ; Івано-Франківськ, 2014. Ч. 1 С. 188–202.

20. Дуда Л. Найменування дітей в середовищі соціальної верхівки Львова (перша половина XX ст.). *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 122–130.

21. Дуда Л. Мотиви вибору імен у середовищі незаможних прощарків м. Львова (перша половина XX ст.). *Наукові праці Кам’янець-*

Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Сер. : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 138–143.

22. Дуда Л. Гендерний чинник у формуванні іменника львів'ян (на матеріалі метричних книг XIX ст.). *Мова і суспільство*. Львів, 2014. Вип. 5. С. 63–69.

23. Дуда Л. Формування іменника львів'ян першої половини XX ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей (на матеріалі україномовних метричних книг про народження). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. Ч. 2 С. 210–223.

24. Дуда Л. Мотиви вибору імен новонароджених у різностатусних сім'ях (на матеріалі львівських метричних книг костелу св. Марії Магдалини, перша половина XX ст.). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький, 2013. Вип. 6. Ч. 1. С. 123–133.

25. Дзябко Ю. М. Напрями реалізації мовної політики в Японії (історія та сьогодення). *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 133–140.

26. Дзябко Ю. 19 seiki kouhan 20 seiki zenhan ni okeru Nihon no gengo seisaku toshite no kokugo ideogogii [Роль мовної ідеології кокуго у формуванні мовної політики Японії кінця XIX – першій половині XX ст.]. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : Вид. дім Дмитра Бурого, 2015. Вип. 54. С. 23–27.

27. Луньо Л. Віковий чинник у формуванні іменника львів'ян (на матеріалі римо-католицьких метрик першої половини XX ст.). *Проблеми слов'янознавства*. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2012. Вип. 61. С. 149–157.

28. Луньо Л. Антропонімікон львів'ян у XIX ст.: імена народжених у соціогрупі “робітники”. *Мова і суспільство*. Львів, 2012. Вип. 3. С. 97–105.

29. Луньо Л. Параметри опису іменника в соціолінгвістиці. *Східнослов'янська філологія* : зб. наук. праць. Сер. : Мовознавство. Горлівка : ГДППМ, 2010. Вип. 18. С. 249–256.

30. Луньо Л. Корелятивний зв'язок “власна назва ↔ соціум” у діахронії (на матеріалі української, російської і польської мов). *Сучасні наукові парадигми* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (Горлівка, 12 берез. 2010 р.) Горлівка, 2010. С. 131–133.

31. Луньо Л. Іменник в соціолінгвістиці. *Східнослов'янська філологія* : Від Нестора до сьогодення : матеріали Міжнар. наук. конф. Горлівка : Вид-во ГДППМ, 2010. С. 164–166.

32. Луньо Л. Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2013. С. 14–15.

33. Луньо Л. Іменнік дітей в соціогрупі “ремісники” (на матеріалі метричних книг першої половини XX ст.). *Наукові записки Кіровоград. держ. ун-ту ім. В. Винниченка* : у 2 ч. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : РВВКДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 104(1). С. 454–450.

34. Луньо Л. Іменнік позашлюбних дітей у метричних записках першої половини XX ст. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту* : зб. наук. праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип. 598. Романо-слов'янський дискурс. С. 59–64.

35. Луньо Л. Іменнік соціогрупі “баба-повитуха” (на матеріалі метричних книг 1-ї пол. XX ст.). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : зб. наук. праць. Київ : Вид.-поліграф. центр “Київський університет”, 2012. Вип. 24. С. 158–168.

36. Луньо Л. Про тенденції формування іменника львів'ян у першій половині XX ст. *Соціолінгвістичні студії* / за заг. ред. Л. О. Ставицької. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. С. 252–257.

37. Луньо Л. Багатокомпонентні жіночі імена в іменнику Львова (перша половина XX ст.) *Мова і суспільство*. Львів, 2011. Вип. 2. С. 135–143.

38. Луньо Л. Мотивація вибору багатокомпонентних імен (метричні записи, Львів, перша половина XX ст.). *Беларуская аанастыка. Гісторыя і сучаснасць* : матэрыялы Міжнар. навук. канф. Мінск, 2010. С. 170–174.

39. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ : Кліо, 2017. 240 с.

40. Мацюк Г. Збереження традиції українського богослуження в XX столітті: українська мова в Українській Автокефальній Православній Церкві за межами України (1944–1989). *Українська мова у світі* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25 червня 2020; 6 листоп. 2020 р.). Львів : Галицька видав. спілка, 2020. С. 100–104.

41. Мацюк Г. Взаємодія ідей мовознавства і соціології: контекст української лінгвістичної традиції. *Науковий вісник Чернівецького ун-ту*. Сер. : Слов'янська філологія. Чернівці, 2009. Вип. 475–477. С. 223–229.

42. Мацюк Г. Вплив ідеології на мову, мовознавство і мовознавців: штрихи до образу українського суспільства першої третини

XX століття. *Studia Ucrainica Varsoviensia* / pod red. I. Mytnik. Warszawa, 2018. № 6. С. 199–216.

43. Мацюк Г. До витоків соціолінгвістики: Соціологічний напрям у мовознавстві : монографія. Львів, 2008. 420 с.

44. Мацюк Г. До типології мовних ситуацій в історичній соціолінгвістиці. Мовна ситуація на Холмщині та Підляшші в 1815–1915 рр. *Мовознавство*. 2021. №3. С. 20–37.

45. Мацюк Г. Етапи розвитку української соціолінгвістики. *Соціолінгвістичні студії*. Київ, 2010. С. 17–22.

46. Мацюк Г. Кодифікація української мови в галицьких грама- тиках першої половини XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. сту- пеня д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2002. 32 с.

47. Мацюк Г. Курс на українізацію церкви. Чому він був не- ефективним в Українській Народній Республіці (УНР) 1917–1918 рр.? *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Lublin, 2019. С. 103–116.

48. Мацюк Г. Образ мови в суспільстві: методологія конструю- вання в науковому дискурсі Я. Б. Рудницького (1910–1995). *На сторо- жі слова* : зб. наук. праць на пошану проф. Василя Грещука. Івано- Франківськ, 2019. С. 203–213.

49. Мацюк Г. Питання філософії мови в німецькомовній лінгвіс- тиці, або про “рух у мовознавстві”: Г. Шухард, К. Фосслер, Й. Л. Вайс- гербер. *Магістр гри слова*. Львів, 2009. С. 258–268.

50. Мацюк Г. Полонізація Православної церкви в II Речі Поспо- литій як комунікативний процес і категорія історичної соціолінгвіс- тики. *Збірник наукових праць на пошану професора Таміли Іванівни Панько*. Львів, 2021. С. 406–434.

51. Мацюк Г. Православізація як суспільний феномен та кате- горія історичної соціолінгвістики. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. War- szawa, 2019. № 7. S. 23–33.

52. Мацюк Г. Розбудова україномовних комунікативних прак- тик у Холмсько-Підляській єпархії в 1940–1944 рр.: роль архиєпи- скопа Іларіона (Огієнка). *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта* : наук. збірник. Сер. філологічна / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), Олег Рарицький (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 71–84.

53. Мацюк Г. Світська та церковна влада про суспільні функції української мови: період Української Держави гетьмана Павла Скоро- падського (29 квітня 1918 р., 14 грудня 1918 р.). *Българска украинис-*

тика. Бр. 8. Софія, 2019. URL: C:/Users/user/Downloads/Al_8%20(1).pdf (дата звернення : 17.03.2017).

54. Мацюк Г. Соціолінгвістичне “зчитування” світу повсякденності: мовні практики українців Холмщини і Південного Підляшся в Першу світову війну (1914–1918 рр). *Мовознавство*. 2021. №4. С. 17–44.

55. Мацюк Г. Соціологічний підхід до мови в українській лінгвістичній традиції. *Вісник Львівського ун-ту* : зб. наук. праць. Сер. філологічна. Львів, 2009. Вип. 46. С. 3–15.

56. Мацюк Г. Суспільна природа мови в радянському мовознавстві: концепція М. Марра. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2010. Вип. 20: На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. С. 44–54.

57. Мацюк Г. Формування теорії кодифікації в українському мовознавстві Галичини (перша половина XIX ст.). *Наукові записки*. Сер. : філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : ЗВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. Вип. 30. С. 69–70.

58. Мельничук О. С. Методологические поиски в современных подходах к исследованию языка. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании*. Киев, 1992. С. 3–15.

59. Митнік І., Рослицька М. Сучасна українська соціолінгвістика: розвиток теорії і прикладні аспекти досліджень у працях представників Львівського соціолінгвістичного осередку. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2020. № 8. С. 149–171.

60. Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика = Language in society: semantics, syntax, pragmatics : кол. монографія / за ред. Галини Мацюк, Ірени Митнік, Олени Новікової. Lublin : Wyd-wo KUL, 2019. 240 с.

61. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства / відп. ред. Т. В. Радзівєвська. Київ : Вид. Дім Дмитра Бурого, 2007. 350 с.

62. Обережно – новомова! (Про нову книжку Лариси Масенко) : рец. мовознавця Пилипа Селігея на книжку Л. Масенко “Мова радянського тоталітаризму”. Режим доступу: <http://www.clio.in.ua/index.php?news=4792> (дата звернення: 23.02.2021).

63. Ткаченко О. Б. Проблема диахронической социолингвистики. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании* / отв. ред. А. С. Мельничук. Киев, 1992. С. 65–139.

64. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. Київ, 2004. 272 с.

65. Трумко О. Комунікація батьки – діти у сім'ях з різним соціальним статусом. *Мова і суспільство*. Львів, 2012. Вип. 3. С. 315–320.

66. Трумко О. Комунікація *діти* → *батьки*: соціолінгвістичний аспект. *Філологічні трактати*. Суми, 2017. Т. 9. № 4. С. 101–108.

67. Трумко О. Комунікативні стратегії і тактики батьків у сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка). *Записки з українського мовознавства* : зб. наук. праць. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2013. Вип. 20. С. 55–64.

68. Трумко О. Спілкування *син* → *батько*: комунікативні тактики в сім'ях представників польської шляхти (на матеріалі творів І. Франка). *Українознавство* / гол. ред. П. Кононенко. 2013. № 2(47). С. 103–106.

69. Трумко О. Комунікація у сім'ях євреїв Галичини другої половини ХІХ століття (на матеріалі творів І. Франка). *Філологічні трактати*. 2018. Т. 10. № 1. С. 96–105.

70. Трумко О. Невербальна поведінка дітей у сімейній комунікації. *Virtus : scientific journal* / ed.-in-chief М. А. Zhurba. Is. 20. P. 2. January. 2018. P. 65–68.

71. Трумко О. Стратегія кооперативності в комунікації *діти* → *батьки* в сім'ях різних за етнічною належністю (на матеріалі творів Івана Франка). *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 239–248.

72. Трумко О. Кореляція *сімейне мовлення* ↔ *етнічний чинник* (на матеріалі творів Івана Франка). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / голов. ред. М. С. Скиба. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2016. Т. 3 (Р–Я). Вип. 10. С. 163–169.

73. Трумко О. Емпатія як засіб успішної комунікації в сім'ї (на матеріалі творів Івана Франка). *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 148–155.

74. Трумко О. Сімейний дискурс: невербальні характеристики мовлення батьків (на матеріалі творів І. Франка). *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 280–285.

75. Трумко О. Комунікативна тактика *повчання* як ознака змісту соціолінгвістичної категорії “мовлення сім'ї”. *Наукові записки*. Сер. : Філологічні науки (мовознавство) / редкол. : Олег Семенюк (відп. ред.) та ін. Кіровоград, 2011. Вип. 100. С. 387–391.

76. Трумко О. Директиви в комунікації *батьки* – *діти* (на матеріалі оповідань Івана Франка). *Проблеми гуманітарних наук* : зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Сер. : Філологія / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Федурко, Я. Яремко та ін. Дрогобич : Ред.-видавн. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2011. Вип. 28. С. 168–179.

77. Трумко О. Сімейне спілкування: мовленнєві акти експресивного типу (на матеріалі творів І. Франка). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2012. Вип. 24. С. 168–175.

78. Трумко О. Стратегія конфронтативності та засоби її реалізації в сімейному дискурсі (на матеріалі творів І. Франка). *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2013. № 1. С. 277–287.

79. Трумко О. *Іван Франко – Ольга Хоружинська: особливості сімейної комунікації. Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Lublin, 2019. С. 177–190.

80. Трумко О. Мовна особистість Івана Франка у матримоніальному спонукальному дискурсі. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Сер. : Філологія. 2020. № 84. С. 67–72.

81. Трумко О. Мовна особистість Івана Франка у матримоніальному інформативному дискурсі. *Південний архів : зб. наук. праць*. Сер. : Філологічні науки. Херсон, 2018. Вип. LXXII. Т. 1. С. 53–57.

82. Фаріон І. Діяхронна соціолінгвістика: історія терміна та галузі мовознавства. *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”*. Сер.: “Проблеми української термінології”. 2014. № 791. С. 154–162.

83. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII ст.: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015.

84. Auer A., Peersman C., Pickl S., Rutten G., Vosters R. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*. 2015. V. 1(1). P. 1–12.

85. *Handbook of Historical Sociolinguistics* / ed. by Hernández-Campoy and Conde-Silvestre. Chichester, West Sussex, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2012. 695 p.

86. Dzyabko Yu. Language ideology and nation-state building in Meiji Japan. *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 70–81.

87. Matsyuk H. Multicultural Aspects of Names and Naming in the Ukrainian Greek Catholic Church: The Thematic Group “the Names of New Saints”. *Names and Naming* / Felecan O., Bughesiu A. (eds). Palgrave Macmillan. 2021. Cham. https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-73186-1_5doi.org/10.1007/978-3-030-73186

88. Matsyuk H. Towards the typology of language situations in historical sociolinguistics: the development of language situation in Reichskommissariat Ukraine (1941–1943). *Лінгвістичні студії = Linguistics Studies*: зб. наук. праць / гол. ред. Ж. Краснобаєва-Чорна. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2021. Вип. 41. С. 283–300.

1.2. Кодифікація української мови на народній основі
в мовознавчому дискурсі Галичини (друга половина XIX ст.)
(Оксана Горда)

1. Бідер Г. Галицькі та буковинські граматики української мови (1850–1918) *Українська мова*. 2006. № 2. С. 15–29.
2. Бідер Г. Українська мова в Габсбурзькій монархії. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 25–29.
3. Бузинська В., Максимчук Г., Професор С. Смаль-Стоцький і розвиток літературної мови у Галичині та Буковині. *Українська філологія: школи, постаті, проблеми* : зб. наук. праць Міжнар. конф., присвяч. 150-річчю від дня заснув. каф. укр. словесності у Львів. ун-ті (Львів, 23–25 жовт. 1998 р.). Львів : Світ, 1999. Ч. 2. С. 7–9.
4. Бурдуланюк В. Українське мовознавство Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст. *Галичина*. 2013. № 22–23. С. 369–383.
5. Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. Львів : НТШ, 1911. 340 с.
6. Дячань П. Методична граматика языка мало-русского. Львѳвъ, 1865. 142 с.
7. Дячань Ф. Н. О пользѳ поровнывательного языкознанія для изученія руссого языка и объ отношеніи старословенского звукословія и науки о словосгибаніи. *Науковъй Сборник Галицко-Русской Матицы*. Львѳвъ, 1866. Вып. 1. С. 1–23.
8. Єрмоленко С. Я. Кодифікація норми. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Вид-во “Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. С. 269.
9. Кокорудз І. Професор др. Омелян Огоновский. Огляд его житя і наукової та літературної діяльності. *Записки НТШ*. Львів : НТШ, 1895. Т. 5, кн. 1. С. 1–34.
10. Коцовский В., Огоновский І. Методична граматика рускої мови для IV кляси шкіл 5- і 6-клясових. Львів, 1894. 98 с.
11. Лесюк М. Граматика О. Огоновського “*Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache*” і її роль у розвитку літературної мови Галичини. *Українська філологія: школи, постаті, проблеми*. Львів, 1999. Ч. 1. С. 115–122.
12. Лесюк М. Формування української літературної мови в Галичині в умовах Австрійського режиму. *Галичина*. 2003. № 9. С. 145–153.
13. Листування українських славістів з Францом Міклошичем / ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ : Наук. думка, 1993. 399 с.

14. Лозинський І. М. Взаємини Франца Міклошича з українськими філологами. *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 1992. Вип. 44. С. 69–75.

15. Мацюк Г. П. З історії вивчення лексичної та граматичної системи української мови (Галичина ХІХ ст.) : текст лекцій. Львів : Ред.-вид. відділ., 1993. 84 с.

16. Мацюк Г. П. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша пол. ХІХ ст.) : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. 373 с.

17. Москаленко Н. А. Нарис історії української граматичної термінології. Київ : Рад. школа, 1959. 224 с.

18. Огієнко І. Історія української граматичної термінології. *Записки укр. наук. тов. в Києві*. Кн. 1. Київ, 1908. С. 94–129.

19. Огоновській О. Граматика руского языка для шкѣль середнихъ. Львѣвъ, 1889. 288 с.

20. Огоновській О. Vergleichende Wortbildungslehre der slavischen Sprachen von Franz Miklosich. *Правда*. 1877. Ч. 9. С. 332–337; Ч. 10. С. 372–377.

21. Осадца М. Граматика руского языка. Львѣвъ, 1862. 256 с.

22. Осадца М. Граматика руского языка. 2-ге попр. изд. Львѣвъ, 1864. 256 с.

23. Осадца М. (Надѣслано). Слово. 1863. Ч. 48. С. 192.

24. Павлусевич П. Уваги при читанню нововиданої граматики п. Григорія Шашкевича. *Мета*. 1865. Ч. 15. С. 456–463.

25. Павлюк М. В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. Київ ; Одеса : Вища школа, 1978. 184 с.

26. Партыцкій О. О назвахъ семейныхъ у русинѣв. *Правда*. 1869. Ч. 1. С. 7–8.

27. Розношинській М. Критика на граматику руского языка составлену Д-ромъ Михаиломъ Осадцовъ. Львѣвъ, 1864. 52 с.

28. Сімович В. Декілька слів про науку граматики української мови в наших середніх школах та про підручник проф. Стоцького й Гартнера “Руска граматика”. [В:] Сімович В. *Праці* : у 2 т. / упорядкув. і передм. Л. Ткач. Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. Т. 1 : Мовознавство. С. 31–47.

29. Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф. Про плян науки рускої мови в гімназиях. Чернівці, 1890. 8 с.

30. Смаль-Стоцкий С., Гартнер Ф. Руска граматика. Львів, 1893. 184 с.

31. Смаль-Стоцький С. Федір Гартнер. *ЗНТШ*. Т. СХХХVI–СХХХVII : Праці фільольогічної секції / ред. К. Студинський. Львів : Друк. НТШ, 1925. С. 239–248.

32. Стеблій Ф. Шашкевич Григорій. Довідник з історії України (А–Я) / ред. І. Підкова, Р. Шуст. Київ : Генеза, 2002. С. 1075.
33. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : монографія. Тернопіль : Астон, 2002. 352 с.
34. Сумцов Н. Коротка історія літератури рускої Омеляна Огоновського. *Київская старина*. Т. 17. С. 345–349.
35. Тимошенко П. Д. Франц Міклошич і українська мова. *Українська мова та література в школі*. 1963. № 10. С. 87–89.
36. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів : Свічадо, 2004. 120 с.
37. Франко І. Я. Поступ славістики на Віденському університеті. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 31. С. 7–10.
38. Франко І. Я. Професор Омелян Огоновський. *Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986. Т. 43. С. 358–381.
39. Шашкевич Г. Мала граматика языка руского основана на підставѣ читанокъ для III и IV отряда школъ головныхъ въ Цѣсарствѣ Австріи употребляемыхъ яко допомочна книга для оучителѣвъ и препарандѣвъ. Вѣдень, 1865. 235 с.
40. Oblak V. Граматика руского языка для школъ середныхъ. Написавъ докторъ Омелянь Огоновскій. Львѣвъ, 1889. *Archiv für slavische philologie* / Ztrausgegeben von V. Jagic. Zwölfter band. Berlin : Weidmannsche buchhandlung. 1890. С. 584–586.
41. O przyimkach w języku starosłowiańskim, ruskim i polskim przez Dra Emila Ogonowskiego. Kraków, 1877. 206 s.
42. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache von Dr. Emil Ogonowski. Lemberg, 1880. 244 s.

1.3. Комунікативна взаємодія в соціогрупі “міська сім’я”

(на матеріалі творів Івана Франка)

(Оксана Трумко)

1. Белей О. Сучасна українська ергонімія (на матеріалі власних назв підприємств Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2000. 12 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / під ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

3. Галай О. Українська урбанонімія Закарпаття в ХХ–ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2009. 29 с.
4. Данилевська О. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. Київ, 2013. № 2. С. 56–67.
5. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / [пер. с англ. В. В. Петрова ; под ред. В. И. Герасимова]. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
6. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ : Основи, 1993. 126 с.
7. Зубарев О. В. Інтерферентні явища в українському мовленні студентів Північної Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2006. 20 с.
8. Крысин Л. П. Речевое общение в лингвистически и социально неоднородной среде. Речевое общение в условиях языковой неоднородности / под ред. Л. П. Крысина. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. С. 3–12.
9. Лісна І. С. Становлення української державності в Галичині (1918–1923 рр.). Тернопіль, 2001. 92 с.
10. Мариняк Р. Урбаністичний і рустикальний художній простір та його втілення в сучасній українській літературі. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. Сер. “Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки”. 2018. Вип. 26. С. 51–58.
11. Мартос С. А. Структурно-семантична характеристика емпоронімів м. Херсона. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. Сер. “Лінгвістика”. Херсон, 2015. Вип. 22. С. 98–102.
12. Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-професійний аспект : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. 289 с.
13. Сікора Г. Текст міста як лінгвістичний феномен. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 122–135.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
15. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. Київ : Наук. думка, 2003. 786 с.
16. Слюсар Л. І. Специфіка батьківства у сім'ях різних типів: проблеми, ризики та шляхи їх мінімізації. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 3. С. 24–36.

17. Сорокіна Л. Комунікативна стратегія VS. маніпулятивна стратегія. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. № 2. С. 187–191.

18. Трумко О. М. Соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації в художньому дискурсі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.

19. Фадяєва В. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – початок XX століття). Херсон, 2010. 347 с.

20. Франко І. Гава. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 18. Київ : Наук. думка, 1978. С. 7–32.

21. Франко І. Галицька промисловість. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44, кн. 2. Київ : Наук. думка, 1985. С. 53–60.

22. Франко І. Галицькі шевці. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44, кн. 2. Київ : Наук. думка, 1985. С. 262–266.

23. Франко І. Для домашнього огнища. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 19. Київ : Наук. думка, 1979. С. 7–143.

24. Франко І. Маніпулянтка. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 18. Київ : Наук. думка, 1978. С. 33–88.

25. Франко І. Навернений грішник. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 14. Київ : Наук. думка, 1978. С. 307–369.

26. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 26. Київ : Наук. думка, 1980. С. 74–83.

27. Франко І. Робітничі відносини в Галичині. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44, кн. 2. Київ : Наук. думка, 1985. С. 245–261.

28. Франко І. Фабрика парафіну й церезину у Дрогобичі. *Зібрання творів* : у 50 т. Т. 44, кн. 1. Київ : Наук. думка, 1984. С. 52–65.

29. Цар І. М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2018. 251 с.

30. Шевчук-Ключева О. В. Українське мовлення на Донеччині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2003. 20 с.

31. Щербатюк Т. В. Формування інтелігенції як окремої верстви суспільства в Україні наприкінці XIX – початку XX століття. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. Сер.: Історичні науки. 2010. Вип. 3. С. 229–235.

1.4. Мовна ситуація
в екстремальних умовах повсякденності:
роки II Світової війни
(Галина Мацюк)

1. № 26. Таємний обіжник ГПУ УСРР. “Про український сепаратизм. 4 вересня 1926 р. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. *ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. Особи. Факти, Документи*. Київ : Абрис, 1997. С. 254–267.

2. № 54. Інструкція ОКВ про застосування пропаганди в плані “Барбаросса”. Берлін, червень 1941 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні* / пер. з фр. Р. Осадчука. Париж ; Нью-Йорк ; Львів: [б. в.], 1993. С. 501.

3. № 56. Акт відновлення Української держави. Львів, 30 червня 1941 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 504.

4. № 58. Лист Гайдриха (СД) до найвищих керівників СС і поліції. Берлін, 2 липня 1941 р. Таємна справа Райху. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 506–507.

5. № 65. Протокол засідання Гітлера з керівниками Райху. Головний штаб фюрера. 16 липня 1941 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 512–515.

6. № 68. Уривок із донесення айнзацгруп поліції безпеки і СД про діяльність і ситуацію в СРСР № 1. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 517.

7. № 81. Донесення про ситуацію в Україні. 27 серпня 1941 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 525.

8. № 88. Основні вказівки про поводження з українським населенням. (Вересень 1941 р.) Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 529–530.

9. № 92. Розмова Гітлера, записана Кеппенем. Головний штаб фюрера, п'ятниця, 19 вересня 1941 р.). [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 532–533.

10. № 108. Звіт про нараду в райхскомісара освіти 5 грудня 1941 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 545–546.

11. № 114. Постанова VII секції вермахту зони Б (Україна) стосовно навчання. 29 грудня 1941 року. Постанова № 34. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 549–550.

12. № 116. 1941 р., липня 14. Звіт представника Міністерства закордонних справ при Верховному командуванні 6 армії в Житомирі

Гелленталя до міністерства закордонних справ у Берліні про ставлення українців до німецьких збройних сил, проголошення Української держави у Львові та переслідування українських націоналістів, а також про важке економічне становище в Україні. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали* / під заг. ред. Ярослава Дашкевича та Василя Кука. Київ ; Львів : Піраміда, 2001. С. 202.

13. № 120. Уривок із донесення про події у СРСР № 164. Берлін, 4 лютого 1941. Секретна справа в Райху! Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 554–555.

14. № 125. Думки Гітлера з приводу України. (11 квітня 1942 р.). [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 560.

15. № 126. 1941 р., липня 16. Звіт керівника Східної похідної групи ОУН з Жи-томира Проводові ОУН про просування групи через Волинь у напрямі Києва. [В:] *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали*. С. 221.

16. № 130. 1941 р., липня 20. Звіт керівника Східної похідної групи Ястаруха з села Пашківка біля Києва до Проводу ОУН про ситуацію на Київщині та про організаційні завдання ОУН”. [В:] *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали*. С. 230.

17. № 132. Заява Гімmlера з приводу германізації (червень–липень 1942 р.). [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 566.

18. № 135. 1941 р., жовтня 18. Спогади учасниці Південної похідної групи ОУН про працю на Вінничині та Дніпропетровщині”. [В:] *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали*. С. 239.

19. № 152. Секретна німецька інструкція стосовно України. Листопад 1942 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 587.

20. № 173. Уривок із виступу Коха про поведження з населенням на Україні. Головний штаб 1 квітня 1943 р. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 608.

21. № 249. 1941 р., липня 26. Повідомлення уповноваженого райхсміністра для окупованих східних територій капітана Г. Коха зі Львова Міністерству закордонних справ у Берліні в зв'язку з прилученням Східної Галичини до Генерального Губернаторства та про грабунки Угорської армії на Підкарпатті. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали*. С. 373–374.

22. № 260. 1941 р., серпня 20. Декрет райхсканцлера А. Гітлера про створення Райхскомісаріату Україна. *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали*. С. 391–392.

23. Байбак П. Т. Смолоскип ОУН на Слобожанщині. *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні* : зб. статей, спогадів і документів. Торонто ; Нью-Йорк, 1985. С. 264–276.

24. В. М. Чехівський. *Вінницькі вісті*. 28.12.1941. № 42. С. 5.

25. В'юн Г. Під знаком Червоного Хреста в Полтаві 1941–1942 рр.: спогад-звіт для історії. *Новий Ульм* : Українські вісті, 1973. 46 с.

26. Відродження рідної мови. *Уманський голос*. 16.07.1942. № 57. С. 3.

27. Глинський Г. По школах Роменського району. *Відродження (Ромни)*. 31.03.1942. № 24.

28. Григорій Сковорода – предтеча українського відродження. *Уманський голос*. 17.09.1942. № 75. С. 3.

29. Де жила в Києві Леся Українка? *Українські новини*. 03.02.1943. № 1. С. 4.

30. Директор Учительської семінарії П. Левицький / Учительська семінарія. *Уманський голос*. 19.10.1941. № 14. С. 3.

31. До 82-ої річниці з дня смерті Т. Г. Шевченка / Шевченко на Волині. *Уманський голос*. 14.03.1943. № 20. С. 3.

32. До питання правопису. *Відродження (Миргород)*. 04.04.1942. № 27. С. 3.

33. Додатки. Документи. [В:] Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. С. 463–627.

34. Доля Остапа Вишні. *Уманський голос*. 30.04.1942. № 35. С. 4.

35. Дорошенко М. Українська трагедія. Спогади з Другої світової війни. Нью-Йорк, 1980.

36. Духовний концерт у соборі Св. Андрія Первозванного. *Уманський голос*. 30.08.1942. № 70. С. 3.

37. З життя нашої Церкви. Архiepіскоп Полікарп (короткий життєпис). *Вінницькі вісті*. 08.02.1942. № 11. С. 6.

38. За чистоту і охайність української мови. *Уманський голос*. 04.09.1941. № 2. С. 4.

39. Завдання нової школи в вихованні національної свідомости. *Відродження (Тараща)*. 12.10.1941. № 6. С. 1.

40. Загнибіда Т. Найбільшу увагу викладанню закону Божого. *Вінницькі вісті*. 10.09.1941. № 5.

41. Завдання українського вчителства. *Відродження (Тараща)*. 20.08.1942. № 93. С. 2.
42. Заняття в школах. *Відродження (Миргород)*. 15.01.1942. № 5. С. 1.
43. Заяви архієпископа Полікарпа в справі виступів проти нього Московської патріархії. *Мартирологія українських церков. Т. 1. Українська православна церква України: документи, матеріали, християнський самвидав / упор. і зред. Осип Зінкевич і Олександр Воронин. Торонто ; Балтимор : Укр. Вид. "Смолоскип" ім. В Симоненка, 1987. С. 657.*
44. Зберегти будинок Д. І. Яворницького. *Дніпропетровська газета*. 05.12.1941. № 49.
45. І. К. Рідне слово. *Відродження (Миргород)*. 21.01.1942. № 7. С. 1.
46. Єпископ Ігор у Смілі. *Українські новини*. 25.08.1943. № 67. С. 4.
47. Кадри шкіл Роменської округи. *Відродження (Ромни)*. 19.01.1943. № 5. С. 2.
48. Комісія для перегляду українського правопису в Києві. *Відродження (Миргород)*. 04.08.1942. № 76. С. 2.
49. Комісія для перегляду українського правопису в Києві. *Відродження (Тараща)*. 02.08.1942. № 88.
50. Комісія для перегляду українського правопису в Києві. *Уманський голос*. 01.08.1942. № 62. С. 2.
51. Курси німецької мови. *Уманський голос*. 01.02.1942. № 10. С. 3.
52. Мальчевський І. Українська преса під німецькою окупацією. "Райхскомісаріат Україна" та землі під військовою окупацією. *На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні*. С. 290–296.
53. Микола Леонтович – одна із жертв большевизму. *Уманський голос*. 04.04.1943. № 26. С. 3.
54. Микола Хвильовий –жертва більшовизму. *Уманський голос*. 19.11.1942. № 93. С. 3
55. Михайлуца М. І., Нікульча І. Я. Трансністрія. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Transnistriia> (дата звернення: 09.06.2021).
56. Музей Тараса Шевченка в Кирилівці. *Українські новини*. 26.09.1942. № 77. С. 4.
57. Наказ № 164 по Роменській Міській Управі, від 12 серпня 1942 р. Про початок 1942–43 навч. року в школах м. Ромна і округи. *Відродження (Ромни)*. 14.08.1942. № 62.

58. Нарada вчителів. *Відродження (Ромни)*. 21.01.1942. № 6. С. 1.
59. Німецькі українознавчі видання. *Уманський голос*. 26.10.1941. № 16. С. 2.
60. Останні роки життя проф. Михайла Грушевського. *Уманський голос*. 25.06.1942. № 51. С. 2.
61. Очистимо нашу мову від русизмів. *Уманський голос*. 20.11.1941. № 23. С. 4.
62. Очистимо нашу мову від русизмів. *Уманський голос*. 23.11.1941. № 24. С. 4.
63. Очистимо нашу мову від русизмів. *Уманський голос*. 27.11.1941. № 25. С. 4.
64. Очистимо нашу мову від русизмів. *Уманський голос*. 04.12.1941. № 27. С. 4.
65. Паньківський К. Роки німецької окупації. Життя і мислі. Книжка сьома. Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1965. 479 с.
66. Панько Куліш і його дружина Ганна Барвінок. *Українські новини*. 03.04.1943. № 26. С. 4.
67. Педагогічний інститут у Києві. *Уманський голос*. № 75. 17.09.1942. С. 3.
68. Передплачайте часопис! *Відродження (Тараща)*. 24.09.1941. № 1. С. 1.
69. Про українську пісню і Миколу Лисенка. *Українські новини*. 26.08.1942. № 68. С. 4.
70. Поезії О. Олесья. *Дніпропетровська газета*. 14.12.1941. № 57. С. 3.
71. Початок навчання в Київських школах. *Вінницькі вісті*. 25.04.1943. № 33.
72. Про назву вулиць. *Дніпропетровська газета*. 23.11.1941. № 39. С. 2.
73. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 26.04.1942. № 34. С. 4.
74. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 03.05.1942. № 36. С. 4.
75. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 10.05.1942. № 38. С. 4.
76. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 14.05.1942. № 39. С. 4.
77. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 21.05.1942. № 41. С. 4.

78. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 07. 06.1942. № 46. С. 4.
79. Самоучок німецької мови. *Уманський голос*. 18.06.1942. № 49. С. 4.
80. Середні школи Дніпропетровщини. *Дніпропетровська газета*. 23.10.1941. № 13. С. 2.
81. Спадщина Д. І. Яворницького. *Дніпропетровська газета*. 04.12.1941. № 48.
82. Степовий М. В школах Шишацького району. *Відродження (Миргород)*. 25.04.1942. № 32. С. 1.
83. Степовий М. До питання про нові умови в роботі школи. *Відродження (Миргород)*. 21.03.1942. № 23. С. 2.
84. Т. Н. В українських установах українська мова. *Уманський голос*. 21.09.1941. № 6. С. 3.
85. Тут жив Гоголь. *Українські новини*. 03.03.1943. № 17. С. 4.
86. Українська Православна Церква під час Другої світової війни (1939–1944). *Мартирологія українських церков. Т. 1. Українська православна церква України: документи, матеріали, християнський самвидав*. 1207 с.
87. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Документи і матеріали / під заг. ред. Ярослава Дашкевича та Василя Кука. Київ ; Львів : Піраміда, 2001. 555 с.
88. Українці вивчають німецьку мову. *Уманський голос*. 06.09. 1942. № 72. С. 3.
89. Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. Буенос-Айрес : Вид-во Миколи Денисюка, 1952. 79 с.
90. Церковні справи. *Відродження (Миргород)*. 27.05.1941. № 41. С. 2.
91. Церковний з'їзд у Києві. *Дніпропетровська газета*. 07.11. 1941. № 25. С. 2.
92. Шануймо рідну мову. *Вінницькі вісті*. 26.09.1941. № 12. С. 1.
93. Шевченко на Волині і Вечір пам'яті Т. Г. Шевченка. *Українські новини*. 13.03.1943. № 20. С. 4.
94. Шкільне життя Житомирщини. *Українські новини*. 03.10. 1942. № 79. С. 4.
95. Штуль О. Русифікація. *Відродження (Тараща)*. 19.11.1941. № 19; 30.11.1941. № 20. С. 2.
96. Юрченко Є. Будуймо рідну церкву! *Відродження (Тараща)*. 05.11.1941. № 13.
97. Як Москва нищила українську мову. *Уманський голос*. 23.07.1942. № 59. С. 4.

98. Яковчук М. Й. Робота шкіл Таращанської округи в 1941–42 навчальному році. *Відродження (Тараща)*. 19.07.1942. № 84. С. 2.

99. Армстронг Дж. Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941–1945 років / пер. Вадим Ковалюк. 2009. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Armstrong_John/Heroichne_i_liudskie/ (дата звернення: 15.12.2020).

100. Гедз В. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві (1941–1943 рр.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2007. № 15. С. 181–204.

101. Гедз В. А. Україномовна преса в окупованому Києві: до історіографії проблеми. *Література та культура Полісся*. Сер.: історичні науки. 2013. Вип. 6. С. 265–275.

102. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939–вересень 1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 1999. 18 с.

103. Іванченко В. Квітка у червоному пеклі. Життєвий шлях Людмили Фої. Торонто ; Львів: Літопис УПА, 2009.

104. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : [б. в.], 1993. 657 с.

105. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаніка ; Львів. від. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів, 2010. 328 с.

106. Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) : монографія. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. 502 с.

107. Мацюк Г. Суспільна природа мови в радянському мовознавстві: концепція М. Марра. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2010. Вип. 20. С. 44–54.

108. Наконечна Г. Українська термінологія місцевого самоврядування часів німецької окупації (1941–1944) (на матеріалі українських періодичних видань). *Проблеми української термінології* : вісник нац. ун-ту “Львівська Політехніка”. Львів : Вид. Львів. політехніки, 2011. № 709. С. 103–106.

109. Попович М. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с. : іл.

110. Постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У “Про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України”: зб. наказів та розпоряджень НКО УСРР. 1938. № 33. С. 5–7.

111. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання : монографія. Київ ; Дрогобич : Посвіт, 2011. 592 с.
112. Рудницький О. П. Висновок експерта. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2009. 49 с. URL: <https://www.idss.org.ua/golodomor/pdf/expert.pdf> (дата звернення: 23.12.2020).
113. Стельникович С. В. Офіційна україномовна преса генерального округу “Житомир”. *Гуржіївські історичні читання*. 2013. Вип 6. С. 235–237.
114. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Київ : Києво-Могилян. академія”, 2005. 399 с.
115. Черняков Б. І. Періодична преса на окупованій території України. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article &article=1648> (дата звернення: 11.12.2020).
116. Черняков Б. Офіційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип 31. С. 51–68.
117. Шаповал М. Соціографія України. Соціальна структура України. Прага : Вільна Спілка, 1933. Ч. 1. 103 с.
118. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. [В:] *ЧК–ГПУ–НКВД в Україні. Особи. Факти, Документи*. Київ : Абрис, 1997. 608 с.
119. The battle for Ukrainian. A comparative perspective / ed. by Michel S Flier and Andrea Craziosi. Cambridge, Massachusetts, 2017. 625 p.
120. Planned intervention in language development. Josef Vachek (in collaboration with Josef Dubský). [In:] *Dictionary of the Prague School of Linguistics* / ed. by Libuše Dušková. John Benjamins Publishing Company Amsterdam/Philadelphia, 2003. P. 131.
121. Scutnabb-Kangass T. “Mother Tongue”: The theoretical and sociopolitical construction of a concept. [In:] Phillipson R. *Status and function of language and language varieties*. 1989. P. 450–477.
122. Havránek B., Jakobson R., Mathesius V., Mukařovský J. et al. Úvodem. *Slovo a slovesnost*. 1935. Nr. 1 S. 1–7. URL: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=1> (дата звернення: 19.12.2020).
123. Handbook of historical sociolinguistics / ed. by J. M. Hernández-Campoy, J. C. Conde-Silvestre. 2012. 704 p.
124. Auer A., Peersman C., Pickl S., Rutten G. et al. Historical sociolinguistics: the field and its future. *Journal of Historical Sociolinguistics*. 2015. 1(1). P. 1–12.

125. Nevalainen T. What are historical sociolinguistics? *Journal of Historical Sociolinguistics*. 2015. Vol. 1. Is. 2. URL: <https://www.degruyter.com/view/journals/jhsl/1/2/article-p243.xml> (дата звернення: 21.12.2020).

1.5. Від мови до нації: приклад Японії
(Юлія Дзябко)

1. Burns S. L. *Before the nation : kokugaku and the imagining of community in early modern Japan*. Durham, NC : Duke University Press, 2003.

2. Carroll T. *Language planning and language change in Japan*. Richmond : Curzon, 2001.

3. Clark P. H. *The kokugo revolution : education, identity, and language policy in imperial Japan*. Berkeley : Institute of East Asian Studies, 2009.

4. Deal W. E. *Handbook to life in medieval and early modern Japan*. Oxford : Oxford University Press, 2007.

5. Dzyabko Yu. Language ideology and nation-state building in Meiji Japan. *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 70–81.

6. Fishman J. A. *Language and nationalism : two integrative essays*. Rowley, Massachusetts : Newbury House Publishers, 1972.

7. Gluck C. *Japan's modern myths : ideology in late Meiji period*. Princeton : Princeton University Press, 1985.

8. Gottlieb N. *Language policy in Japan : The challenge of change*. Cambridge : Cambridge University Press, 2012.

9. Heinrich P. Language choices at Naha Airport. *Japanese Studies*. Vol. 30 (3). 2010. P. 343–358.

10. Heinrich P. *The making of monolingual Japan : language ideology and Japanese modernity*. Bristol : Multilingual Matters, 2012.

11. Heinrich P., Galan C. Modern and late modern perspectives on language life in Japan. *Language Life in Japan* / ed. P. Heinrich, C. Galan. London : Routledge, 2011. P. 1–13.

12. Hunter J. Language reform in Meiji Japan : the views of Maejima Hisoka. *Themes and Theories in Modern Japanese History : Essays in Memory of Richard Storry* / ed. J. P. Lehmann, S. Henny. London : Bloomsbury Academic, 1986. P. 101–120.

13. Ito K. Meiji chūki no kokugo seisaku. Kokugo Chōsa Iinkai o megutte [On the language policies in the middle Meiji period : the National

Language Research Committee]. *Keio Gijuku Daigaku Daigakuin Shakai-gaku Kenkyūka Kiyō*. 1991. Vol. 33. P. 1–8 (in Japanese).

14. Kyogoku O. Kokugo to wa nanika [What is kokugo?]. Tokyo : Toensha, 1996 (in Japanese).

15. Lee Y. The ideology of kokugo : nationalizing language in modern Japan / transl. by M. Hirano Hubbard. Honolulu : University of Hawai'i Press, 2010.

16. Maher J. C., Yashiro K. Multilingual Japan. Clevedon : Multilingual Matters, 1995.

17. Miller R. A. Japan's modern myth : the language and beyond. New York : Weatherhill, 1982.

18. Milroy J., Milroy L. Authority in Language : Investigating Standard English. London : Routledge, 1995.

19. Okubo T. Mori Arinori zenshū [Complete works on Mori Arinori]. Vols. 1–3. Tokyo : Senbūdō Shoten, 1972 (in Japanese).

20. Sakai N. Translation and subjectivity : on Japan and cultural nationalism. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1997.

21. Sanada S. Hyōjungo no seiritsu jijō [The establishment of standard language]. Tokyo : PHP, 1987 (in Japanese).

22. Shioda N. Nihon no gengo seisaku no kenkyū [A study of Japanese Language Policy]. Tokyo : Kuroshio Shuppan, 1973 (in Japanese).

23. Twine N. Language and the modern state : the reform of written Japanese. London ; New York : Routledge, 1991.

24. Woolard K. A. Introduction : language ideology as a field of inquiry. Language ideologies : practice and theory / ed. B. B. Schieffelin, K. A. Woolard, and P. Kroskrity. New York : Oxford University Press, 1998. P. 3–47.

25. Yamamoto M. Kindai buntai keisei shiryō shūsei : hasseihen [Collection of historical resources for the formation of the modern writing style : emergence]. Tokyo : Ofūsha, 1978 (in Japanese).

26. Yasuda T. Kokugo, nippongo, tōa kyōtsūgo teikoku nihon no gengo hensei [Language policy in Japanese empire : kokugo, nippongo, tōa kyōtsūgo]. *Journal of humanistic studies*. 1997. Vol. 80. P. 79–107 (in Japanese).

Розділ 2. Синхронна соціолінгвістика

2.1. Розбудова предметного поля соціолінгвістики в умовах новітньої парадигми (Оксана Горда, Оксана Трумко)

1. Брага І. Суржик у родинному спілкуванні дітей. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2015. Вип. 51. С. 96–105.
2. Брицин В. М. Соціолінгвістика. Українська мова : енциклопедія. Київ, 2007. С. 654.
3. Бутковська О. До проблеми аналізу метамови соціолінгвістики: методика поетапного моделювання термінологічного поля. *Мова і суспільство*. Львів, 2016. Вип. 7. С. 7–17.
4. Бутковська О. Парадигматичні відношення в терміносистемі соціолінгвістики: семантична група “білінгвізм” (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 22–34.
5. Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття ступ. канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2016. 20 с.
6. Бутковська О. Терміни на позначення взаємодії мов у різних соціолінгвістичних традиціях. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 12–21.
7. Васильців О. С. Гіперо-гіпонімічні відношення терміна білінгвізм в українській та англійській мовах. *Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka : zbiór raportów naukowych*. Wrocław, 2014. Cz. 5. С. 112–118.
8. Васильців О. С. Мікрополе політична комунікація: ядерна зона (на матеріалі української, польської та англійської мов). *Studia Linguistica*. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2016. Вип. 9. С. 426–434.
9. Васильців О. С. Особливості творення однокомпонентних термінів соціолінгвістики в українській та англійській мовах. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова*. Сер. 10. Проблеми граматики і лексикології української мови / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 12. С. 194–199.
10. Васильців О. С. Структура дефініції соціолінгвістичного терміна в українській, англійській та польській мовах. *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 78–79.
11. Васильців О. С. Структурні особливості двоконпонентних термінів соціолінгвістики (на матеріалі української, англійської та

польської мов). [В:] *Граматичні студії* / наук. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ТОВ “Нілан-ЛТД”, 2015. С. 152–157.

12. Васильців О. С. Структурні особливості трикомпонентних термінів соціолінгвістики в українській, англійській та польській мовах. *Термінологічний вісник*. Київ : Ін-т укр. мови НАН України, 2015. Вип. 3 (2). С. 53–61.

13. Васильців О. С. Терміни на позначення взаємодії мови і політики (на матеріалі української, англійської та польської мов). *Мова і суспільство*. Львів, 2015. Вип. 6. С. 35–45.

14. Васильців О. С. Явище антонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 23–28.

15. Васильців О. С. Явище синонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2016. № 4. С. 43–51.

16. Гавриш М. М. Комунікативні засоби вираження соціального статусу особи в художній прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2009. 18 с.

17. Гавриш М. М. Мовний ландшафт сучасного міста: досвід законодавчого врегулювання на місцевому рівні. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2017. Вип. 11. С. 28–32.

18. Гавриш М. М. Українська мова у середовищі іммігрантів з арабських країн (соціолінгвістичне дослідження м. Хмельницького). *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*. Сер. : Філологічні науки. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 38. С. 113–116.

19. Данилевська О. Мовна ситуація та мовна політика в українській шкільній освіті за оцінками мовців різних вікових груп. *Вісник Київського нац. ун-ту*. Сер. Філологія. 2019. Т. 22. С. 9–19.

20. Дзябло Ю. Зміст поняття форми існування мови в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Lublin, 2019. С. 59–74.

21. Дзябло Ю. М. Гіперо-гіпонімічні відношення терміна мовна політика в українській та японській мовах. *Мова і суспільство*. Львів, 2012. Вип. 3. С. 45–52.

22. Дзябло Ю. М. Мікрополе “мовна політика” в українській та японській мовах: синонімічні відношення. *Наукові записки*. Сер. : Філологічні науки (мовознавство) / відп. ред. О. Семенюк. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 105 (1). С. 145–150.

23. Дзябо Ю. Мікрополе “мовна політика”: спроба формування методики зіставного аналізу на матеріалі української та японської мов. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2011. Вип. 35. С. 28–45.

24. Дзябо Ю. М. Парадигматичні відношення у соціолінгвістичній термінології української та японської мов. *Сучасні тенденції сходознавства* : зб. наук. праць за матеріалами X Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 квітня 2014 р.). Харків : ХНПУ, 2014. С. 6–13.

25. Дзябо Ю. М. Парадигматичні зв'язки лексеми *політика* в терміносистемах української мови. *Східнослов'янська філологія*. Горлівка, 2010. Вип. 18. С. 219–229.

26. Дзябо Ю. М. Передумови зіставного опису семантичної структури мікрополя “мовна політика” в українській та японській мовах. *Вісник Львівського нац. ун-ту*. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2011. Вип. 54. С. 290–296.

27. Дзябо Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2015. 269 с.

28. Дзябо Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2015. 20 с.

29. Дзябо Ю. Ядерна зона мікрополя “мовна політика” в українській та японській мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2012. Вип. 40. С. 35–39.

30. Дзябо Ю. Японсько-український словник соціолінгвістичних термінів: термінологічне поле “мовна політика” / гол. ред. Г. П. Мацюк. Львів, 2019. 94 с.

31. Дуда Л. Імена львів'ян першої половини XX ст.: частотний словник-довідник (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П'ятниці) / гол. ред. Г. П. Мацюк. Львів ; Дрогобич : Коло, 2020. 158 с.

32. Луцько Л. Є Соціальна природа імені людини (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами 19–перша половина 20 ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2013. 20 с.

33. Масенко Л. Конфлікт мов та ідентичностей у пострадянській Україні. Київ : Кліо, 2020. 176 с.

34. Мацюк Г. Безпековий вимір сучасної освіти і нові вимоги до змісту мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах закладів вищої освіти. *Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики* : монографія / за ред. Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 68–76.

35. Мацюк Г. Взаємодія понять *мова–війна* як об’єкт лінгвістичного аналізу: результати і нові підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузів. збірник Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка / ред.-упоряд. М. Пантюх, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Гельветика, 2021. Вип. 35. Т. 7. С. 101–106.

35. Мацюк Г. Дисципліни соціолінгвістики як реалізація безпечного виміру гуманітарної освіти: досвід Львівського національного університету імені Івана Франка. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна – світ* : Матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 22–23 листоп. 2018 р.). Львів, 2018. С. 77–78.

36. Мацюк Г. Лінгвістичний аудит комунікації в суспільстві як один із інструментів комунікативно-контентної безпеки. *Контентно-потоківі моделі як тактичні інструменти комунікаційно-контентної безпеки* : матеріали Міжнар. форуму з кризовості комунікацій (м. Київ, 22–23 травня 2017 р.), Київ : ВІКНУ, 2017. С. 220–223.

37. Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 71–83.

38. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посібник. Львів, 2009. 212 с.

39. Мацюк Г. Про потребу дослідження проблеми “дискримінація за мовною ознакою” в українській соціолінгвістиці. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2014. S. 97–111.

40. Мацюк Г. Про природу взаємодії мови та ідентичності в Україні (на матеріалі міського урбанімікону радянського та пострадянського періодів). *Україноцентризм наукового сумління* : зб. наук. праць на пошану професора Зеновія Терлака. Львів : Ліґа-Прес, 2014. С. 539–565.

41. Мацюк Г. Розвиток теорії соціолінгвістики: формування змісту поняття “мова ворожнечі” як форми дискурсивної дискримінації. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2016. S. 111–123.

42. Мацюк Г. Розвиток теорії сучасної соціолінгвістики: формування змісту поняття “інституційний мовний менеджмент”. *Мова і суспільство*. Львів, 2014. Вип. 4. С. 12–32.

43. Мацюк Г. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки НаУКМ*. Філологічні науки (Мовознавство). Київ, 2012. Т. 137. С. 28–34.

44. Мацюк Г. Статус і функції російської мови в Російській Федерації, на пострадянському просторі й у світі: стан і перспективи

розвитку. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 213–240.

45. Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 5–20.

46. Мацюк Г. Теоретичні засади опису мовних ситуацій у контексті прикладної соціолінгвістики. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* / відп. ред. І. Сабодаш. Ужгород, 2009. Вип. 13. С. 66–70.

47. Мацюк Г. Термін у соціолінгвістичних традиціях. *Ucrainica II. Současná Ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2006. №. 2. S. 477–482.

48. Мацюк Г., Митнік І. Динаміка комунікативної компетентності фахівця-україніста в контексті вимог сучасного соціокультурного і політичного середовища України і Польщі. *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. Діалог мов – діалог культур. Україна і світ* : IX Міжнар. наук. Інтернет-конф. з україністики (München, 1–4 November 2018 r.). München : LMU, 2019. С. 101–111.

49. Рослицька М. В. Прецедентне ім'я в політичному дискурсі: формально-семантичні ознаки і соціопрагматичний потенціал (на матеріалі промов президентів України, Польщі та Франції (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2019. 20 с.

50. Рослицька М. В. Прецедентні імена як ідеологічні маркери у промовах президентів України, Польщі та Франції. *Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури*. Одеса, 2017. С. 82–86.

51. Рослицька М. Комунікація *політичний лідер – суспільство*: змістові, формальні та функціональні характеристики універсально-прецедентних імен. *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 164–170.

52. Рослицька М. В. Універсально-прецедентні імена в промовах політичних лідерів України, Польщі та Франції: змістові та функціональні характеристики. *Philology, sociology and culturology* : zbiór artykułów nauk. recenzowanych. Warszawa, 2018. №12. С. 47–55.

53. Салецька М. В. Вербалізація системи цінностей у промовах політичних лідерів Франції: морфологічні показники. *Мова і суспільство*. Львів, 2015. Вип. 6. С. 52–60.

54. Салецька М. В. Морфологічні показники вербалізації системи цінностей у промовах політичних лідерів України. *Literatura*,

sociologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro : zbiór raportów naukowych. Warszawa : Diamond trading tour, 2015. T. 1. S. 64–73.

55. Соколова С. Актуальні проблеми сучасної української соціолінгвістики. *Українська мова*. 2019. № 1. С. 36–44.

56. Соколова С., Данилевська О. Мовна ситуація у школах України. *Українська мова*. 2018. №3. С. 3–27.

57. Соколова С. Регіональні особливості взаємодії мовних кодів за двомовного спілкування. *Українська мова*. 2017. №3. С. 25–39.

58. Труб В. Типи інтерферентних впливів у білінгвальному середовищі. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. С. 142–147.

59. Трумко О. М. Соціально-індивідуальна природа сімейної комунікації в художньому дискурсі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.

60. Цар І. Мовна адаптація молодих переселенців із Донбасу та Криму в білінгвальному середовищі. *Українська мова*. 2020. № 1. С. 113–128.

61. Чучвара А. Індивідуальний когнітивний досвід учня: знання про прізвиська. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. Warszawa, 2013. № 1. S. 34–45.

62. Чучвара А. Неофіційний іменник сім'ї: мотиваційні ознаки. *Наукові записки*. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград, 2011. Вип. 100. С. 205–209.

63. Чучвара А. П. Неофіційний іменник сім'ї: лексичні ознаки. *Λογος όνομαστική* / гол. ред. Євген Отін. 2012. № 4. С. 14–18.

64. Чучвара А. Опозиція літературна мова – нелітературні форми в тексті кіноповісті Богдана Жолдака “УКРИ”. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2015. Вип. 9. С. 198–203.

65. Чучвара А. Особливості взаємодії мови і статі, або про нові аспекти аналізу неофіційного іменника школяра. *Тendenції розвитку української лексики та граматики*. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. Ч. II. С. 199–209.

66. Чучвара А. П. Соціокогнітивні чинники формування прізвиськ школяра (на матеріалі неофіційного іменника учнів Львівської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013. 20 с.

67. Чучвара А. Стать респондента і формування семантики твірної основи прізвиська (на матеріалі неофіційного іменника школяра). *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2012. Вип. 17. С. 80–84.

68. Швейцер А. Д. Социолінгвістика. *Лінгвістический енциклопедический словарь*. Москва, 1991. С. 481.
69. Яворская Г. М. Принципы социолінгвістического подхода к изучению языка. *Методологические основы новых направлений в мировом языкознании* / отв. ред. А. С. Мельничук. Київ : Наук. думка, 1991. С. 16–63.
70. Chambers J. K. Sociolinguistics Theory. Systematic Study of the Social Uses of language. The handbook of Linguistics / M. Aronoff, J. Rees-Miller. Ltd. John Wiley & Sons, 2017.
71. Coupland N., Sarangi S., C. N. Candin. Sociolinguistics and Social Theory. Routledge, 2001.
72. Gregory R. Current trends in sociolinguistics and applied linguistic: An interview with William Labov. *Calidoscópico*. 2013. Vol. 11. P. 90–104.
73. Current trends in historical sociolinguistics / ed. C. Russi. De Gruyter, 2016.
74. Dzyabko Yu. Semantic structure of the terminological field “language attitudes” in the Japanese language. *Мова і суспільство*. Львів, 2017. Вип. 8. С. 23–30.
75. Dzyabko Yu. Towards a Contrastive Analysis: The Structure of the microfield ‘Language Policy’ in Ukrainian and Japanese. *Silva Iaponicarum*. Special Edition: Japan: New Challenges in the 21st Century. Poznań, 2012. P. 175–194.
76. Dzyabko Yu., Kvasnytsia O. Language, religion and national identity of Ukrainian people living in Japan. *Ibaraki Christian Journal*. 2020. Vol. 54 (у друці).
77. Matsyuk H. Marking Ukrainian’s public space as interaction of language and ideology: past and present. Name and Naming. Sacred and Profane in Onomastics. *Baja Mare*, 2017. P. 889–900.
78. Matsyuk H. Urban Street Names as a Marker of Language/Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011). *Names in daily life*. Barselona, 2014. № 11. P. 361–369.

2.2. Формування терміносистеми соціолінгвістики:
теоретичні передумови зіставного аналізу
(Оксана Бутковська)

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков : учеб. пособие. Москва : ФИЗМАЛИТ, 2005. 232 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов : Изд. 2-е, стер. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
3. Бондаренко К. Л., Бондаренко О. С. Зіставна лексикологія (гендерний та соціолінгвістичний аспекти) : навч. посіб. для студ. ф-тів інозем. мов. Вінниця : Нова Книга, 2011. 165 с.
4. Бутковська О. До проблеми аналізу метамови соціолінгвістики: методика поетапного моделювання термінологічного поля. *Мова і суспільство*. Львів, 2016. Вип. 7. С. 7–17.
5. Бутковська О. С. Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Львів, 2016. 20 с.
6. Васильців О. С. Структура дефініції соціолінгвістичного терміна в українській, англійській та польській мовах. *Мова і суспільство*. Львів, 2013. Вип. 4. С. 74–81.
7. Васильців О. С. Явище антонімії соціолінгвістичних термінів в українській, англійській та польській мовах. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2015. Вип. 9. С. 23–28.
8. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : монографія. Вінниця: Нова книга, 2008. 248 с.
9. Гарашенко Л. Б. Аналітизм як тип термінологічної номінації. Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 34. С. 223–228.
10. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посібник. Київ : Вища шк., 1999. 207 с.
11. Дзябо Ю. М. Семантична структура термінологічного поля “мовна політика” в українській та японській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Львів, 2015. 20 с.
12. Дзябо Ю. М. Ядерна зона мікрополя “мовна політика” в українській та японській мовах. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2012. Вип. 40. С. 35–39.
13. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.

14. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти : монографія. Київ : КМ Academia, 2000. 218 с.

15. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Тлумачний словник лінгвістичних термінів / ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.

16. Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле добро в українській та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Київ, 2007. 20 с.

17. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантичного поля. *Филологические науки*. Москва, 1972. № 1. С. 57–68.

18. Кардашук О. В. Семантичне поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Кіровоград, 1998. 16 с.

19. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови : будова та реалізація : монографія. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1999. 297 с.

20. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1984. 251 с.

21. Колган О. Структурні особливості термінів-словосполучень української гірничої термінології. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2007. Вип. 15. С. 383–390.

22. Константинова О. В. Структурно-семантичні особливості термінів оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2004. 20 с.

23. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов : навч. посібник. Вінниця : Нова Книга, 2003. 464 с.

24. Кочан І. Варіанти і синоніми термінів з міжнародними компонентами. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка"*. Сер.: "Проблеми української термінології". Львів, 2008. № 620. С. 14–19.

25. Кочан І. М. Синонімія у термінології. *Мовознавство*. Київ, 1992. Вип. 3. С. 32–34.

26. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 2006. 464 с.

27. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : навч. посібник. Київ : Академія, 2006. 424 с.

28. Куделько З. Б. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин. *Проблеми української термінології*. Львів, 2004. С. 106–108.

29. Куньч З. Й. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія. Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. 216 с.

30. Левицкий В. В. Семасиология : монографія. Винниця : Нова книга, 2012. 672 с.

31. Левицкий А. Е. Порівняльна грамати́ка англійської та української мов : підручник. Київ : Видавн.-полігр. центр “Київський ун-т”, 2008. 264 с.

32. Лозинський Р. Мовна ситуація в Україні (суспільно-політичний погляд) : монографія. Львів : Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2008. 476 с.

33. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. Кіровоград, 2007. 23 с.

34. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология : монографія. Київ : Знання, 2004. 326 с.

35. Мацюк Г. П. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики : навч. посіб. Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 212 с.

36. Мацюк Г. Сучасна соціолінгвістика: тенденції в розвитку теорії і завдання. *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 5–20.

37. Мацюк Г. Термін у соціолінгвістичних традиціях. *Україніка II. Současná Ukrajínistika Problémy jazyka, literatury a kultury*. Olomouc, 2006. №. 2. S. 477–482.

38. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 20 с.

39. Николаева Т. Д. Семантичні лакуни в англійській та українській мовах. *Филологические науки 6. Актуальные проблемы перевода*. URL: [http://www.rusnauka.com/ 5_NTSB_2007/Philologia/20376.doc.htm](http://www.rusnauka.com/5_NTSB_2007/Philologia/20376.doc.htm) (дата звернення: 25 серпня 2018).

40. Панько, Т. І., Кочан, І. М., Мацюк, Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів: Світ, 1994. 216 с.

41. Попова З. Д., Стернин И. А. Лексическая система языка: Внутренняя организация, категориальный аппарат и приемы описания : учеб. пособие. Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. 176 с.

42. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2000. 20 с.

43. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики : монографія. Київ : Наук. думка, 1988. 240 с.
44. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава: Довкілля-К., 2008. 711 с.
45. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.
46. Сербиновская Н. В. Формирование и развитие терминологического поля “маркетинг” в русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Южный федеральный ун-т. Новочеркасск, 2009. 234 с.
47. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) : монографія . Київ : Логос, 2006. 99 с.
48. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории : учеб. пособ. / ред. Т. Л. Канде-лаки. Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. 248 с.
49. Туркевич О. Семантична структура терміносполук методики викладання української мови як іноземної. *Вісник Нац. унту “Львівська політехніка”*. Сер. “Проблеми української термінології”. Львів, 2011. № 709. С. 121–124.
50. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
51. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах : монографія. Ужгород : ІВА, 1998. 256 с.
52. Худолєєва С. П. До питання про термінологічну синонімію. *Мовознавство*. Київ, 1984. № 1. С. 60–63.
53. Цегельська М. В. Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2000. 17 с.
54. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения : монографія. СПб.: Филол. фак. СПбГУ, 2003. 280 с.
55. Bąk P. Gramatyka języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1997. 506 s.
56. Baker C., Jones S. Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education. Clevedon: Library of Congress Cataloging in Publication Data, 1998. 751 p.
57. Bartnicka B., Satkiewicz H. Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1990. 277 s.
58. Brown K., Allan K. Concise Encyclopedia of Semantics. Amsterdam : Elsevier, 2009. P. 25–28.

59. Budin G., Wright S. Handbook of terminology management: Basic Aspects of Terminology Management. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing company, 1997. 355 p.

60. Cabré M. Terminology: theory, methods and applications. Amsterdam : John Benjamins Publishing company, 1999. 247 p.

61. Concise Encyclopedia of Sociolinguistics / ed. By Rajend Mesthrie. Oxford: Elsevier, 2001. 1060 p.

62. Gao Ch. The application of semantic field theory to English vocabulary learning. Theory and Practice in Language Studies. London, 2013. Vol. 3. № 11. P. 2030–2035.

63. Gast V. Contrastive Linguistics: Theories and Methods. URL: http://www.personal.unijena.de/~mu65qev/papdf/contr_ling_meth.pdf (Last accessed: 30.03.2021).

64. Grucza F. Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie. Teoretyczne podstawy terminologii / red. F. Grucza. Wrocław, 1991. S. 11–43.

65. Haspelmath M. Comparative concepts and descriptive categories in crosslinguistic studies. Language. Baltimore, Maryland, 2007. № 86(3). P. 663– 687.

66. Karamysheva I. D. Contrastive Grammar of English and Ukrainian Languages : Textbook. Vinnytsia : Nova Knyha Publishers, 2012. 320 p.

67. Kubacki A. Skupienia terminologiczne w polskim języku specjalistycznym. W: Przegląd Glottodydaktyczny. T. 26 (2009), s. 35-40. URL: https://katalogi.bn.org.pl/discovery/fulldisplay/alma991020067779705066/48OMNIS_NLOP:48OMNIS_NLOP (Last accessed: 30.03.2021).

68. Lukszyn J., Zmarzer W. Teoretyczne podstawy terminologii. Warszawa: UW, 2001. 189 s.

69. Lyons J. Semantic structure. Lexicology: Critical Concepts in Linguistics / ed. by P. Hanks. Abingdon : Routledge, 2008. Vol. 2. P. 214–230.

70. Lyons J. Semantics. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. Vol. 1. 371 p.

71. Malmkjær K. The Linguistics Encyclopedia. New York: Routledge, 2002. 621 p.

72. Morciniec N. Gramatyka kontrastywna. Wprowadzenie do niemieckopolskiej gramatyki kontrastywnej. Wrocław : Wyd-wo wyższej szkoły filologicznej we wrocławiu, 2014. 95 s.

73. Murphy M. Semantic Relations and the Lexicon: Antonyms, Synonyms, and Other Paradigms. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 292 p.

74. Nida E. Componential Analysis of Meaning. The Hague ; Paris: Mouton, 1975. 272 p.
75. Rey A. Essays on terminology. Amsterdam : John Benjamins, 1995. 237 p.
76. Sager J. A practical Course in Terminology Processing. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1990. 264 p.
77. Skudrzykowa A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej. Kraków-Warszawa: T-wo Miłośników Języka Polskiego : Spółka Wydawniczo-Księgarska, 2000. 168 s.
78. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2000. 258 p.
79. Trudgil P. Sociolinguistics: An introduction to language and society. UK : Penguin, 2000. 240 p.
80. Weissenhofer P. Conceptology in Terminology Theory, Semantics and Word Formation. Vienna : TermNet, 1995. 270 p.
81. Wilkoń A. Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. 111 s.

2.3. Комунікація в суспільстві.

Стратегічний наратив “війна на сході України”
в посланнях Глави УГКЦ Святослава (Шевчука)
(Адріана Чучвара)

1. Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1 (34). С. 147–152.
2. Баровська А. В., Коваль І. О. “Зрозуміла мова” / Plain language як умова реалізації комунікації влада – громадськість та побудови наративів. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 49–54. (Сер. “Політика”).
3. Бокоч В. М. Релігія в гібридній війні на сході України. *Вісник НГУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право* : зб. наук. пр. 2017. № 1/2 (33/34). С. 27–31.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. 1736 с.
5. Ділай М. П. Прагматична інтерпретація метафоричних висловлень у різдвяних посланнях глав християнських церков. *Наукові записки Нац. ун-ту “Острозька академія”*. Серія “Філологія”. 2015. Вип. 53. С. 88–91.

6. Дубов Д. В. “Стратегічний нарратив”: до проблеми реалізації сутнісної складової стратегічних комунікацій в Україні. *Аналітична записка* / Нац. ін-т стратегічних досліджень : веб-сайт. 2016. 3 листоп. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2377> (дата звернення: 31.08.2020).

7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.

8. Кобзева О. О. Структура та функції політичного нарративу “вибори президента”. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка*. 2008. № 38. С. 161–165. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/2501/1/08koopvr.pdf> (дата звернення: 31.08.2020).

9. Костенко Н., Іванов В. Досвід контент-аналізу: моделі та практики : монографія. Київ : Центр вільної преси, 2003. URL: <https://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Dosvid-kontent-analizu.-Modeli-ta-praktiki.pdf> (дата звернення: 31.08.2020).

10. Куза А. Релігійна фразеологія проповідей Святослава Шевчука. *Проблеми гуманітарних наук*. Філологія. 2014. Вип. 34. С. 87–98. URL: http://dspu.edu.ua/filol_gum/wp-content/uploads/2016/04/2014_10.pdf (дата звернення: 31.08.2020).

11. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Контент-анализ. *Политология: методы исследования*. Москва : Весь Мир, 1997. URL: http://grachev62.narod.ru/Mr/Mr_09.html (дата обращения: 31.08.2020).

12. Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних нарративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Віче*. 2010. № 10. С. 18–21. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2014/> (дата звернення: 31.08.2020).

13. Підкамінна Л. В. Моделювання концепту “воїн” у сучасних українських ЗМІ. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова*. Сер.: 8 “Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)”. Київ, 2017. Вип. 7. С. 105–112.

14. Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації : [словник] / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2016. 416 с.

15. Почепцов Г. Стратегические коммуникации в условиях информационного противоборства. *MediaSapiens*. 2015. 29 нояб. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/strategicheskie_kommunikatsii_v_usloviyakh_informatsionnogo_protivoborstva/ (дата обращения: 31.08.2020).

16. Рабочая книга социолога / под ред. Г. В. Осипова. Москва, 2003. 476 с. URL: <http://www.twirpx.com/file/867043> (дата обращения: 31.08.2020).

17. Рижко О. М. Концепція ціннісних орієнтирів сучасної людини (на матеріалі медійних виступів Блаженнішого Любомира Гу-

зара). *Наукові записки Ін-ту журналістики*. 2014. Січень–березень. Т. 54. С. 103–106.

18. Савченко В. А., Дзюба Т. М., Диба І. О. Формування вимог до домінуючого стратегічного метанарративу для нейтралізації агресивних стратегічних нарративів опонентів. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2016. № 1 (25). С. 192–197.

19. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознав.; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: http://ukrlit.org/slovnuk/slovnuk_ukrainскоi_movu_v_11_tomakh (дата звернення: 31.08.2020).

20. Тарасюк Т. Цитата як прийом інтертекстуальності (на матеріалі сучасного церковного послання). *Волинь філологічна: текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні й історико-літературні виміри* : зб. наук. праць / упоряд. Л. К. Оляндер. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. Вип. 7. С. 328–336.

21. Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 194–203.

22. Филипчук С. В. Роль провідних речників у соціальних комунікаціях православних та греко-католиків сучасної України. *Гуманітарний вісник Запорізької держ. інж. академії*. 2017. Вип. 71. С. 97–106.

23. Хилько М. М. Контент-аналіз: історія і визначення методу. *Вісник СевНТУ* : зб. наук. праць. Сер. “Політологія”. Севастополь, 2010. Вип. 112. С. 44–48.

24. Яворська Г. М. Концепт “війна”: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 1 (38). С. 14–23.

25. Berg Bruce L. An introduction to content analysis. URL: <https://www.slideshare.net/narf2916/an-introduction-to-content-analysis-by-bruce-l-berg> (wiewed on 31.08.2020).

26. Darquennes J., Vandenbussche W. Language and religion as a sociolinguistic field of study: some introductory notes. *Sociolinguistica*. 2011. No. 25. URL: https://www.researchgate.net/profile/Jeroen_Darquennes/publication/291212783_Language_and_religion_as_a_sociolinguistic_field_of_study_some_introduutory_notes/links/585660df08aeff086bfbb3bf/Language-and-religion-as-a-sociolinguistic-field-of-study-some-introduutory-notes.pdf?origin=publication_detail (wiewed on 3.01.2021).

27. Franzosi R. Content analysis: objective, systematic, and quantitative description of content. URL: https://www.unive.it/media/allegato/Scuola-Dottorale/2011/allegato/Content_Analysis_-_Introduction.pdf (wiewed on 31.08.2020).

28. Hsieh Hsiu-Fang, Shannon Sarah E. Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*. 2005. November. Vol. 15. No. 9. P. 1277–1288. URL: https://www.researchgate.net/publication/7561647_Three_Approaches_to_Qualitative_Content_Analysis (viewed on 31.08.2020).

29. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: oral versions of personal experience. *Essays on the verbal and visual arts. Proceedings of the 1966 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* / June Helm (ed.). P. 32–40. URL: <http://www.ling.upenn.edu/~rnoyer/courses/103/narrative.pdf> (viewed on 31.08.2020).

30. Labov W. The transformation of experience in narrative syntax. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia, 1972. P. 362–370.

31. Lasswell H. D. The structure and function of communication in society. P. 215–228. URL: <http://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf> (viewed on 31.08.2020).

32. Zhang Y., Wildemuth B. M. Qualitative analysis of content. URL: https://www.ischool.utexas.edu/~yanz/Content_analysis.pdf (viewed on 31.08.2020).

33. Yaeger-Dror M. Religion as a sociolinguistic variable. *Language and Linguistics Compass*. 2014. No. 8/11. P. 577–589.

Розділ 3. Прикладна соціолінгвістика

3.1. Лінгводидактичний аспект формування соціолінгвістичної компетентності філолога (Любов Струганець, Адріана Чучвара)

1. Актуальні питання соціолінгвістики : методичні вказівки до практ. занять та самост. роботи для студ. спец. “Українська мова та література” / уклад. М. М. Гавриш. Хмельницький : ХНУ, 2012. 55 с.

2. Горда О. Про відомих українців в іншомовній аудиторії: Володимир Івасюк. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2019. № 14. С. 105–115. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrinos/article/view/2725> (дата звернення: 4.04.2021).

3. Горда О. Формування лінгвокраїнознавчої компетенції на прикладі вивчення нової української традиції: День вишиванки. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10, Т. 1. С. 16–21. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/10/part_1/5.pdf (дата звернення: 4.04.2021).

4. Горда О. Про Марію Заньковецьку на занятті з української мови як іноземної. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту імені В. І. Вернадського*. Серія “Філологія. Соціальні комунікації”. 2020. Т. 31 (70). № 1. Ч. 1. С. 28–32. URL: http://www.philol.vernadskeyournals.in.ua/journals/2020/1_2020/part_1/8.pdf (дата звернення: 4.04.2021).

5. Дзябло Ю. М. Лексико-семантичне поле (ЛСП) як засіб типологічного опису семантики неспоріднених мов. *Сучасні наукові парадигми* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (Горлівка, 12 берез. 2010 р.) Горлівка, 2010. С. 63–65.

6. Дзябло Ю. Методика укладання “Японсько-українського словника соціолінгвістичних термінів”. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2018. Вип. 68. С. 26–32.

7. Дзябло Ю. Японсько-український словник соціолінгвістичних термінів: термінологічне поле “мовна політика”. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 96 с.

8. Дуда Л. Лексикографічний опис іменника м. Львова: соціолінгвістичний підхід. *Мова і суспільство*. Львів, 2019. Вип. 10. С. 35–44.

9. Дуда Л. Лексикографічний опис іменника м. Львова: соціолінгвістичний підхід (жіночі прості імена). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика*. Lublin, 2019. С. 207–220.

10. Імена львів'ян першої половини ХХ ст. : частотний слов.-довід. (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П'ятниці) / уклад. Л. Дуда. Львів; Дрогобич : Коло, 2020. 158 с.

11. Кардашова Н. В. Роль лінгвосоціокультурної компетентності у фаховій підготовці майбутніх учителів іноземної мови. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 365–368. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_5_85 (дата звернення: 3.04.2021).

12. Ключковська І., Гойсан В., Данчишин Н., Горда О. Престижність української мови у середовищі студентів-іноземців Львова (Опитування іноземних студентів ЛНМУ ім. Данила Галицького, НУ “Львівська політехніка”, ЛНУ ім. Івана Франка). Львів, 2020. URL: http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/01/Doslidzhennia_inozemni-studenty.pdf (дата звернення: 4.04.2021).

13. Луньо Л. Лексикографічний опис іменника парафіян (на матеріалі церкви св. Параскеви П'ятниці, перша пол. ХХ ст.). *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : зб. наук. пр. / за ред. Ф. С. Бацевича. Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. С. 283–285.

14. Мацюк Г. Безпековий вимір сучасної освіти і нові вимоги до змісту мовознавчих дисциплін на філологічних факультетах закладів вищої освіти. *Стратегічні напрями розвитку сучасної української*

лінгводидактики : монографія / за ред. Е. Палихати, О. Петришиної. Тернопіль : Підручники і посібники, 2021. С. 68–76.

15. Мацюк Г. Дисципліни соціолінгвістики як реалізація безпечного виміру гуманітарної освіти: досвід Львівського національного університету імені Івана Франка. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна – світ* : Матеріали II Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 22–23 листоп. 2018 р.). Львів, 2018. С. 77–78.

16. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика: питання мовної політики. Львів : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 212 с.

17. Мацюк Г. Програма спеціалізації із соціолінгвістики “Політична комунікація”. Львів, 2015. 62 с.

18. Мацюк Г., Митнік І. Динаміка комунікативної компетентності фахівця-україніста в контексті вимог сучасного соціокультурного і політичного середовищ України та Польщі. *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ* : IX Міжнар. наук. інтернет-конф. з україністики. München, 1–4 November 2018. München, 2019. С. 101–110.

19. Міжнародні зобов’язання України та Німеччини в контексті європейської мовної політики: українсько-німецький студ. семінар із соціолінгвістики / за ред. Г. Мацюк. Львів, 2010. 168 с.

20. Мовна політика і мовна ситуація: аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестерс-Дільгер. Київ, 2008. 363 с.

21. Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі : навч. посіб. / О. Горошкіна, С. Караман, З. Бакум, О. Караман, О. Копусь; за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. Київ, 2015. 250 с.

22. Робоча програма навчальної дисципліни “Методика викладання мовознавчих дисциплін” (спеціальність 8.02030302. Мова і література (англійська), 2015–2016 рр.) / уклад. Н. В. Мосьпан. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11388/1/N_Mospan_MVMD_GI.pdf (дата звернення: 3.04.2021).

23. Трумко О. М., Горда О. М. Категорії ствердження і заперечення в лінгводидактичному аспекті. *Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту*. Сер. “Філологічні науки”. 2018. № 15. С. 66–72.

24. Трумко О. Емпатія у лінгводидактичному аспекті. *Народознавчі зошити*. 2019. № 5 (149). С. 1286–1290.

25. Трумко О. Конфліктний дискурс як об’єкт вивчення в іншомовній аудиторії. *Virtus*. 2019. Is 32. P. 175–178.

26. Трумко О. Теоретико-методологічні засади викладання непрямих мовленнєвих актів в іншомовній аудиторії. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : спільний укр.-румунський журнал. Сер. “Філологічні науки”. 2019. №1 (21). С. 62–66.

27. Трумко О. Категорія самопрезентації в курсі української мови як іноземної. *Міжнародний філологічний часопис*. 2020. № 11 (3). С. 131–138.

28. Dzyabko Yu. Українсько-японська лексикографія: у пошуках методології укладання галузевих словників. *Fiatal Szlavisták Budapesti Nemzetközi Konferenciája II. 2nd Conference for Young Slavists in Budapest*. Budapest, 2014. P. 47–50.

29. Dzyabko Yu. “Nihongo Ukurainago shakai gengogaku jiten” no hensan: sakusei to kijutsu houhou. “Gengo seisaku” no taaminorojikkku fiirudo [Про укладання “Японсько-українського соціолінгвістичного словника: термінологічне поле “мовна політика””: процес створення]. *The 41st Annual Meeting of The Japanese Association of Sociolinguistics Sciences (JASS)* (Tokyo, March 10–11, 2018). Tokyo : Tokyo University, 2018. P. 150–153.

30. Matsyuk H. A new role for Sociolinguistics in the hierarchy of Linguistics disciplines (the experience of Ukraine). *Езикова та політика на Європейския Съюз и европейското университетско пространство*. Велико Търново, 5–7 октомври 2005 г. Велико Търново, 2006. Т. 2. С. 217–230.

3.2. Лексикографічний вимір міського іменника: частотний словник-довідник імен львів'ян першої половини ХХ ст. (Леся Луцько)

1. Белей Л. О. Про соціальне в українській антропонімії. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 10. С. 49–54.

2. Боряк О. О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. Київ : Ін-т мистецтвознав., фольклорист. та етнолог. ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. 400 с.

3. Вітенко М. Д. Польсько-українські відносини у Галичині: соціально-економічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02. Чернівці, 2006. 17 с.

4. Горобець О. О. Динаміка жіночого іменника першої половини ХХ століття у місті Проскуріві. *Studia Slavistica* : зб. наук. ст. Вип. 9 : Ономастика. Антропоніміка / [упоряд. і відп. ред. : С. Пахомова, Я. Джоганик]. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. С. 127–135.

5. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. 632 с.

6. Дуда Л. Формування іменника львів'ян першої половини ХХ ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей (на

матеріалі україномовних метричних книг про народження). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава ; Івано-Франківськ, 2015. Вип. II. С. 210–223.

7. Дуда Л. Роль релігійного чинника у формуванні іменника львів'ян першої половини ХХ ст. (на матеріалі метричних книг про народження греко- та римо-католиків). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Варшава ; Івано-Франківськ, 2014. Вип. I. С. 188–202.

8. Зазуляк Ю. Rebaptizatio ruthenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині ХV ст. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/ruthenica/6/10.pdf> (дата звернення: 15.03.2011).

9. Зимовець Г. В. Семантичні особливості власних назв. *Наукові записки*. Сер. філологічна. Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2010. Вип. 13. С. 250–256.

10. Імена львів'ян першої половини ХХ ст.: частотний слов.-довід. (на матеріалі метричних книг церкви св. Параскеви П'ятниці) / укладачка Леся Дуда. Львів ; Дрогобич : Коло, 2020. 158 с.

11. Крыжановский Г. Поучение для г. к. приходскихъ урядовъ о належному веденію и писанію метричь крещенія, вѣнчанія и погребанія. Львов : Ставропигійской Институт, 1873. 91 с.

12. Луньо Л. Іменник соціогрупи “баба-повитуха” (на матеріалі метричних книг 1-ї пол. ХХ ст.). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*: зб. наук. праць. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2012. Вип. 24. С. 158–168.

13. Луньо Л. Соціальна природа імені людини: (на матеріалі метричних книг латинською, українською та польською мовами, ХІХ–перша половина ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2013. 20 с.

14. Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ ст. *Львів: місто – суспільство – культура* : зб. наук. пр. Т. 6 : Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі / за ред. О. Аркуші, М. Мудрого. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 445–455.

15. Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле та сьогодення. *Мова і суспільство*, 2017. Вип. 8. С. 71–83.

16. Медвідь-Пахомова С. М. Екстралінгвальні фактори в контексті розвитку слов'янських антропосистем : навч. посіб. із спекурсу. Ужгород : УжНУ, 2003. 72 с.

17. Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Ужгород : Вид-во Гража, 2007. 123 с.

18. Субтельний О. Україна: історія. Київ : Либідь, 1991. 512 с.
19. Черноус О. В. Динаміка особових імен м. Кіровограда у ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 20 с.
20. Шоля І. С. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2018. 22 с.
21. Bardis P. Social aspects of personal onomastics among the Ancient Hebrews [online] 1972. Vol. 47, № 2. P. 100–109. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02580144.1972.10429517#preview> (дата звернення: 18 жовтня 2011).
22. Bubak J. O socjolingwistycznym podejściu w badaniach antropimii (na marginesie pracy K. V. Bachnjana). *Socjolingwistyka*. 1987. № 6. S. 97–105.
23. Вуу V. Tradition under the challenge of modernization: baptismal practices among Greek Catholic Ruthenians in the 19th century Austrian Galicia. Budapest, 2002. 67 s.
24. Handke K. Nazwy własne w przestrzeni społecznej. *Socjologia języka*. Warszawa : Wyd. Nauk. PWN, 2009. S. 307–372.
25. Kumer B. Метрики парафіальне в архівах дієцезяльних. *Кварталник Historii Kultury Materialnej*. 1966. R. XIV, 1, S. 65–75.
26. Langendonck W. *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin, New York, 2007. 378 p.
27. Matsyuk H. Urban Street Names as a Marker of Language / Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011). *Names in daily life. Biblioteca tècnica de política lingüística*, Barselona, 2014. 11. P. 361–369.

3.3. Лексикографічний вимір невербальної асиметричної комунікації: короткий словник соціально маркованих жестів
(на матеріалі художніх творів Івана Франка)
(Марія Гаєрши)

1. Акишина А. А., Кано Х., Акишина Т. Е. Жесты и мимика в русской речи. Москв а: Рус. яз., 1991. 144 с.
2. Барташева Г. І. Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англomовному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2004. 20 с.

3. Білоус М., Король О. Словник етикетних жестів (пробний зшит). *Вісник Львівського ун-ту. Сер. філологічна*. Вип. 30. 2003. С. 222–231.
4. Гавриш М. М. Невербальна поведінка в ситуаціях соціального та ситуативного домінування. *Мова і суспільство*. Львів, 2010. Вип. 1. С. 208–215.
5. Гавриш М. М. Проблема лексикографічного опису жестів домінування та підкорення. *Українське мовознавство*. Київ, 2008. № 38. С. 61–65.
6. Григорьева С. А., Григорьев Н. В., Крейдлин Г. Е. Словарь языка русских жестов. Москва ; Вена, 2001. 230 с.
7. Дмитриева Л. И., Клокова Л. Н., Павлова В. В. Словарь языка жестов. Москва : Изд-во Астрель, 2003. 320 с.
8. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной : автореф. дис. на соиск. ученой степ. д-ра филол. наук : 10.02.19. Москва, 2000. 68 с.
9. Мацюк Г. П. Соціолінгвістика як інтеграційний напрям досліджень в умовах сучасної парадигми: міжнародний досвід й українська перспектива. *Наукові записки Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія”*. Філологічні науки. Т. 137. Київ, 2012. С. 28–34.
10. Мессинжер Ж. Словарь жестов [перевод из фр. А. Дадыкина]. Москва : РИПОЛ классик, 2015. 720 с.
11. Осіпова Т. Невербальні засоби комунікації : комплекс та методика опису й лексикографування. *Studia Ukrainica Posnaniensia / Inst. Filologii Rosyjskiej i Ukrainiskiej UAM ; [kom. red.: A. Horniatko-Szumilowicz (red. naczelny) i in.]*. Poznań, 2018. Zeszyt VI. S. 103–106.
12. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі. Харків : Константа, 2006. 300 с.
13. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ : Наук. думка, 1976–1986.
14. Шейгал Е. И., Черватюк И. С. Власть и речевая коммуникация. *Известия РАН. Сер. литературы и языка*. 2005. Т. 64. № 5. С. 38–45.
15. Jarzabek K. Gestykulacja i mimika. Słownik. Katowice : Śląsk, 1994. 206 s.

Інформація про авторів

Оксана Бутковська – кандидат філологічних наук, асистент (кафедра української мови імені Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка).

Марія Гавриш – кандидат філологічних наук, доцент (кафедра української філології, Хмельницький національний університет).

Оксана Горда – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою).

Юлія Дзябло – кандидат філологічних наук, молодший доцент (Ібарацький університет, Японія).

Леся Дуда – кандидат філологічних наук, доцент (кафедра українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка).

Зоряна Купчинська – доктор філологічних наук, доцент (кафедра української мови імені Івана Ковалика, Львівський національний університет імені Івана Франка).

Галина Мацюк – доктор філологічних наук, професор (кафедра загального мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка)

Ірена Митнік – д-р габ., професор (кафедра української філології, Варшавський університет, Республіка Польща)

Святослав Пилипчук – доктор філологічних наук, професор, декан філологічного факультету (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Мар'яна Рослицька – кандидат філологічних наук (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Світлана Соколова – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник (відділ стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України)

Любов Струганець – доктор філологічних наук, професор (кафедра української мови та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)

Оксана Трушко – кандидат філологічних наук, науковий співробітник (Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою)

Адріана Чувара – кандидат філологічних наук, доцент (кафедра українського прикладного мовознавства, Львівський національний університет імені Івана Франка)

Abstract

This monograph focuses on the study of historical, synchronous, and applied sociolinguistics. It is authored by the representatives of several research centres. In this work, the authors discuss the formation of a new scientific tradition and methodology related to the development of sociolinguistic research at Ivan Franko National University of Lviv. Discussion of the issues in the sections exposes the findings of the research group which has introduced 10 disciplines of sociolinguistics in the curricula of the Faculty of Philology of the University over the last fifteen years. Currently, the University is recognized by the Ministry of Education and Science of Ukraine as a basic university for the study of sociolinguistics. The subjects include *Introduction to Sociolinguistics*, *Sociolinguistics as Knowledge of Language and Society*, *Applied Sociolinguistics*, *Language Policy: Ukraine and the World*, *Language and Identity*, *Language and Ideology*, *Theory and Methods of Sociolinguistics*, *Knowledge of Language and Society in High school*, etc.

In the monograph, the analysis of the content of sociolinguistic categories and relations *language-social fact / phenomenon / process* is explored through the analysis of Ukrainian, English, German, Polish, Russian, and Japanese languages.

The work consists of three parts. The first section “Historical sociolinguistics” synthesizes the results and discusses new aspects of codification of literary language on a folk basis, interpersonal communication between family members, language situation in harsh circumstances during the Second World War, and highlights the role of language in nation-building processes.

The second section “Synchronous sociolinguistics” highlights the problems associated with the formation of the terminological apparatus of modern sociolinguistics and draws attention to the linguistic analysis of communication with the society of different social groups.

The third section “Applied sociolinguistics” addresses linguodidactic issues and the lexicographic dimension of the interaction of language and society. The focus is on the formation of sociolinguistic competence of students majoring in linguistics and the development of scientific criteria for compiling new sociolinguistic dictionaries: a dictionary-directory of names and a dictionary of nonverbal asymmetric communication.

The content of the monograph contributes to the identification of prospects for the study of sociolinguistics as an integrative field and academic subject.

New results of the analysis of the links between language and society in history and today, offered by the collective monograph, will be of interest to students and scholars.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Мацюк Галина
Горда Оксана
Чучвара Адріана
та ін.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА
ІНТЕГРАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕНЬ

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

SOCIOLOGUISTICS
INTEGRATIVE RESEARCH DIRECTION

ACADEMIC DISCIPLINE

Монографія

За ред. Галини Мацюк

Комп'ютерне верстання:
Світлана Винниченко

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 16,3.
Тираж 300 прим. Зам.

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

СВІДОЦТВО
про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.